

Sakarya Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

SOSYAL VE KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (SKAD)
THE JOURNAL OF SOCIAL AND CULTURAL STUDIES (JSCS)

Derginin Sahibi

Fen Edebiyat Fakültesi adına,
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu
Owner of the Journal
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu

Editör

Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan
Editor
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan

Yardımcı Editör

Dr. Öğretim Üyesi Handan Akyiğit - Dr. Öğretim Üyesi Hasan Hüseyin Taylan
Assistant Editor
Asst. Prof. Handan Akyiğit - Asst. Prof. Hasan Hüseyin Taylan

Sekreteryaya

Arş. Gör. Meryem Küçük
Arş. Gör. Mehmet Murat Şahin
Arş. Gör. Muhammet Bera Bozgöz
Secretariat
Rsc. Assist. Meryem Küçük
Rsc. Assist. Mehmet Murat Şahin
Rsc. Assist. Muhammet Bera Bozgöz

Taranan İndeksler: ASOS Index, SOBİAD İndeks

ISSN: 2149-2778

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 8

Yıl/Year: 2018

Baskı/Publication: Sözkese Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
İvoğsan 1518 Sk. Mat-Sit İş Mrkz. No: 2/40 Yenimahalle/ANKARA
Tel: +90 312. 395 21 10

Tasarım/Design : FCR Yayın Reklam, 0312. 310 08 60

İletişim/Contact : Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn : 0 264 295 61 02

E-posta : fef@sakarya.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için <http://dergipark.gov.tr/skad> adresine mail gönderebilirsiniz. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: *In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, <http://dergipark.gov.tr/skad>. Journal of social and cultural studies is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.*

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hira (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşım Şahin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mükerrerem Bedizel Aydın (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Tekin (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahri Çakı (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf Genç (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsemin Hazer (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tufan Çötök (Sakarya Üniversitesi)

Bilim Danışma Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Karakuş (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe)
Prof. Dr. Ertan Özensel (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Köksal Alver (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram Ali Kaya (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Canatan (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih Andı (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat Aydın (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Sanoğlu (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Lauren Mignon (İngiltere)
Prof. Dr. Berch Berberoğlu (Nevada Üniversitesi- ABD)
Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin Macit (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Necdet Ertuğ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Şentürk (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdülhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi)

Sayı Hakemleri / Referees for this Issue

- Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem Dayanç (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut Erşan (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Say (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Yaşar Zorlu (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahri Yetim (Eskişehir Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Celal Büyük (Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan Tuna (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsemin Hazer (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nergiz Aydoğdu (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin Güneş (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Türk (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Recep Yıldız (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alper Keleş (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Aktay (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Vedi Temizkan (Munzur Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Sili Kalem (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Ökkeş Narinç (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mustafa Kemal Şan - Ayhan Koçkaya / 1

Namik Kemal Düşüncesinde İlerleme ve Gelenek

Progress and Tradition in Namik Kemal's Thought

İlyas Öztürk - Turgut Gümüšođlu - Gökmen Gezer / 17

Kültürlerarası Çeviri Kapsamında Oryantalizm ve Öteki Kavramı

Orientalism Within The Scope Of Intercultural Translation and The Perception Of The Other

Samet Tufan / 47

Ermeni Sorununun Etkisinde Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve 1900

İtilafnamesi

Negotiations of the Black Sea Railways in the Impact of the Armenian Question and the 1900 Agreement

Leyla Naldemir / 85

Yönelişler Dergisinde Esmir Kültür: Afrika Kökenli Şair ve Yazarların Eserleri
Black Culture in Yonelisler Magazine: The Works of Poets and Writers of African Descent

Ranja Abdalla Saeed / 101

Kürt Atasözlerinde Kadın İmajı (Kuzey Irak Örneği)
The Image of Women in Kurdish Proverbs (Northern Iraq example)

Kitap Değerlendirmesi

Hüsna Ergün / 129

Yazar: Stephen Kalberg, Çeviren: Adem Bölükbaşı
Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi, Ankara: Phoenix Yayınları, 2017.

Namık Kemal Düşüncesinde İlerleme ve Gelenek

Progress and Tradition in Namik Kemal's Thought

Mustafa Kemal Şan* - Ayhan Koçkaya**

Öz

“Namık Kemal Düşüncesinde İlerleme ve Gelenek” ismini taşıyan makale, bir 19. yüzyıl düşünürü olan Namık Kemal’in gerek yenilikçi gerekse klasik düşüncelerine odaklanmaktadır. Ağırlıklı olarak Namık Kemal’in yazdığı makaleleri referans alan makale, Kemal’in Batı uygarlığı karşısında kendisini nasıl konumlandığını ve özellikle kimi Batılı akımlar karşısında nasıl değerlendirilebileceğini anlamaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, İmparatorluğun bir gereklilik olarak gördüğü “İlerleme” perspektifi de, yine Kemal’in siyasî makalelerinde aranmaktadır. Makalenin son kısmı ise Namık Kemal’in yerleşik bir takım toplumsal örüntülere yaklaşımını ele almaktadır.

Anahtar Kavramlar: *Namık Kemal, Tanzimat reformları, 19. yüzyıl, Batılılaşma, ideoloji*

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mksan@sakarya.edu.tr

** YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bilim Dalı, a.kockayay@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 6 Eylül 2018

Abstract

The article bearing the name "Progress and Tradition in Namik Kemal's Thought" aims to focus on Namik Kemal's, a 19th century thinker, both progressive and thoughts. The article, which mainly refers to the articles written by Namik Kemal, has the aim of trying to understand how Kemal positions himself in the face of Western civilization, and in particular how can be evaluated against Western movements of thought. In addition to that, the perspective of "Progress", which the Ottoman Empire regards as a necessity, is also sought in Kemal's political articles. The last part of article addresses Namik Kemal's approach to a set of social patterns.

Keywords: Namik Kemal, Tanzimat reforms, 19th century, Westernization, ideology

Giriş

En genel tanımıyla Batılılaşma, “Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye’sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikrî bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım” şeklinde tanımlanabilir. Kimi zaman çok daha yüzeysel ve ılımlı olarak tanımlanan bir biçimde ortaya çıkmış olan bu görüş, özellikle 19. yüzyıldan itibaren geleneksel kültür kodlarını karşısına alan boyutlara da ulaşmıştır. Bununla birlikte Batılılaşma sözcüğü daha çok Batı’yı, Avrupa uygarlığını her hususta örnek olarak almak isteyenlerin fikirlerini isimlendirmek için kullanılmaktadır.¹ Kavramın farklı adları olarak Osmanlı Türkçesi’nde teceddüd, temeddün, daha sonra asrileşmek, Avrupaî olmak, muasırlaşmak, Garplılaşmak, yakın dönemlerde de yenileşmek, çağdaşlaşmak, modernleşmek gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu terimlerden bazılarında az çok farklı anlamlar, nüanslar yüklenmek istenmekte ve bu yüklemelerde isabetli olanlar bulunsa da sonuçta genel olarak hemen bütün Doğu ülkelerinde, özellikle de Türkiye’de bilinçli veya bilinçsiz (bilinçaltı) olarak bu müphem ve kaypak kavramların altında pusulanın daima Batı’yı işaret ettiği gözden kaçmamaktadır.²

Buna göre Batılılaşma, tanımı gereği Batı Avrupa medeniyetinin kültürel mirasını bütünsel olarak değerlendiren ve bu kültürel mirasın ulaşılmasının gerekliliğini evrensel olarak gören bir sürece verilen isimdir. Yukarıdaki tanımın da işaret ettiği gibi gerek Osmanlı İmparatorluğu’nun gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nin Batılılaşma süreci yekpare bir çizgi şeklinde değildir. Gerek idarî gerekse sivil katmanlarda Batılılaşma, hatta aynı dönemlerde bile, farklı biçimde değerlendirilmiş ve her zaman kendi içinde bir muhalif unsur barındırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma olgusu genellikle Fransız İhtilali ile bu ihtilalin doğurduğu kavramların ve dünya görüşle-

1 Şerif MARDİN, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.9

2 Orhan OKAY, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s.11

rinin yayılması üzerinden okunmaktadır. Fakat bir başka okuma biçimi bütün dünyayı değiştiren bu devrimin, bir bütün olarak 1789 ile 1848 arasında meydana geldiğini öne sürmektedir. Buna göre 1789-1848 arası meydana gelen devrim endüstrinin değil, kapitalist endüstrinin zaferi olarak görülmektedir. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun en zayıf noktası olarak endüstrileşme ile Batı Avrupa'nın parlayan yıldızı olarak endüstrileşmenin bir noktada kesişmesi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu Devrim'in merkez noktası da birbiriyle yarışan iki ülkenin, Büyük Britanya ve Fransa'nın merkezinde olduğu bir süreci ifade etmektedir. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı formları kabule götüren bu "çifte devrim" in Büyük Britanya ekonomik rolünü, Fransa ise politik rolünü üstlenmiştir³. Fakat daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma hamlelerinde kendisine daha ziyade Fransa'yı örnek aldığı görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı medeniyeti ile kurduğu ilişki 19. yüzyıldan daha önceki devirlere kadar uzanır ve kurulan bu ilişkiler farklı amaçlara sahiptir. Fakat 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar olan bu yakınlaşmalar, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni bir döneme yerini bırakacaktır. 19. yüzyıla kadar olan yakınlaşmalar daha çok tekniğin konusunu ilgilendirirken, İmparatorluğun bu yüzyıldaki politikaları artık toplumsal bir meseledir. Kemal Tahir'in *Batı Çıkmazı* olarak değerlendirdiği bu dönem, kendisinin ulaştığı sonuçlar açısından, bir çöküntüye tekabül etmektedir ve yine Kemal Tahir Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir siyaset biçimi oluşturamamasını bu çöküntünün temelinde yatan bir unsur olarak resmetmekte ve *tehlikeye düşen bir toplumun en kestirmeden yıkılmayı belki önlerim diye isteyerek katlanmayı göze aldığı* bir süreç olarak değerlendirmektedir.⁴

Bir Dönüm Noktası Olarak Tanzimat

Türkiye'de Batılılaşmanın yeni bir vechesinin özellikle de resmî

3 Eric HOBBSAWM, *Devrim Çağı* (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost Yayınları, Ankara 2013, s. 1-2-4,

4 Kader Akdağ SARI, *Kemal Tahir'de Sosyalizm ve Batılılaşma Eleştirisi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi c. 4, sayı 3, s. 682

literatürde Tanzimat'la başladığı kabul edilmektedir. Bu başlangıç Gülhane Hatt-ı Hümayunu diye bilinen 3 Kasım 1839 tarihli fermanla, devletin de takınmış olduğu resmî tavır ve kullandığı ifade dikkate alındığı takdirde doğrudur. Ancak değişik alanlarda, bilhassa hukuk, felsefe, eğitim, edebiyat gibi sosyal ve kültürel konularla ilgili olanların dışındaki maddî alanlarda, Avrupa ile ilgili bir takım problemlerin ve 'kabul'lerin ortaya çıkması esas alınrsa o tarihten bir yüz elli yıl kadar geriye gitmek gerekecektir. Kimi tarihçiler açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma tarihi 18. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Buna göre 1721 yılında Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin dönüşünün ardından 1727 yılında matbaanın kurulması Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma hareketinin de başlangıcı anlamına gelmektedir⁵. Özellikle Damat İbrahim Paşa'nın, Paris'e sefarete yolladığı Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e verdiği talimatta Fransa'nın, "vesâit-i umran ve maarifine dahî lâyıkiyle kesb-i ittila ederek kâbil-i tatbik olanlarının takriri ifadesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Paris sefâreti, yazdığı sefaretnamesi ile de ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Mehmed Efendi'nin gidip gördüğü yerleri detaylı bir biçimde anlattığı sefaretnâmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'na Batı kültürünü aktarmış olması da Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı dünyasını keşfini perçinler ve tanışıklığı detaylandırır mahiyettedir.

Her ne kadar II. Mahmud dönemi radikal değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak yer aldıysa da, Batılılaşma dönemi açısından çok kritik bir zamana tekabül eden dönem Tanzimat dönemi olmuştur. "Tanzimat" sözcüğü "nizam verme" anlamına gelen "tanzim" sözcüğünün çoğuludur⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Devri, Avrupa'dan ilham alınan yeniliklerin meydana getirildiği dönem temsil eder. Tanzimat Dönemi ele alındığında

5 Abdullah UÇMAN, III. Selim'in Viyana Elçisi Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi, (Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi içinde), İSAM yayınları 2010, s.625

6 Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 213

kullanılan en önemli kavramlardan bir diğeri olan “ıslahat” ise “iyileştirme” anlamına gelmektedir. Zira Tanzimat döneminin yegâne amacı idarî dönüşümdür ve dönemin devlet erkânının toplumu dönüştürmek gibi bir gayesinin olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu açıdan bakıldığında 19. yüzyıldaki Tanzimat devri ile onu takip eden Jön Türkler arasındaki en büyük farkın birincisinin toplum mühendisliği vazifesini üstlenmezken, Jön Türklerin toplumu dönüştürme gayesi gütmüş olmalarıdır. Bu görüşe göre değişim ve inkılap kervanına onlar da katılmıştır⁷. Burada bahsedilenden yola çıkarak, gerek Tanzimat dönemi idarecileri ile onların ardından gelen Jön Türk hareketi “muhafazakârlık” ve “liberalizm” kavramı üzerinden okunduğunda ise her iki taraf için de yer yer muhafazakârlıktan esinlenmiş, yer yer de bu kavramın dışına taşan unsurlar ve uygulamalar olduğu söylenebilir. Gerek Tanzimat devri idarecileri ve bürokratlarına gerekse Jön Türk hareketinin nispeten “reformcu muhafazakârlık” diye tabir edilen bir siyasî yönelime sahip olduğu yer yer gözlenmektedir. Zira reformcu muhafazakârlık için toplumsal yaşamda sürekliliğin sağlanması esastır ve kurumlar radikal devrimlerden ziyade dönüştürülmek/tanzim edilmek suretiyle değişime uğratılmalıdır. Bu anlamda reformcu muhafazakârlık bir yanıyla değişime açık bir kapı aralarken diğer taraftan da bir çeşit sürekliliği önemsemektedir. Dolayısıyla Aydınlanma düşüncesinin ruhuna tekabül eden toplum mühendisliği fikri reformcu muhafazakârlık açısından kabul edilebilir değildir. Öyleyse reformcu muhafazakârlığın hızlı bir değişimden yana olmadığı da açıktır ve şayet bir devrim yaşanacaksa bu Fransız Devrimi gibi iç çatışmaların yaşandığı, kitlelerin seferber olduğu ve kanlı bir şekilde değil, İngiltere’de görüldüğü gibi uzun bir zamana yayılmış ve kendisini radikal bir devrimle ortaya çıkarmayan bir biçimde meydana gelmelidir⁸.

Bu devirde meydana getirilen ıslahat programları millî eğitim-

7 İlber ORTAYLI, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 157

8 E. Zeynep GÜLER, “Muhafazakârlık - Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 138

den askerliğe birden fazla alanı kapsamaktadır. Yine bu devirde geleneksel cemaat sisteminin çözülmeye başlaması, ekonomik ve mali güçlüklerin meydana getirdiği sorunlar karşısında adalet ve müsavat (eşitlik) temalarının gündeme geldikleri gözlemlenmektedir⁹. Tanzimat reformlarını gerçekleştiren yöneticiler, Osmanlı'nın geleneksel değerleri ve özel olarak da şeriata muhalif bir tavrı benimsemekle eleştirilmişlerdir. Tanzimat'la hız kazanan ve temelinde seküler dinamiklerin yattığı ıslahat hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetim, adliye ve eğitim alanlarını dönüştürürken bir taraftan da ulemanın devlet içerisindeki merkezî konumunu dönüştürmüş, ulemayı pasifize eden bir tavır benimsemiştir. Bu ise ulemanın tepkisini beraberinde getirir. Bununla birlikte fermanın yayınlanmasından sonraki süreçte mürtedlere (daha önceden Müslüman olmasına rağmen İslâm dinini hiçbir icbar olmaksızın terk edenlere) verilen ölüm cezasının kaldırılmaması gibi kritik ve Avrupalı devletlerce eleştirilen uygulamalar yürürlüklerini korumaya devam etmiştir. Buna ilâveten şeyhülislâmın kurulan kabineye alınması, bu fermanın ıslahatçı yapısının sorgulandığı noktalardan bir diğeridir.

Böylelikle Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik teşkilatlanmasında kadroların genişlediği ve işlem hacminin de arttığı, idarî, malî, askerî açıdan merkeziyetçiliğin arttığı bir döneme işaret etmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru gerek merkezde gerekse taşra teşkilatlarında, özellikle bu dönemde yeni kurulan nezaret şubelerinde görevlendirilen memurların sayısının arttığı, hatta kimi dönemlerde maddi gereklilikler dolayısıyla kadrolarda indirim talep edilmesine rağmen bunun gerçekleşmediği de belirtilmektedir. Bu dönemde kadrolaşma, Tanzimat'ın hemen başlarından itibaren kurulmakta olan yeni tipteki okullarda yetişen gençlerin içerisinde çıkanlarla gerçekleştirilmektedir. İşlem sayısındaki bu artış ve artık istihdam edilen memurların bir nevi alaylı diyebileceğimiz kişilerden değil, okul-

9 Mehmet Ö. ALKAN, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları. İstanbul 2011, Cilt 1, s. 20 (Giriş Yazısı)

lardan mezun olanlardan seçilmesi bu dönemde yeni ve standart bir dilin doğmasını da beraberinde getirmiştir¹⁰.

Namık Kemal Düşüncesinde Yerellik ve Muhalefet

Namık Kemâl düşüncesi ile ilgili olarak burada öncelikle söylenmesi gereken şey, kendisinin muhtelif yazılarında, yukarıda bahsedilen yeniliklerin mimarları arasında yer alan ve Tanzimat Fermanı'nın da mimarı olan Reşid Paşa'dan da övgüyle söz etmesidir. Ayrıca Kemâl, *Sebeb-i Kaht-ı Ricâl* isimli eserinde, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın ilanına kadar gelinen süreçte artık İmparatorluğun, “dahilen ve haricen bir takım envâc-ı gavâil ü müşkilâtın sademât-ı müteâkib'ül vürudu arasında çalkalanan bir gemiye benzetmektedir. Kendisine göre:

O zaman hariciye nazırı bulunan merhum Reşit Paşa hakikaten “keramet” denilebilecek hasafet ve fetanete malik ve tedabir ve tasavvurâtının ibrâz-ı âsârına, icra-yı fiiliyatına kadir bir zât idi ki o asrın ilcaât ve ihtiyacât-ı fevkalâdesi üzerine ittihaz eyledikleri meslek-i hakîmâne ve icraat-ı musîbâneye nazaran şanında Devlet-i Osmaniye'nin fatih-i medine-i medeniyeti denile layktır¹¹.

Fakat Namık Kemal'in yukarıda dile getirdiği düşünceler kendisinin fikirlerinin tümünü kapsamaktan uzaktır. Tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi Tanzimat dönemi Osmanlı politikaları da, okumuş-aydın kesimler arasında kısmî bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bu dönemin iki büyük aydını arasında yer alan Namık Kemal ve Ziya Paşa, Batı'dan yapılan köklü adaptasyonlara karşı çıkarlar ve kültürel anlamda Batılılaşmayı ciddi bir şekilde eleştirirler. Özellikle Namık Kemal'in muhtelif yazılarında gördüğümüz Tanzimat'a verilen coşkulu destek, söz konusu yukarıda belirtildiği şekliyle Batılılaşma olduğunda yerini muhalefete bırakır ve bu anlamda Batılılaşma bir çeşit bürokratik zorbalıkla

10 İlber ORTAYLI, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi – Seçme Eserler III*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 304

11 Namık Kemal, *Sebeb-i Kaht-ı Ricâl*, İbret, No: 38, 22 Şaban 1289/12 Teşrin-i evvel 1288, s.1-2'den akt. Nergiz Yılmaz AYDOĞDU – İsmail KARA, Namık Kemal – *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s.190

eş tutulur. Ziya Paşa ve Namık Kemal'in bu muhalif tavırlarındaki dikkat çeken bir başka nokta da, muhalefetlerini sergilerken hükümete karşı gelişen halk tepkisini dillendiriyor olmalarıdır. Zira halk için Batılılaşma, geleneksel esnaf düzeninin temellerinden sarsılması, Avrupa'daki makineleşmiş ürünlerin Osmanlı pazarını istila etmesi sonucu artık gittikçe artan işsizlik ve İslâmî değerler sisteminin ve geleneklerinin yozlaştırılması anlamlarına geliyordu.

Mevcut durum altında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkın sorunlarını dile getiren Namık Kemal ve Ziya Paşa, bu sorunları şu şekilde formüle etmekteydi:

- Batılılaşma reformları, Batı Avrupa merkezî bürokrasisi ile iş birliği içerisinde olan bir grup Osmanlı bürokratu tarafından ve zorla kabul ettirilmiştir. Bu ise Osmanlı bürokratlarının imparatorluğun çıkarlarını, yalnızca kendi ülkesinin çıkarlarını düşünen yabancı güçlere bırakmaktadır.

- Bürokratlar Batılılaşmayı kendi hegemonyalarını muhafaza etmek için kullanmaktadır ve bu durumda yapılması gereken şey bir anayasanın hazırlanması ve parlamentoya sahip bir rejimin tesis edilmesidir.

- Namık Kemal ve Ziya Paşa için asıl sorun ekonomiktir. Kapitalasyonlar zamanından kalma ve ithal edilmiş olan Avrupaî makine dokumaları, imparatorluk bünyesindeki yerel sanayiye olumsuz etkilemektedir. Geleneksel sanatların yerini alabilecek başka hiçbir sanayi birikimi olmadığından, bu durum işsizlikle sonuçlanmaktadır.

- Batılılaşma ve reformlarla birlikte ekonomik sömürü de kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Özellikle Kemâl için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çöküşün sebebi Tanzimat'ın şampiyonluğunu yaptığı liberal siyasettir. Namık Kemal için bütün gelişme tasarılarının ve doğal kaynakların işletilmesinin bizzat Osmanlı İmparatorluğu'nca üstlenilmesi gerekmektedir. Ayrıca Kemal yine bu dönemde yazdığı yazılarda İngiltere'nin (Lord Palmerstone'un) imparatorluğun içerisinde olduğu mâlî duruma acıdığını ve bunun üzerine İngiltere ile bir ticaret anlaşmasının

imzalanmasını kabul ettiğini söylemekte, bu durumu eleştirmekte ve ayrıca genel olarak Osmanlı bürokratlarına 'mahirâne' bir biçimde kapitülasyonlardan kalma şartların ortadan kalkmasının çağrısını yapmaktadır.¹²

Bu dönemde Namık Kemal gibi isimlerin yönelttiği tavsiye ve eleştirilerin tarihsel bakımdan önemli bir vurgulanması gereken bir anlamı da vardı. 17. yüzyılın başlarından beri farklı arka planları uyarınca ilmiye (*ulemâ*) ile kalemiyenin (üdebâ) başlayan çöküşe çare olarak ileri sürdükleri reçeteler ayrıştıyordu ki bu ihtilâf Tanzimat ile zirveye çıktı. İlmiye ile kalemiyenin davaları temelde uyuşmadığına göre, ulemâ ile Yeni Osmanlıları aynı safta buluşturan *tez* değil, *antitez* idi. Osmanlı'da ulemâ, çeşitli sebeplerle modernleşen hükûmet karşısında gerek siyasî muhalefet, gerekse de entelektüel eleştiri imkânını kaybetti. Buna karşılık Yeni Osmanlıların yükselen Tanzimat bürokrasisine siyasî muhalefeti, onları modernliğin eleştirisine, bu da ulemanın temsil ettiği İslamî dünya görüşüyle buluşmaya götürdü.¹³

Namık Kemal'in makaleleri genel olarak incelendiğinde en fazla göze çarpan unsurlardan birisinin, kendisinin bir kanaatini kamuoyu ile paylaşırken rasyonalizasyona ciddi anlamda önem vermekte olduğu söylenebilir. Öte yandan Namık Kemal, bir diğer örneğini Ahmet Mithat Efendi'de de gördüğümüz üzere, güncel, tarihi ve toplumsal birçok alanda yazılar kaleme almış, bir 19. yüzyıl Osmanlı entelektüelinin klasik özelliklerini sergileyen bir düşünürdür.

Kemal'in özellikle İbret'te yazdığı makaleler incelendiğinde ilk planda göze çarpan unsurun, Kemal'in *teknik* unsurlarla manevî/tinsel hususiyetler arasında adeta demir perdenin olduğu bir düalizm ile düşünce ürettiği müşahede edilir. Bir taraftan ciddî bir yenilikçi ve ilerleme yanlısı olarak görülen Kemal, söz konusu ahlak olduğunda ise adeta Osmanlılık köklerine bağlı bir düşünür olarak belirmektedir.

12 Halil İNALCIK, Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 144

13 Bedri GENCER, İslâm'da Modernleşme, Doğu Batı yayınları, Ankara 2012, s. 176

Bu devirde Namık Kemal'in üzerinde durduğu unsurlardan birisi de matbuat, yani basındır. Kemal için basının en önemli katkılarından birisi de "ibret almak" şeklindedir.

Hususiyle bir lisana sesini dünyanın her köşesinden işittirmeğe ve bir kaleme bir anda yüzbinlerce ashab-ı mütalaaya meramından haber vermeğe kudret-bahş etmek imtiyaz-ı feyyazânesine malik olan matbuatın zuhuruyla âlem-i insaniyete şeref verdiği gündün beri kavâid-i siyâset ve usul-i hikmet ve medeniyet ve marifetin temâyülât ve ilcâtından ibret almak umumun müstefid olabileceği bir nimet hükmüne girdiği için ebnâ-yı beşer telâhuk-ı efkârın ittisâ'ı sayesinde bir iki asır içinde üç dört bin seneden beri zuhura gelen meâsir-i celileyi unutturacak derecelerde bedâyi'-nüümâ-yı kemâl olmuştur.¹⁴

Buna göre "ibret almayı" ön plana çıkararak Namık Kemal, bir açıdan evrenselci bir yan da sergilemektedir. Kemal'in bu evrenselci yanı, medeniyeti bir bütün olarak "âlem-i medeniyet" şeklinde gördüğü "Şark Meselesi" yazısında da görülmektedir. Bu anlamda Namık Kemal için bu "âlem-i medeniyet", yine kendisinin ifadesiyle "cihana galebe-i mutlakası müsellemler" bir noktaya vardığı için, mevcut bu âleme "ittiba" bir mecburiyet halini almaktadır. Fakat Kemal için bu ittiba kayıtsız ve hesapsız bir şekilde ele alınmaz. Satır aralarında "arada kendi hakkımızı da kaybetmeyerek" ifadelerine yer veren Namık Kemal, medeniyet alemine girme fiilini teknik anlamda ele almaktadır. Fakat bu İbret'teki "Şark Meselesi III" başlığını taşıyan bu yazısı, medeniyetin tarihi ilerlemenin engellenemez bir seyri olarak da değerlendirilmektedir. Kendi ifadesiyle "hareketimizi zaruretün bu yolda olan ilcaatına tevfik etmeye çalışmalıyız" diyen Namık Kemal için temeddün/medenileşme süreci bir tarihin mevcut seyrinin geldiği noktadaki bir zorunluluğa işaret etmektedir.¹⁵

14 Namık Kemal, İbret, İbret, No:3, 11 Rebiülahir 1289/5 Haziran 1288, s.1-2'den akt. Nergiz YILMAZ AYDOĞDU - İsmail KARA, Namık Kemal - Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 46

15 Namık Kemal, Şark Meselesi III, İbret, No:31, 13 Şaban 1289/3 Teşrin-i Evvel 1288, s.1-2'den akt. Nergiz YILMAZ AYDOĞDU - İsmail KARA, Namık Kemal - Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 163

Fakat Kemal'in burada bir açmazın farkında olduğunu görmekteyiz. Kendisi gerek bir taraftan ilerleme ve maarif hususunda devletin gücünün gerekliliğinin farkındayken, bir diğer taraftan da devletin dışında olan, kamusal insan emeğinin gereğinin de farkına varmıştır. Bir taraftan Tanzimat'ın eğitim-öğretim alanında getirdiği mecburiyet ve İmparatorluk içerisinde *her türlü maarifin teroici* yine Osmanlı İmparatorluğu tarafından yürürlüğe girerken, diğer taraftan *ahâli tarafından ise hemen bir yüz seneden beri terbiye-i umumiye hakkında Cemiyet-i Tedrisiye'den başka hemen hiçbir şeyin yapılmamış* olması, Kemal'in *terakki* meselesini salt üstten aşağı gerçekleştirilmesi gereken bir zorunluluk olarak görmediğini ispat etmektedir. Bu ise Namık Kemal'in kamuoyuna verdiği önemle bir iç tutarlılık arz etmektedir.

Namık Kemal de bilim, ilerleme, cehalet ve hurafe gibi konularda kendi devrinin kaygılarını taşımaktadır. Namık Kemal'in yazılarının hemen hemen bütününe yayılan düşünsel konumu ise yer yer göze çelişkili gözükmele birlikte kendisinin değerler konusunda bir devrimci olmadığı oldukça nettir. Bununla birlikte Kemal yerleşik yapıları bir bütün olarak kabul etmez ve çağdaşları ile benzeştiği konulardan birisi de budur. Örneğin İbret'teki *Görenek* başlıklı yazısında Kemal, yerleşik kültürün birçok alışkanlıklarına muhalif bir duruş sergilemektedir. Kendisinin yazmış olduğu bu yazı, diğer başka yazdıkları ile de karşılaştırılmalı ve Kemal'in, bir 19. yüzyıl akımı olan muhafazakârlıkla kurduğu ilişki de bu farklı yazılar göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Kendi ifadeleriyle:

Acaba bu alem-i ebna-yı beşere gerçekten dâr-ı mihnet etmeğe, görenek dediğimiz akâid-i bâtula hülâsasından büyük hizmet etmiş bir şey var mıdır?

*Mevot müthiştir. Fakat bir anda geçer. Görenek ise ebediyyü'l-hayattır. Ye's ölümdür. Fakat ömrü sürmez. Görenek ise daimiyyü'l-ezadır.*¹⁶

16 Namık Kemal, *Görenek*, İbret, No: 119, 20 Muharrem 1290/7 Mart 1289, s.1-2'den akt. Nergiz YILMAZ AYDOĞDU - İsmail KARA, *Namık Kemal - Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 466

Yukarıdaki satırlar Kemal'i adeta bütün yerleşik geleneklere, kültürün bütün unsurlarına karşı olan bir düşünür gibi resmetmektedir. Bununla birlikte Namık Kemal'in karşı olduğu görenek daha çok insan ürünü olan ve ilahî bir kaynağa dayanmayan usullerle ilgili uygulamalar olarak belirmektedir. Bunun yanı sıra dikkat çeken bir başka nokta da Kemal'in gelenekleri yargımlarken bunları akla mugayir olmaları veya "akla galebe etmiş" olmaları hasebiyle bunlara karşı olmasıdır. Kemal'in kendi ifadeleriyle:

Akla nasıl tevâfuk eder ki bir insan etten evvel pilav yemek veyahut fesine püskül takmamak, veyahut bir meclise gelince yan oturmak, veyahut sokakta terennüm ederek gezmek gibi hiç hükümsüz bir fiil ihtiyar etmekle cünuna hüküm olunsun? Evet! Hiçbir suretle tevâfuk etmez. Mamefih böyle bir fiilde bulunan olursa "ceffe'l-kalem" mecnundur diyorlar!

Görenek akla galebe etmiş. Bugün ekseriyet nazarında ihtira'ât-ı cedide-nin hemen kâffesi bidat ve binaenaleyh muzır addolunuyor. Hatırda değil midir ki ilel-i sâriyenin men'-i intişârında – bi emrillâhi te'âla – tesiri fennen sabit olan karantina usulü buralarca kabul olunduğu zaman az kaldı sevâhlimizin umumunda ihtilaller kopacaktı.¹⁷

Bununla birlikte Namık Kemal, birçok yazısında olduğu gibi, bu düşüncelerini de İslâmî ıstılahla desteklediği satırlara yer vermektedir. Ona göre görenek yalnızca akıl ile değil, aynı zamanda *hakk u adle, vezâif-i diniyeye* ve de *ulema-yı şer'e* de muhalif unsurları barındırmaktadır.

Sonuç

Namık Kemal'in muhtelif gazetelerde, yazmış olduğu kitaplarda ve bireysel mektuplarında serpilmiş olan düşüncesi birçok anlamda okunabilirse de, kendisinin tam manasıyla bir "hürriyetçi", "liberal" bir düşünür veya kesin bir muhafazakâr olduğunu söylemek kolay değildir. Birinci olarak kendisi, Tanzimat'ın ana aktörlerinden olan Reşit Paşa'yı övdüğü ve bir devlet adamı olarak kendisini beğendiği yazılarına rastlamak mümkündür. Öte yandan Kemal'i, devrinin diğer birçok düşünürü gibi, reformcu

17 a.g.e.

muhafazakârlık kavramı başlığında değerlendirmek ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan beklediği siyasî ve toplumsal dönüşümün de bu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Kendisi, yine devrinin birçok aydını gibi, modern dönemin matbuat/basın gibi birçok yeniliğini, toplumun dönüşümü için kullanmış ve siyasî görüşlerini modernliğin koşullarından istifade etmek suretiyle dile getirmiştir. Böylece kendisinin, 19. Yüzyıl Avrupa'sında gördüğümüz tarzda bir devrimci olmadığı da, radikal dönüşümlere belirli oranlarda mesafeli olduğunu da söyleyebiliriz. Zira reformcu muhafazakârlık için toplumsal yaşamda sürekliliğin sağlanması esastır ve kurumlar radikal devrimlerden ziyade dönüştürülmek/tanzim edilmek suretiyle değişime uğratılmalıdır. Toplumsal anlamda İslâmî değerlere önem verdiği ve İslâmî bir dilin içinden konuştuğu gerçeği, kendisinin kimi yazılarında "görenek" gibi yerleşik toplumsal örüntülere yönelttiği sert muhalefetle birlikte değerlendirilmelidir. Tıpkı bu şekilde, Kemal'in "hürriyet" kavramına yüklediği anlam da ele alınmalıdır. Sözügelimi Namık Kemal asla hürriyeti bir Batılının anladığı gibi anlamaz veya kendisi İslâm'ın "hür" tanımını Avrupa'dan referansla yeni bir okumaya tabi tutmaz. Yine gerek Yeni Osmanlılar'ın gerekse özelde Namık Kemal'in, 19. yüzyıldaki Osmanlı yönetici eliteine karşı tavrı, bu sınıfın gelenek ile olan pratiğe dayalı kopuşundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Namık Kemal, basit bir şekilde İslâmî terimlere yeni anlamlar yükleme gibi bir arayışın bir figürü olarak değerlendirilemez.

Kaynakça

- ALKAN, Mehmet Ö. (2011) Cumhuriyet'ten Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim yayınları., İstanbul
- AYDOĞDU, Nergiz Yılmaz – İsmail KARA, (2005) Namık Kemal – Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Dergâh Yayınları, İstanbul
- BERKES, Niyazi (2002) Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- GENCER, Bedri (2012) İslâm'da Modernleşme, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- GÜLER, E. Zeynep (2015) Muhafazakârlık - Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- HOBBSAWM, Eric (2013) Devrim Çağı, çev. Bahadır Sina Şener Dost Yayınları, Ankara,
- Kader Akdağ SARI (2015) *Kemal Tahir'de Sosyalizm ve Batılılaşma Eleştirisi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı: 3, İstanbul
- MARDİN, Şerif (2015) Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul
- OKAY, Orhan (2011) Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı, Dergâh Yayınları, İstanbul
- ORTAYLI, İlber (2009) Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul
- ORTAYLI, İlber (2017) Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi – Seçme Eserler III, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- UÇMAN, Abdullah (2010) III. Selim'in Viyana Elçisi Ebubekir Rattib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi, (Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi içinde), İSAM Yayınları

Kültürlerarası Çeviri Kapsamında Oryantalizm Ve Öteki Kavramı

*Orientalism Within The Scope Of Intercultural Translation and The
Perception Of The Other*

İlyas Öztürk* - Turgut Gümüšoğlu**

Gökmen Gezer***

Öz

Edward Said, Oryantalizmi, Doğu-Batı arasında ontolojik ve epistemolojik karşıtlığa dayalı sistematik bir düşünce biçimi olarak tanımlamaktadır. Said, söylemlerini, "Şarkiyatçılık" isimli kitabında gerekçelendirmiş ve ardından oryantalizm kavramı ideolojik bir içerik kazanmıştır. Oryentalist bir bakış içerisinde beliren "öteki" algısı Batı'nın sömürge anlayışının gerekçelerinden biri olmuştur. Bunu oluşturmak için Batı çevirinin hem ideolojik hem de kültürel boyutlarından faydalanılmıştır. Bu yazı, öteki algısını, oryantalizm kapsamında ele almak ve kültürlerarası iletişim aracı çevirinin öteki algısının oluşturulmasındaki rolünü resmetmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, öteki, kültürlerarası iletişim, çeviri,

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü,
ozturk@sakarya.edu.tr

** Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü,
trgtgmsgl@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çeviribilim ABD ggezer@gsu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 5 Haziran 2018

Abstract

Edward Said defines orientalism as a dichotomy based upon ontological and epistemological differences between East and West. It is only after Said had provided justifications for his discourse in his book named "Orientalism" that the meaning of orientalism gained an ideological connotation. The looming concept of "the other" within the scope of an orientalist approach has been one of the motives behind the colonial mentality. To that end, the West is alleged to have drawn on the ideological and cultural dimensions of translation. This paper is to deal with the concept of "the other" from an orientalist viewpoint and to measure the extent to which how influential translational operations are in manipulating the process of bringing the other into being.

Key Words: Orientalism, the other, intercultural communication, translation

1. Giriş

Brezilyalı yazar ve eğitimci Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi (Pedagogy of the Oppressed)* adlı eserinde, ezilenin sesini duyuramadığı bir diyalog kurgusunu resmetmektedir (1970). Ezenin kurguladığı böyle bir diyalog içinde, kitaba göre, ezilen nitelik olarak daha aşağı hissettirilmekte ve kültürel ve psikolojik anlamda bilinçli bir ötekileştirme politikasına maruz bırakılmaktadır. Benzer ötekileştirme ve ötekini kullanma anlayışı XVIII. yüzyıl sanayi toplumu Avrupası'nda dünya tarihini Avrupa tarihine indirgeyen ve Batı'yı tek kültür olarak algılayan oryantalist yaklaşımlarda da sezilmektedir (Bulut, 2002:99). Edward Said, ötekileştirme işlemiyle Batı'nın, kendi *Hayali Doğu'sunu* icat etme gayretini taşıdığını ve sömürgeci anlayışını meşrulaştırılma ihtiyacını güttüğünü iddia etmektedir (Köse ve Küçük, 2015:118). Said'e göre oryantalizm, Doğu-Batı arasında ontolojik ve epistemolojik karşıtlığa dayalı bir düşünce biçimi geliştirmekte ve bunu kavramsallaştırmaktadır (Said, 2003: 12).

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Doğu'ya ilişkin yapılan çalışmaları dile getirmek amacıyla kullanılan oryantalizm kavramı Avrupa sömürgeciliğini çağrıştırmamasından ötürü resmi olarak artık kullanılmamaktadır (Bulut, 2002:13). Sözlük anlamıyla *Doğubilimi* anlamına gelen ve Doğu'ya ilişkin yapılan çalışmaları dile getirmek amacıyla kullanılan bu kavram Latince *oriens* kelime kökünden türemiş ve XIX. yüzyıl içinde Doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran bir bilim dalına dönüşmüştür (Germaner ve İnankur, 1989:9). Oryantalizm, Batı kökenli ve merkezli akademik araştırma alanlarının tümüne verilen ortak bir ad olarak pozitif bir içerik taşımaktayken Said'in kavramı kültürel liderliğin bir inşa aracı olarak görmesi ve sistemik bir düşünceye hizmet ettiği savını ortaya atmasıyla hem kavram hem de Doğu-Batı ilişkileri sorgulanmaya başlanmıştır (Said, 1998:12). Said'e göre Batı, öteki diye nitelendirdiği Doğu ile arasına bir sınır çizebilmek için, oryantalizmi bir proje olarak kullanmaktadır. Said oryantalistleri ise şöyle tanımlamaktadır:

“Şark hakkında yazan, ders veren ve Şark'ı anlatan herkes Şarkiyatçıdır.” (Said, 1998:2)

Oryantalizm üzerine söylemlerinin siyasi güç bağlamında bir anlam taşıdığını düşünen Edward Said, şarkiyatçılığın daha iyi anlaşılabilmesi için, siyasal, sosyolojik ve ideolojik temelli olguların ve sorunların Michel Foucault'ın bilgi-iktidar düalist yaklaşımı üzerinden incelenmesi gerektiğine inanmış ve Şarkiyatçılık (1978) kitabını bilginin ideolojik yüzünü göstermeye çalışarak kaleme almıştır. Foucault üretilen bilgiyi ve inşa edilecek yeni düzeni güç ilişkileri ekseninde değerlendirmekte ve nesnel bilginin sosyal hayatı şekillendirebileceğini ileri sürmektedir (Foucault, 1994:35). Benzer yaklaşım ve etki içinde Said, oryantalizm sözcüğünün toplumsal ve siyasal konumu işaret etmekte ve oryantalizmi, sömürgeci Batının oryantalist bilgiyle Doğu'ya egemen olma stratejisi olarak tanımlamaktadır. Said'in bu stratejiyi, Batı'nın sömürgeci yapılarının Doğu üzerinde kültürel bir güç uygulaması olarak yorumlamasıyla birlikte oryantalizm kavramı ve oryantalist bakış açısı politik ve ideolojik bir içerik kazanmış ve negatif çağrışımlara neden olmuştur (Bulut, 2012: 3).

Batı'nın Doğu'yu yönetme isteğine vurgu yapan *paradigma kurucu* bu eser, Batı'nın Doğu üzerinde, siyasi, ideolojik, sanatsal, eğitsel, bilimsel ve sosyolojik, kısaca her alanda, kendi *kültürel hegemonyasını* kurmak amacıyla olduğunun da altını çizmektedir. Bulut'a göre, Said'in bu eseriyle birlikte, Doğu'yu konu alan Batı kökenli söylemler üzerinde bir paradigma değişimi gözlemlenmiş ve eser post-yapısal incelemeler, edebiyat eleştirisi ve feminist kuram gibi alanlarda yöntem belirleyici bir rol oynar hale gelmiştir. Batılı Oryantalistler ve Doğulu akademisyenlerin açtıkları tartışmaların odağına oturtulan eser, dolayısıyla, bu iki dünyanın karşılaştırılmasına yönelik yürütülen kültürel çalışmalarda referans olarak alınmıştır (Bulut, 2002: 186-187). Örnek olarak, Bernard Lewis'in *The Question of Orientalism* (1982) ve John MacKenzie'nin *Orientalism: History, Theory and Arts* (1995) adlı incelemeleri, batının doğuya ait görsel sanatlar, mimari, müzik ve tiyatro eserlerinden ilham almış olduğu nosyonunu test etmektedirler. Bunların yanında Thierry Hentch, *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı* (1996) adlı eserinde Oryantalist düşünceyi sorguladığı ve Rana Kabbani'nin *Avrupa'nın Doğu Söylenceleri: Tasarla ve Yönet* (1998)

isimli kitabında batılı gezginlerin önyargılı bakışlarıyla Doğu imgesini ülkelerine nasıl yansıttıklarını anlattığı görülmektedir.

Batı ile Doğu'nun bir anlamda ilk temasına sebep olan ve beraberinde bir takım siyasi ve ekonomik sonuçlar doğuran Haçlı Seferleri (Bulut, 2002: 44-50), kendi kültürel hegemonyasının temellerini atma çabasındaki Avrupa için, ötekiyle iletişim kurma adına bir fırsat olarak görülmekteydi. Said, böyle bir iletişim ve etkileşimin doğal akışı içerisinde, ticaret yanında kültür odaklı bir alış-veriş evresinin başladığından söz etmekte ve birer kültür taşıyıcıları olarak kabul edilen dilmaçların, takip eden bu alış-veriş sürecinin her evresinde, temel köprü ve anahtar görevini gördüklerini dile getirmektedir. Nitekim, bu süreç zarfında, ilk aşamada misyonerlik amaçlı olduğu gözlemlenen Doğu dillerini öğrenme eğiliminin zamanla filoloji çalışmalarına dönüştüğü ve daha sonra açılan üniversitelerle birlikte, oryantalist yaklaşımın, akademik sahaya taşındığı gözlemlenmiştir (a.e:125-128). Said, bu dönemi, tek taraflı bir aktarım ve yaymaya yönelik sömürge anlayışı olarak resmetmektedir. Başından sonuna çeviri eylemlerinin ışığında sürdürüldüğü varsayılan bu süreç, bir bakıma, çevirinin önemini ve etkisinin geçmişten günümüze değişmediğinin açık bir göstergesidir. Genel çerçevede, çeviri, Nedret Pınar Kuran'ın tanımıyla (1993:1), bir iletişim biçimi, kültürlerarası bir iletişim aracı ve aynı zamanda bir kültür ürünü olarak betimlenmektedir. Bu anlamda, öteki diye adlandırılan ile arada var olduğu ileri sürülen farklılıkların doğru sunulup okunması veya okun(a)maması yönelik zeminin hazırlaması bakımından önemli bir rol oynadığı açıktır. Diğer yandan, öteki ile araya konan mesafeyi ortadan kaldırmak veya arayışı daha da açmak olasılığı söz konusu olduğunda, çeviri etkinliğinin kültürel boyutunun yanında ideolojik ölçekli olduğundan ve iletişimi şekillendirebilme potansiyelinden ayrı ayrı söz edilebilir. Ancak bu yazı, öteki algısını, hem oryantalistizm kapsamında hem de kültürlerarası iletişim aracı çevirinin etki alanı içinde değerlendirebilmek için kaleme alınmıştır. Yazının ilk bölümünde, öteki kavramı için sözlüklerde verilen bazı tanımlar yer alacak ve ne ifade ettiği üzerine sosyal bilimlerin belli başlı bilim dallarına ait literatürlerde sunulan bir takım genel saptamalar ayrıntılara

girmeden paylaşılacaktır. Yazının ikinci bölümü, G.F.W. Hegel'e ait *efendi-köle diyalektiği* felsefesiyle bütünleşmiş ötekileştirme kavramının oryantalist bakış içerisindeki yerinin sorgulanmasına ayrılmıştır. Bu sorgulama Said'in kitabının çizdiği çerçeve içinde sürdürülecektir. Üçüncü olarak, **kültürlerarası iletişim aracı çevirinin ötekileştirme sürecine etkisi**, Said'in tabiriyle, *kültürel alan uzmanlarının (the area specialists)* (Said 1998: 384) en rahat hareket ettikleri alanlardan biri olan sanat yoluyla gözlenecektir. Bu amaçla, örnek durum çalışması olarak David Belasco'nun *Madam Butterfly – A Tragedy of Japan* isimli tek perdelik oyunu (1900)¹ ele alınacak ve gerekçelendirilerek irdelenecektir. John Luther Long'a ait kitaba (1898) dayandırılarak sahnelenen bu eseri Giacomo Puccini üç perdelik bir opera (1904)² olarak uyarlamış ve daha sonra aynı eserin 1995 yılında sinema versiyonu çekilmiştir³. Başvurulacak kaynaklar başlıca Edward Said'in *Oryantalizm* eseri ve Yücel Bulut'un *Oryantalizmin Kısa Eleştirel Tarihi* isimli kitabı yanında oryantalist ve ötekileştirme üzerine yayınlanmış belli başlı makaleler olarak belirlenmiştir. Yazı, metin bütününde değinilen ve açıklanan kavramlar ışığında kişisel düşüncelerin ortaya konduğu sonuç bölümüyle sonlandırılacaktır.

2. Öteki Kavramı

Yazının bu bölümü, Sosyal Bilimler alanında öteki'ni tanımlayan, yorumlayan ve gerekçeleriyle açıklayan çalışmaların ve yazılı literatürün yüzeysel bir taramasına ayrılmıştır. İlk olarak, sözlük tanımlarına yer verilmiş daha sonra tanımların oluşturduğu algıların, ilgili disiplinlerdeki düşünür ve bilim adamları tarafından, hangi gerekçeler sunulmuş ve nasıl yayıldığına bakılmıştır.

2.1. Ötekinin Kimliği

Öteki'nin kimliği veya ne olduğu hakkında zihinde beliren biz-

1 http://www.columbia.edu/itc/music/NYCO/butterfly/images/belasco_sm.pdf

2 <https://sfopera.com/contentassets/265dbf48759c4e0c9dc81f34d6847ff7/butterflysource.pdf>

3 <https://www.imdb.com/title/tt0113731/>

den olmayana ait bir resim içinde öteki görünüşüyle, kültürüyle, inancıyla, diliyle, ırkıyla, cinsiyetiyle ya da politik görüşüyle *farklı* olanı temsil etmektedir. Öncelikle, farklılık / yabancılık temeline dayalı öte kelimesinden türemiş öteki sözcüğü Türkçe sözlüklerde *iki şeyden, konuşulmakta veya göz önünde tutulmakta olandan geride kalanı* olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun ilgili internet sayfasında yer verilen tanımında öteki'nin daha çok önemsizleştirme ve dışlanma gibi negatif çağrışımlarına yönlendirme yapılmaktadır: *zm. 1. Diğeri, öbürü: -. 2. sf. Sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan. 3. sf. Öbür, diğer. 4. sf. top. b. Mevcut kültürün içinde dışlanmış olan.*⁴ Aynı şekilde, İngilizce' de Oxford sözlüğü öteki kelimesinin karşılığını, ayrı, farklı, başka, karşı olarak vermektedir: [*pronoun*] (*the other*) *philosophy & sociology that which is distinct from, different from, or opposite to something or oneself.*⁵

Öteki'yi tanımlayan yukarıda verilen tanımlarda sıklıkla tekrar edilen ifade, öteki'nin farklılığı vurgusudur. Yoğunluk Dominique Schnapper, düzen bozucu olarak bir yaftalama geci ya da toplumsal sorunların tek sebebi olarak görülme riskiyle eş tutmaktadır. Bu durum, Schnapper'in ifadeleriyle, öteki'nin ötelendiği / dışlandığı üzerine toplanmaktadır. İnsanın doğası gereği farklı olmasını, sosyolog iç çatışmaları çözümleyen, toplum içinde, öteki'ne karşı, birlik ve düzen sağlayan aynı zamanda bir savunma mekanizmasıdır (2005: 137). Schnapper'in öteki algısı dikkate alındığında, öteki'nde *ben*'in eksik halinin temsil edildiği yönünde bir yargı oluşmaktadır. Dolayısıyla bu anlamda ortaya çıkan gerçek ya da sorun, öteki'nin kendisini tamamlamadan daha doğrusu aynı kültürde yaşadığı *ben*'le değer olarak eşitlenmeden, bir asimilasyon / entegrasyon işleminin gerçekleşmeyeceği şeklindedir. Sonuçta, bu düzen içinde olmadığı ya da o düzen içinde olması engellendiği için, farklı olan ne varsa öteki diye tanımlanmaktadır. Çeşitli bilim kollarının öteki kavramını ilgili alan gereği ele

4 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&tarama=kelime&guid=TDK.GTS.5acb6b20a9c8a2.2479340

5 <https://en.oxforddictionaries.com/definition/other>

aldıkları görülmektedir. Bu disiplinlerden Felsefe biliminde öteki kavramının kelimelerle sınırlanmadığı ancak felsefenin kendi diyalektiği içinde derinlemesine tartışıldığı görülmektedir. Günter Frankenberg, öteki için *başka bir ülkede doğmuş olan, sonradan gelen, devlete yabancı, vatansız, konuk, ait olmayan, mülteci ya da turisttir*, ifadelerini kullanmaktadır (İnce, 2011:181). Bu tanımın içerik olarak yetersiz ve belirsiz kabul edildiğine yönelik vurgu yapılırken, ötekinin taşıdığı anlamının ancak ötekine atfedilen yakıştırmaların ışığında açığa kavuşacağı ileri sürülmektedir. Bu yakıştırmaların tamamen ön yargıyla kurgulanmış olduğu ve öteki'nin öteki olmaya mecbur bırakılmasıyla ırkçılığa kadar uzanan tahrip edici bir sürecin başlatıldığının altı çizilmektedir.

Sosyolog ve filozof Zygmunt Bauman ile Emmanuel Levinas'ın ötekinin tanımı üzerine yaptıkları söylemler çarpıcı nitelikte bulunmaları sebebiyle bu yazıya dâhil edilmişlerdir. Bauman'a göre, modernite, pozitif bilim anlayışının kesinlik ilkesi gereği, tehdit unsuru gördüğü öteki, hiç tanımadığı halde, düşman olarak nitelendirmek zorunda kalmakta, yok saymakta ve yaşam hakkını elinden almaktadır (Kahraman, 2016:395). Levinas'a göre, öteki kavramı ve/veya ötekileştirme iktidar eksenli ve *benmerkezci* bir anlayışın ürünüdür (Avşar, 2004:26). Claude Levi Strauss gibi antropologlar öteki kavramını kültürel değerleri betimleme çalışmalarında kullanmışlar ve *ben'* in kendisini tanıma ve tanımlama sürecinde öteki'ye duyduğu gereksinime ve bu tanıma süreci sonunda olası bir kültür zenginliğine dikkat çekmişlerdir (Nar, 40). Buna örnek, Esra Özşuer'in 2012 yılında Avrasya İncelemeleri Dergisinde yayınlanmış *Türk Yunan İlişkilerinde "Biz" ve "Öteki" Önyarguların Dinamikleri* isimli makalesi gösterebilir. Özşuer, her iki ülkenin kendi ulusal kimliklerini oluşturabilmek için nasıl her mecrada birbirlerini öteki olarak kurguladıklarını örneklerle anlatmaktadır. Levi-Strauss, dil'in toplum anlamına geldiği söylerken (Koyuncu, 2011:257), *ben* ve öteki kurgusunda *gece-gündüz / yerli-yabancı* gibi dilde var olan karşıtlıklardan faydalanmış olması (Nar, a.e:38), Teun A. Van Dijk'in "*söylem yoluyla toplumsal denetim uygulaması*" retoriğinin bir örneği kabul edilebilir (2005). Bu bağlamda, Rabia Topkaya'nın *Dilin Aynasında Kültür: Humboldt*

Felsefesinde Dil – Kültür İlişkisi (2016) isimli makalesinde, insanın algısını barındıran ve de düşünce biçimini şekillendiren *dil*'in, ulusların kültürünü oluşturacak güçlü yapısına yönelik tespitler yer almaktadır. XX. yüzyıl felsefesinde kabul gören dünyanın dilin biçimlendirdiği şekliyle algılanıyor olduğu düşüncesi, özellikle Derrida ve Foucault'ın önderliğinde, dünyanın *anlatılarla* kavrandığı ve gerçekliğin bu anlatılarla inşa edildiği post-yapısal görüşe kaydırılmıştır (a.g.e:62). Bu anlayışa göre, gerçek dünya algısının dolayısıyla öteki hakkındaki düşüncenin doğrudan dille bağlantılı olduğu görülmektedir. Dil, kurgulayan bir araç olarak, oluşturduğu anlatılarla yalnızca ötekiyi değil ötekiyle kurulacak ilişki üstüne düşünme yollarını da kurgulayacaktır. Bu amaçla ötekinin kurgulanması, Schnapper'e göre, iki yolla olmaktadır: ilkinde kültür ölçütleri kullanılarak ötekine değer biçilmekte ve ikinci yol olan evrenselcilik ilkesi yolunda, ötekini kendi kültüründe asimile etme siyasetinin izleri sürülmektedir - birincisinde ötekinin varlığına gösterilen tutum aşağılayıcıyken ikincisinde sömürgeci mantığı ağır basmaktadır (a.e:25-28).

Günün sonunda, yukarıda verilen tüm bu tanımlamalar ve tespitlerden bir çıkarım yapmak gerekirse, toplumun herhangi bir katmanında herhangi bir zaman aralığında başvurulacak bir ötekini kurgulama işinin ortaya çıktığı birincil durum, Özsüer'in makalesinde değindiği gibi (2012), öteki ile aradaki düşünce farkının saptanması ve ötekinin değerinin *ben*'in ölçütleriyle belirlenmesi olduğudur. İkincisiyse, ötekinin kültürünün yok edildiği ya da sindirildiği küreselleşmeden kaynaklanan paradoksal durumdur. Ancak, Schnapper'in, Tzevetan Todorov'dan yaptığı alıntı etnik merkezci yaklaşımların ürünü olan ötekiye olan algının her iki senaryo uygulamasında da aynı anlama geleceği kanısını vermektedir (2005:6): “ ... ötekilerden söz ettiğim ölçüde aslında hep kendimden söz ediyorum.” (Todorov,1982)

3. Oryantalizm ve Ötekileştirme

Tarihsel süreç içerisinde, oryantlizmi tanımlayan ilk ifadelerin, Doğu dünyasına yönelik akademik çalışmaların tümünü kapsayan bir tasvir niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu ilk olumlu tanım, oryantlistlerin ve Doğu'yu resimlerine konu eden ressamların

objektif bilim ve eserler ürettikleri doğrultusunda bir sav taşımaktadır (Resim 1) (Bulut, 2000:16-17). Ancak sonradan, misyonerlik faaliyetlerle ilişkilendirilen oryantalizm, bu kez olumsuz algı üreten yeni bir tanımlamanın içinde değerlendirilmek durumunda kalmıştır. Edward Said, bu yeni algının yönlendirdiği düşünce biçiminin, Doğu-Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma işaret ettiğini dillendiren ve Oryantalizmi, Şark ve Garp arasında oluşturulmuş bu tür bir ayrıma dayalı bir düşünce biçimi olarak tanımlayan bir teorisyendir (1978:10). Kaynaklara göre tarihi kökeni Ortaçağ'a kadar uzanan oryantalist anlayış Batı'nın Doğu'yu ötekileştirmesine ve Doğu'nun öteki olarak algılanmasına yol açmıştır. Batı'da bu felsefe içinde kurgulanan Doğu bilgisinin temelinde sömürge anlayışının yattığına dikkat çekmek isteyenlerden biri olan, edebiyat profesörü Said, oryantalizmi kendi sözleriyle kısaca şöyle tanımlamaktadır:

"Oryantalizm, Avrupa'nın kendi Doğu fikridir." (2003:25)

Said, alanında paradigma değişimine yol açacak kadar (Bulut; 2002:20) çok ses getiren *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları* isimli eserini 1978 yılında kaleme almıştır. Yazara göre, Batı biz ve onlar ikiliği üzerinden kendine *kültürel* rakip gördüğü Doğu'yu ötekileştirmeyi kendisine misyon edinmiştir. Said ayrıca, iyi addedilen her ne varsa Batı'nın kendini onunla tanımladığını ve kavramın zıt yüzünü Doğu ile özdeşleştirdiğini ekleyerek devam etmektedir:

"Garp ile Şark arasındaki ilişki, bir iktidar, egemenlik ilişkisidir, derecesi değişen karmaşık bir hâkimiyet ilişkisidir." (Said, 2003:15)

Bu anlamda, öteki algısında Batı'nın belirleyiciliği, Doğu'yu tanıma-bilme isteğinden çok, Doğu'ya egemen olmak ve Doğu'yu yeniden yapılandırmak arzusuyla ilişkilendirmiştir. Yazar, oryantalizmin siyasi bir amaç güttüğünü ve emperyalizmin bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Said'e göre, Batı, bu siyasi amaç ekleninde, kendini yüceltme, diğer yandan, ötekisi olmasını istediği Doğu'yu değersizleştirme çabası içine girmiştir. Said, daha fazlasını ileri sürerek, oryantalizmin, Doğu'ya ve özellikle İslam'a karşı olan saldırıları meşru kılabilmek için, Batı tarafından emperyalizme hizmet eden bir enstrüman olarak kullanıldığını söy-

lemektedir. Said bunu söylerken, oryantolizmin Doğu'ya karşı oluşturduğu önyargıyla sömürüye zemin hazırladığı düşünceğini paylaşmaktadır. Yine Said'in tespitleri çerçevesinde, Haçlı Seferleriyle başlayan ilk temasın siyasi, sonraki aşamaların kültürel hedefler taşıdığı açıktır: Napolyon'un 1798 Mısır Seferi'nin ardından oryantolizme, ikinci etapta, Doğu'ya şık ve özgürlük ulaştırma misyonun yüklenmesi bunun bir delili olarak gösterilebilir. Bu andan itibaren siyasi ve toplumsal her alanda yeni bir yapılanma içinde görülen Batı, kendi ölçütlerine uygun bir Doğu inşa etmeye, Said'in deyimıyla, *Doğu'yu Doğululaştırmaya* işte bu ideolojik yaklaşım içinde başlamıştır. Bu nedenle, filolojik ve kültürel araştırmaların Doğu'nun geriliğini Batı'nın yüceliğini kanıtlayacak şekilde tasnif edilmesi sömürünün kalıcılığına yönelik adımlardan biri olarak kabul edilebilir (Bulut, 2002: 124).

XIX. yüzyılın ortaları, Batı'nın Doğu hakkındaki görüşünü belirleyen tek unsurun emperyalizm olduğu aynı zamanda, Batı'nın ilimde, siyasette, iktisatta, edebiyatta, askeri ve kültürel sahalarda güçlendiği yıllar olarak bilinmektedir (Bulut, 2002:117). Tek evrenselliğin Avrupa Modeli olduğuna dünyaya dayatma çabası Batı'nın güç gösterilerinin yansıması olarak görülürken, Said'e göre, gücün yayılmasında etkili metot ve yöntemler geliştiren Batı, özellikle antropoloji ve dilbilim alanında yapılan oryantolizist çalışmalar neticesinde, Doğu'nun bilinç dünyasını köklü değişikliklere uğratmıştır. Sömürülen Doğu'nun, ancak güce boyun eğmesi halinde varlığını sürdürebileceğine ikna edilmesi, yine oryantolizm yaklaşımı içinde izah edilebilecek bir durum gibi durmaktadır. Bu ruh hali, Doğu'nun yaşadığı zihin değişikliklerden biri sayılabilir. Said'in verdiği bir başka oryantolizm tanımı, oryantolizmi, Doğu ile sistematik bir şekilde ilgilenen düşünsel veya bilimsel uğraşlar bütünü olarak sunmaktadır. Sömürgelerin genişletilmesinde sunulan *uygarlaştıırıyoruz* gibi gerekçelerin, toplum, dil, sanat, edebiyat, tarih, sosyoloji gibi kültürel mecraların üzerinden sunulması oryantolizmin ne denli bütüncül ve sistematik çalışma prensiplerine sahip olduğunun ispatı gibidir. Said, oryantolizmin, Doğu'yu tasarlamamanın ve pazarlamamanın bir diğer adı olduğuna inanmaktadır. Said için oryantolizm, sosyal bilimler, ekonomi, sanat, tarih

ve filoloji alanlarında üretilen söylemler bütünüdür. Bu nedenle, toplumsal, tarihsel ve kültürel bir varlık olan dil aynı zamanda düşünsel dışı vurumdur. Böyle bir mecrada *dil*, bu tanım bağlamında önemlidir ve *dil* in bu sebepten, Hegel' in *köle-efendi* diyalektiğine ortam hazırlamış olduğuna değinilmesinde fayda vardır: Tarihsel bu diyalektik gereği, insan kendisi hakkındaki düşüncesini başkalarına kabul ettirebilmek için hedef olarak seçtiği *dünyayı* tasarladığı kendi düşünce dünyasına dönüştürme eylemi içerisinde; bunun bir uzantısı olarak karşı tarafa iki tarafın da hayatta kalacağı bir savaş açılmaktadır (Bulut, 2002:23-24). Kendinden olmayanı olumsuz hale getirme pratiğine dayalı bu savaş sonucunda, kaybeden taraf sadece *diyalektik* olarak yok edilmekte ve kurgulu bir öteki oluşumu içerisinde kendi özerkliğini inkar ederek kendisine sunulan hayata katlanmak zorunda bırakılmaktadır - yani *köleleştirilmektedir*. Böylece *Köle*'nin var oluş anlamı, kazananın - yani *Efendi*'nin - korumacılığında yücelmekte ve Efendi'si nasıl görüyorsa Köle kendisini o biçimde görmektedir (Kojève, 1988:7-29). Bu varoluş sürecinde, *Efendi*, bir tezat olarak, kendisini gerçekleştirme ve tanı(t)ma fırsatını ancak *kölesiyle* kurduğu ilişki sayesinde yakalamış olacak ve Efendi Köleyi kendi terimleriyle anlatıp tanımlayarak kendinden uzaklaőtıracaktır (Bumin, 1988: 30-36). Ve nihayetinde, yabancılaőtırdığı - ötekileőtirdiđi nesnelere oluşan yeni bir düzen kurulmuş olacaktır. Olguların söylem dünyasına hakim olmasıyla kurulan bu yeni düzende, *dil*'in, dolayısıyla bir iletişim ve kültür ürünü olan çevirinin ideolojik boyutunun hayati bir rol oynamış olacağı yargısına varmak kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü anılar, edebi ve sanatsal eserlerden oluşan Doğu yazınının düşünsel temelleri, genel olarak, dil araştırmaları üzerine atılmıştır (Bulut, 2004:2). Üstelik olumsuz Doğu kurgusu işlenirken olguların söylem ve eylem dünyasına aktarılmasının en pratik yolunun ve yönteminin çeviri eylemi olduğú gözükmektedir. En geniş anlamda Batı literatüründen Batı'nın üstünlüğünü işleyen akademik çalışmaların çevirileri ve Batı'daki Doğu imgesinin oluşumuna katkı sağlayan Antoine Galland'ın *Binbir Gece Masalları / The Arabian Nights* gibi metinlerin Batı dillerine tercümeleeri hayali Doğu kurgusunu inşa eden külliyyatın önemli parçaları sayılmaktadır (Rodinson,1983:50). Bu noktada, bilgiye ulaşma arzusunun

ürettiği hareket sayesinde kendini tanımlamak ve bu düzende kendi konumunu görmek isteyen köle, ihtiyaç duyduğu bilgiye, yine efendinin bakış açısıyla kurgulanmış ve kendisinin kendi içi var ettiği hakikat ilişkisi içinde üretilen bilimsel ve sanat eserlerinin dışında erişemeyecektir. Oryantalizmin Doğu hakkındaki düşüncesinin resim sanatında ortaya konan eserler yoluyla anlaşılabilmesine ve en iyi bu açıdan değerlendirilebileceğine dair bir çalışma Semra Germaner ve Zeynep İnankur tarafından yayınlanmıştır (Çoruk, 2007:199-200). Bu tespit ışığında aşağıda XIX. yüzyıl İstanbul'unun oryantalist ressamların gözüyle yansıtıldığı ve aynı zamanda belge ve anılara dayanarak anlatıldığı *Oryantalistlerin İstanbul'u* isimli kitabının kapağı verilmektedir. Söz konusu kitap içerisinde resimlendirilen tarihsel olayların, batılı gezginlerin abartılı ve yanlı tutumlarıyla Oryantalist bir bakış açısı ile yorumlanıp sunulduğu söylenmektedir. Nitekim, oryantalizmi, Doğu'ya hakim olmak için Batı'nın kurguladığı bir yol olarak betimleyen Said'e göre, *gerçek* Doğu imajı Batı'nın Doğu hakkındaki kendi fikirleriyle oluşturulmakta ve Batı için ne ifade ettiğine bakılarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan bu eser - *Oryantalistlerin İstanbul'u*, Batı'nın Doğuya sahip olması yanında onu kendi tarih ve düşünce geleneğiyle nasıl tanımladığı ve iktidarın bilgiyi nasıl manipüle ederek sergilediği anlamında referans alınabilir.

Resim1: Oryantalistlerin İstanbul'u / *Constantinople and the Orientalists*⁶

6 Türkiye İş Bankası yayınları arasından çıkan ve Semra Germaner ile Zeynep İnankur tarafından hazırlanan *Oryantalistlerin İstanbul'u* 19. yüzyıl Osmanlı dönemine ait bir çalışmadır. 200 Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt:IX. Sayı:

Öteki imgesinin ressamların fırçalarında önyargılı canlandırılmasının bir başka örneği XIX. yüzyıl Oryantalist sanatçılarında Ferdinand-Victor-Eugéne Delacroix'nun *Sardanapal'in Ölüümü / The Death of Sardanapalus* (1827) isimli tablosunda görölmektedir (Resim 2). Dönemin Avrupa'sının Osmanlı'ya bakış açısını konu alan eserin Edward Said'in Oryantalizm'i kaleme almasının ardında yatan düşünce yapısını belirleyen etmenlerden biri olduğu düşünölmektedir (Daşçı, 2005:61-78). Söz konusu tabloda, zorba olarak tasvir edilen Asurlu hükümdar Sardanapal, bastıramadığı bir isyan sonucunda esir düşmemek için mahiyetindeki insanları ve hayvanları beraberinde acımasızca ölüme götürmektedir. İngiliz yazar Lord Byron' ait hikayeye Delacroix hayal gücünü de katmış ve hiç ziyaret etmediği söylenen Şark'ı kendi imgesinde sunmayı tercih etmiştir (a.e:68).

Resim 2: Sardanapal'in Ölüümü / *The Death of Sardanapalus* (1827)⁷

Verilen örneklerden yapılacak çıkarıma göre, Batılı sanatçılar Doğu'yu öteki olarak yansıtabak her türlü konu, bilgi, yöntem ve keşfi gerçekte olmayan bir Doğu inşa etmek adına kullanmakta ve sanatın pek çok dalında eserler üretmektedirler. Bunu olumlu karşılayan, John M. MacKenzie ve Bernard Lewis gibi oryantalistler,

2, Aralık 2007.* www.iskulturyayinlari.com http://www.ismek.ist/tr/haber_detay.aspx?RegID=1612&c

7 Ferdinand-Victor-Eugéne Delacroix'nun *Sardanapal'in Ölüümü / The Death of Sardanapalus* (1827) <https://www.sanatabasla.com/2016/06/30/sardanapalusun-olumu-the-death-of-sardanapalus-delacroix/>

Doğu'nun dil, edebiyat, din, düşünce, sanat ve sosyal hayatının incelenmesi olarak gördükleri oryantalizmi, Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrımın bir işareti olarak görmekte ve çoğunlukla ressamların oluşturduğu bir nevi resim ekolüne benzetmektedirler (Bulut, 2004:5-6). Ancak, Foucault'un bilgi-iktidar düalizm savını analiz eden Said'in seviyesinden bakıldığında, oryantalist çalışmaların, akademik anlamı dışında, Batı'yı her türlü artı değere sahip olarak göstermek ve bin bir olumsuzluk içinde resmedilen Doğu'nun kurtulması için Batı tarafından yapılacak bütün müdahaleleri meşru kılmak gibi ideolojik bir misyonu olduğu ve bu doğrultuda hareket ettiği sonucu çıkmaktadır.

4. Kültürlerarası İletişim Aracı Çeviri ve Ötekileştirme

Doğa bilimleri için tasarlanan bilim üretme modellerinin XIX. yüzyıla kadar sosyal bilimlere de dayatılmasının arkasında yatan felsefeyi İsmail Hira bilimin ideolojik yüzü olarak görmektedir (2011:178). Sosyal Bilimler içinde evrenselci pozitivizm paradigmasıyla bilim yapan batı merkezli ötekileştiren anlayış Alman Romantiklerin tekilci söylem taşıyan kültür bilimi akımıyla terk edilirken (Yücel:127) gerçekleşecek paradigma değişimini Hira, aynı makalesinde, Wallerstein'in bakış açısıyla, toplumsal gerçeklerin kesin nedensellik bağına öngören evrensel yaklaşımlarla değerlendirilemeyeceğini belirterek gerekçelendirmektedir:

"... toplumsala ilişkin iddialar, belli bir toplumsal bağlamdan ve konjonktürden hareketle ortaya konmuştur. Wallerstein bu yönüyle de söz konusu sosyal bilimlerin oryantalist bir nitelik kazanmış olduklarına işaret etmektedir. Yani batılı sosyal bilimlerin ötekini tanımlama ve anlamlandırma iradesini ortaya koyması söz konusudur..." (Hira, 2011:178).

Evrenselcilik ve kültürel felsefe karşılığında yaşanan bu ayrışma Charles Percy Snow' a göre *iki kültür*' ün ayrışmasıdır ve antropolojik düzlemde ele alınmalıdır:

"Bir kutupta edebi entelektüeller, bunlar "entelektüel" sıfatını, onlardan başka kimse yokmuş gibi sadece kendilerinden bahsetmek için kullanmayı alışkanlık edinmişler. [...] öbüründe de öncelikle fizikçilerin temsil ettiği bilim adamları var." (Snow, 2005:92-93)

İki bilim geleneği arasında üretilen bu ötekileştiren söylemin bir benzerini Said, oryantalizm kitabında, Doğu'nun penceresinden tasvir etmektedir. İki kültür ayrışması aslında hep süre gelen Oryantalizm bilim anlayışının bir başka yansıması gibidir. Batı'nın yaptığı, Doğu'yu salt kültürel değerler düzleminde ayrıştırmak ve değer biçmek olarak özetlenebilir. Batı dile, inanca ve kültüre müdahalelerde bulunmuş ve ötekileőtirmeye vasıta olarak programladığı sistematik düşünce pratiğini uygulamaya sokmuştur. Ötekileştirme anlayışının Doğu için nasıl bir uygarlaőtırma projesine dönüőtürüdüđu ve Doğu'nun sömürgeleőtirilmesine nasıl zemin hazırlandığı kısaca şöyle toparlanabilir: Doğaya ve topluma egemen olma anlayışını yansıtan Foucault'ın söylem - bilgi - iktidar ilişkilerine dair tezi, Doğu üzerinde egemenlik kurmak isteyen Batı için yol gösterici bir nitelik arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda Batı, antropolojik ve arkeolojik seyahatler düzenlediği Doğu'da, kültür merkezli politikalar geliőtirir. Gittikçe yayılan Batı, siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda gücünü arttırır. Bu güçle birlikte tümelci bilim söylemleri geliőtirir ve dayatmacı bir anlayışla kendi bilim anlayışını kendi doğruları ölçüsünde mutlak doğru olarak Doğu'ya kabul ettirir. Bu doğrultuda, hayali Doğuyu çağrıőtıran imgeler roman, öykü, şiir, tiyatro oyunu, sinema eseri ve resim ürünlerine yerleőtirilerek Doğu'nun siyasi, ekonomik, kültürel ve dinsel çehrelerine istenilen müdahale yapılır.

Tüm bu ötekileştirme ve asimile faaliyetlerinin, Doğu coğrafyasında yaşıyan insanların bilinç dünyalarını hedef almakta olduğu savı, kitle iletişim araçlarının yardımıyla yürütölen böyle bir siyasetin olmazsa olmaz aktörü olan çeviri etkinliğini doğal olarak işaret etmektedir. TV-gazete gibi kültürel iletişim araçlarından sinema bu anlamda filolojik disiplinler içinde öteki olanı en iyi resmeden ve belki de en etkilisidir. Bu sebepten, yazının bu bölümünde, öncelikle çeviri işinin sosyo-kültürel bir olgu olduğunun hatırlatması yapılacak ve dolayısıyla bunun erek kültür ve toplum üstündeki etkisinden söz edilecektir. Daha sonra, Puccini'nin *Madam Butterfly* operasının sinema versiyonları çeviri olgusunun ötekileştirme sürecine etkisi bağlamında yorumlanacaktır. Metne yüklenen ideolojik işlevi sorgulamak adına, Amerikan uyarılama-

sından seçilen bir ifade, söylem düzeyinde, çeviri amaçlı metin çözümlemesi yöntemiyle kaynak-erek dil karşılaştırması yapılarak irdelenecektir.

Öncelikle çeviri eylemi, Çeviribilimin altını çizdiği gibi, kültürel bir eylem olması sebebiyle toplumun bir parçası yani insanla yürütülen bir süreçtir. Çevirmenlerden, çeviri edincinin temel unsurları kabul edilen dil edinci, kültür edinci ve aktarım edinci gibi meziyetlere sahip olmaları beklenmektedir (Eser, 2015:25). Çevirinin sosyolojik, ideolojik ve psikolojik boyutları çevirinin yorum gerektiren ve eleştiriye açık yanını ortaya koymaktadır. Çeviri ürününde ortaya çıkan estetiğin kültür olgusuna bağlı olarak göreceli bir değerlendirmesi yapılması çeviri işinin ayrı bir katmanına işaret etmektedir. Çeviri, hem sinema, edebiyat, tiyatro ve resim gibi güzel sanatların etkinliğinde ideoloji yüklenmeye açıktır, hem de siyasetin odak noktasında kalmayı başarabilmektedir.

Çeviri edimi diliçi - dildişi tüm unsurlarıyla tamamen insani ve kültürel bir faaliyettir. Bu sebepten hedefine her şeyden önce dış dünyayı koyması ve dünyayı tanımaktan öte dünyayı kendisi kılmak için gayret içinde olması veya bu yönde bir misyon yüklenmesi anlaşılabilir ve insana özgü bir tutum olarak kabul edilmektedir. İnsanı merkezine alarak düşünmede var olma ve dilde var olma sentezini gerçekleştirmiş çeviri edimi mekanik bir aktarım değil yaratıcı bir eylemdir (Yazıcı, 2005:15). Bireyin düşünme biçimini yansıtan dil aynı zamanda kültürel ve ideolojik öğeler içermektedir. Bunları iletiden soyutlama veya olduğu gibi aktarmaya yönelik bir kararın gerekliliği çevirinin bilişsel bir işlem olduğunu göstermektedir. Bu manada, çevirmenden, soyunduğu toplumsal görevler ve roller eşliğinde, üstlendiği çeviri işini gerçekleştirirken, yettiği kültür içindeki oluşumlara, toplumun diğer bireyleri gibi, kayıtsız kalması beklenmemektedir. Çünkü varsayılan çeviri edinci gereği, içinde yoğrulduğu kültürün var ettiği olgu ve söylemlerle sürekli bir etkileşim halinde olan çevirmen, maruz kalacağı düşünüldeği başkalaşım ve değişim neticesinde, gerçek dünyaya dair kendi bakış açısını geliştirmektedir. Bu kültürel bakış açısının çeviri ürününe doğrudan etkisinin kaçınılmaz olduğu kabul edilirse, zincirleme olarak, erek kültür alıcısının da

kendi kültürü içinde bu çift yönlü reaksiyonun ortasında kalacağı açıktır. Bu nedenle, dil edincine sahip olması yanında iki kültür uzmanı sayılan çevirmen, taşıdığı iletişim uzmanı etiketiyle, öncelikle kültürler arası *iletişim köprüleri* kurma gayreti ve kimliğiyle tanınmaktadır. Kurduğu iletişim köprüsünün kendisine kazandırdığı haklı saygınlık, dramatik bir şekilde, her iki tarafa da yakın duruşundan kaynaklanan şüphe ve güvensizlik etkisiyle sorgulanabilmektedir. Bu sorgulama çeviribilim için bir araştırma nesnesidir ve çeviriye ilişkin her durumun, her düzeyde bilimsel olarak incelenebileceğini belirten Heidemarie Salevsky'in savında, sorun öbeklerinin çözümü ilgili bilim dallarıyla etkileşim içinde olmak bir nevi bir nevi zorunluluk haline getirmektedir (Salevsky, 2002: 76, Akt. Gündoğdu, 2014:207). Salevsky'e göre, bir çeviri metnin kodlanması ve çözümlenmesi aşamalarında karşılaşılabilecek sorunların çözümü için sadece filoloji, antropoloji, psikoloji, tarih, sosyoloji edimbilim ve göstergibilim gibi beşeri bilim dallarından değil fen bilimlerine ait birçok alandan sağlanan disiplinler arası bir işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Salevsky, 2011:7). Bir çeviri metin erek okur, dolayısıyla erek kültür üzerinde istenen etkiyi bırakabildiği oranda işlevini yerine getirmiş sayılmaktadır. Çeviriye ilişkin eylem kuramı gereği, bu süreç sonunda, ortaya işlevi alıcıya göre değişecek *translatum* denen yeni metin çıkmaktadır. Erek kültürde gerçekleşmesi tasarlanan algı değişikliğine yol açacak yabancı öğeler *translatum* adı verilen bu metin kanalıyla erek sosyal yapısına nüfuz etmektedir. Bu kurgu-öğelerin, ötekileştirme sürecine ne derece etkili olduğu aşağıda verilen bir örnek üzerinden değerlendirilebilir.

Gazete ve TV gibi kitle iletişim araçlarının yanı sıra edebi ve sanatsal kurguların da ötekileştirme politikasına hizmet etmek için defalarca kullanıldığı yeni bir bilgi olmamasına karşın, XX. yüzyıllarda birlikte sanat, kültürlerarası iletişimde belki de en hassas noktaya konumlandırılmıştır. David Belasco'nun *Madam Butterfly – A Tragedy of Japan* isimli tek perdelik İngilizce tiyatro eseri Said'in *Oryantalizm* eserinde vurguladığı *Doğu'nun kendini tanımlama yetisine sahip olmayışına* iyi bir örnek sunması sebebiyle bu yazıda tercih edilmiştir. Oyunun özeti şöyledir:

Nagasaki'de görevli Amerikalı deniz subayı Pinkerton, geyşa CioCio San (Madam Butterfly) ile evlenir. Japon yasalarına göre Pinkerton Cio Cio San'ı bırakabilme özgürlüğüne sahiptir. Cio Cio San Pinkerton'a büyük bir aşkla bağlıdır. Pinkerton ülkesi Amerika'ya döner. Terk edilse de Cio Cio San bağlılığından vazgeçmez. Cio Cio San 'ın tek tesellisi oğlu Keder'dir. Pinkerton oğlunu almak için Amerikalı karısıyla birlikte Nagasaki'ye gelir. Cio Cio San, oğlunun geleceği uğruna analık hakkından feragat eder ve hayatına son verir.

Madam Butterfly, Batı'nın Doğu görüşünü anlatan ve Said'in tespitlerine vurgular yapan *oryantalist bakış açısına örnek* bir eser niteliğindedir. Doğu efendisini bekleyen sadık bir köle olarak resmedilmektedir. Bir başka *Madam Butterfly* uyarlamasında (David Cronenberg, 1993⁸) Çinli bir kadın tarafından aldatılmış Batı'lı bir adamın hikayesi işlenmektedir. Hikâye değişik de olsa oryantalist temanın aynı kaldığı görülmektedir: Doğu korkulacak bir yerdir; Doğu güvenilmez olandır-Batı vefalı! Bu uyarlamalardan ilki Amerikan, diğeri Fransız oryantalist bakış açısını yansıtmaktadır. Hikâyeleri kurgulayanların asıl dayanak noktaları dilsel farklılıklar değil sergilenen farklı oryantalist yaklaşımlardır. Şöyle ki, *Madam Butterfly* çocuğun babası tarafından kendinden alınışı sırasında bir söylemde bulunmuştur. Öznel bir yorumla, bu dil söyleminin çeviri amaçlı metin çözümlemesi aşağıdaki gibi yapılabilir:

Madame Butterfly: They are his, all that is left of his moaneys. I shall need no more. Give them to him. I lig if you also say I sawry — no, no, no! glad — glad! I wish him that same happiness lig he wish for me . . . an' tell him . . . I shall be happy . . . mebby. Thang him . . . Miser B.F. Pik-ker-ton for also that kindness he have been unto me . . . an' permit me to thang you, augustness, for that same. . . You — you mos'bes' lucky girl in these whole worl' ...^{9- 10}

BAĞLAM -Pinkerton'ın Amerikalı eşiyle dönmüş, çocuğunu iste-

8 http://orig00.deviantart.net/8482/f/2008/037/7/1/oryantalizm_ve_madam_butterfly_by_svevo.html

9 http://etd.fcla.edu/CF/CFH0004716/Nieves_Adriana_V_201412_BM.pdf

10 http://www.columbia.edu/itc/music/NYCO/butterfly/images/belasco_sm.pdf

mektedir. Madam Butterfly hayal kırıklığı içindedir. Çocuğundan vaz geçmek istememektedir. Madam Butterfly cebindeki son 2 doları Pinkerton'ın yeni eşine bırakır ve artık paraya ihtiyacı olmadığını söyler ve konuşmaya devam eder:

Cio Cio San : *You—you mos' bes' lucky girl in these whole worl' ...*

Cio Cio San : *Siz dünyanın en şanslı insanı olmalısınız!*

Madam Butterfly'ın çocuğunu almaya gelmiş bir kimseyi dünyanın en şanslı insanı addetmesi, çocuğuna sahip olacağı için değil o kişiyi Batı'lı adamla evli kalacağı için şanslı gördüğü algısını vermektedir. Burada kurgulanan dil Madam Butterfly'ın dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu görüşe göre vurgulanan algı Batı'yı sevmenin yüceliği bağlamındadır. Cio Cio San, daha önce Japon Prensinin evlenme teklifini reddetmiştir. Bu durum kendi ırkını değer olarak Batı'nın aőađısında görmesinden başka bir algı uyandırmamaktadır. Üstelik kendisini terk eden birini üç yıl beklemiştir (!) Burada teslim olmaya hazır, yerinde sayan ve fethedilmeyi bekleyen kısaca *köle-efendi* diyalektiğinin gereğini yerine getiren bir Doğu resmi çizilmektedir. Batı'ya çizilen rol ise tam tersidir: Batı karar merciidir, terk eder ama vefalıdır; sonuçta çocuğa sahip çıkmıştır (!)

Kaynak metinde kurgulanan dilsel kullanımda *you* sözcüğünün ikiletildiği ve bazı sözcük sonlarındaki seslerin düőtüđü gözden kaçmamaktadır. Buradan, Cio Cio San'ın konuşmasının aksanlı olduğu fikri çıkarılabilir. Yapılacak diğer tespitlerden biri de bağlamın şartlarına uygun olarak, Cio Cio San'ın heyecanlı, őaşkın, panik içinde olduğudur. Ereğ metinde ise bu şartları hatırlatacak unsurların sağlanmadığı görölmektedir. Cio Cio San'ın yaptığı nitelendirme yanlıőı (*these* çoğul zamiri ve tekil ismi *world*) İngilizcesinin Batı'ya layık olacak kadar mükemmel (!) olmadığı izlenimi vermek için kurgulandığı şeklinde yorumlanabilir. Diller arası sözdizimsel ve yapısal farklılık nedeniyle bu dil kullanımı ereğ metine yansıtılmamıştır. Cio Cio San'ın sarf etiği *girl* sözcüğü durumun ciddiyeti karşısında fazla masum kaldığı izlenimi uyandırmaktadır. Ancak Pinkerton'ın Amerikalı eşinin yaşı hakkında kesin olmasa da bir bilgi vermektedir. Ereğ metinde ise sözcüğe cinsiyeti kaybettirilmiş ve yerine nötr bir unvan seçilmiştir.

Resim 3: Puccini'nin *Madama Buterfly* operası ¹¹

Çeviriye olan ihtiyacı doğuran ve canlı tutan dil-kültür organik ortaklığının biçimlendirdiği kültürel yönelimler *Madama Buterfly* adlı İngilizce kaleme alınmış bu eserde geleneklerine sırt çeviren bir karakterde kendini göstermektedir. Bu şartlarda olası bir çeviri görevinden beklenti, baskın dilin kurduğu kültürel hegemonya etkisinde gerçekleşmesi yönünde olacaktır. Aynı beklenti sonucunda, *Cio Cio San*, orijinal metinde olduğu gibi, dilsel ve kendine özgü kültürel öğelerinden arındırılmış olarak çeviri metinde yeniden kurgulanacaktır. Kültürler arası iletişim aracı olma işlevini Luther, Goethe ve Humbolt'dan beri yerine getirmekte olan çeviri eylemi, kültürlerin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde farklılıkları ortaya koyarken, farklıların düşünülenden daha aşılmaz olduğu gerekçesiyle *Cio Cio San*'ı ötekileştiren / asimile eden bir rol oynayacağı kaçınılmaz gözükmektedir. Kültürün, çeviri açısından başa çıkmazı güç olan göreceli ve soyut farklılıklar ortaya koyması bu krizi bir yandan derinleştirmekte diğer yandan kültürlerin çevrilebilirliği tartışmasını gündeme getirmektedir (Iser, 1996 : 295)

5. Sonuç

Edward Said, *Oryantalizm, Avrupa'nın Doğu fikridir*, (2003:25) diyerek Oryantalizm tanımını yeniden yapmaktadır. Said'in eserine göre, özetle, oryantalizm, sosyal ve kültürel hayatın her alanını filolojik metinlerin yardımıyla dolduran sistematik bir düşüncenin ürünüdür. Böyle bir zihniyetin yansıması olan Oryantalist bakış açısı Doğu' uyu hep bir öteki olarak gören ve öyle muamele edil-

11 <http://paulthomasonwriter.com/puccini-madama-butterfly/>

mesini kabul görür bir algıya dönüştürmüş entelektüel bir yaklaşımdır. Batı, Doğu üzerinde kurmaya çalıştığı siyasi ve kültürel hegemonyasının temellerini Doğu ile sağladığı iletişim sayesinde atmıştır. İlk etapta, ağırlıkla kılıçların gölgesinde sürdürülen iletişim, sonraki bölümde entelektüel sahaya aktarıldığında, kültürlerarası iletişim aracı olarak çeviri etkinliğine bürünmüştür. Bu durumun, çevirinin değerini ortaya çıkardığı kadar önemli bir farkındalığı beraberinde getirmiştir: O farkındalık, çeviri etkinliğinin ideolojik boyutudur. Çevirinin ideoloji düzleminde, bir söylem biçimi olarak şarkiyatçılık batı kültürünün bir parçası haline gelmiş ve işaret ettiği ontolojik ve epistemolojik ayırım sanat ve edebiyat eserlerinde tekrar tekrar yer verilen imgelerle sürdürülebilir bir anlam bütünlüğüne dönüşmüştür. Kültürlerarası gerçekleşen bu anlamsal etkileşimler, geliştirilen çeviri politikaları yardımıyla dini, sosyal, askeri, bilimsel ve ekonomik alanlara aktarılmış ve toplumların *metamorfoza* uğramalarına yol açmışlardır. Toplum bünyesinde yaşanan bu denli köklü düşünsel ve yapısal değişimde çevirinin ve çevirmenin kültür planlayıcıları olarak oynadığı rol, Said'in Şark'ın yeniden yapılandırılma sürecini kast ederek dikkat çekmeye çalıştığı, düşünce biçimi- kültürel yapı ve iktidar ilişkisinin bir nevi izdüşümüdür. 1980'lerden itibaren, kültürel, ekonomik, ideolojik ve politik bir yaklaşımla ele alınmaya başlayan çeviri eylemini (Venuti, 1995:17-19) Nietzsche, bir *istila* yöntemine benzetirken (Baker 1998: 242) Rosemary Arrojo, çevirinin imkansızlığının kabul edildiği her koşulda, çeviri bir saldırı ve/veya bir sınır ihlali olarak tanınacaktır şeklinde metaforik bir görüş paylaşmaktadır (1995: 26-27). Post-modern kuramlar çerçevesinde, kültürel ve ideolojik hegemonya bağlamına uygun çeviri stratejileri geliştirilmekte (Baker 2006) ve *esir* alınan anlam üzerinden erek kültürün düşünce tarzında hedeflenen etkinin toplumun her katmanına nüfuz etmesi sağlanmaktadır (Stolze, 2013: 165, Akt. Ersoy, 2014:123). Said'in işaret ettiği, kültürel alan uzmanlarının bundan sonra devreye girmesi, çevirinin kültür planlamadaki potansiyelinin fark edilmesiyle ilişkilendirilebilir. Batı'nın *bilgi-iktidar* ekseninde giderek artan gücü Doğu'nun daha çok sömürülmesine neden olmuş ve Batı bu gücü sayesinde Doğu'yu kendi ölçütleriyle tanımlama ve değerlendirme hakkını

elde etmiştir. Bunun paralelinde, çeviri etkinliğinin de desteğiyle, öteki kurgusu üstüne inşa edeceği yeni bir Doğu yapılandırma projesine kalkışmıştır. Bu proje yoluyla, postyapısal düşünce ürünü olan ontolojik ve epistemolojik karşıtlıkların şekillendiği ideolojik platformda, öteki hakkında yalnızca bilgi verilmiş söylem yoluyla öteki adeta baştan inşa edilmiştir (Rumelili, 2004:27-47).

Sonuç olarak, kültürlerarası bir iletişim aracı olan çeviri üstlendiği kültür planlayıcısı rolüyle öteki algısını kurgulayacak yeterliliğe sahiptir. Bu yüzdendir ki sosyal bilimler ve kültürel disiplinler içinde öteki algısı üretecek projelerin en önemli ayağı olarak çeviri görülmektedir. Tasarlanmış tüm filolojik metin ve söylemlerin oluşturulma ve algılanma sürecinde çeviri etkin bir rol oynamaktadır. Haliyle, *ben* ve öteki diyalektiğini kapsayan *iki kültür* arasındaki ideolojik engeli inşa etme sürecindeki etkisi ve yaptırımı yadsınmamaktadır. Bununla beraber, bu engelin kaldırılmasını sağlayacak çözüm yollarının çevirinin kendisinden geçtiğini de fazlasıyla hissettirmektedir.

Kaynakça

- Arrojo, R. (1995). *Snell-Hornby, M., John, Z. ve Kaidl, K. (Yay.haz.) Translation as intercultural communication: selected papers from the est congress içinde (21-31)*. Benjamins Publishing Company. Prague.
- Avşar, Ş.A. (2004) Egocentrism and violence: a critique of democratic peace theory. (Yüksek lisans tezi. Bilkent Üniversitesi. Ankara). Erişim adresi (9 Nisan2018): <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0002758.pdf>
- Baker, M. (1988). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Baker, M. ve Malmkjaer, K. (Yay.haz.). Routledge. London ve Newyork.
- Baker, M. (2006). *Translation and conflict: a narrative account*. London. Routledge. Erişim adresi (23 Şubat 018): <https://www.ut.edu.sa/documents/182223/5072461/Translation+and+Conflict-A+Narrative+Account.pdf/d7b06014-c96e-4f14-bf83-770bfae15c96>
- Balibarr, E. (2007). *Irk ulus sınıf*. Ökten, N.(Çev.). İstanbul: Metis Yay.4.
- Bassnett, S. ve Lefevere A. (Yay.haz.). (1990). *Translation, history and culture*. Londra.
- Bulut, A. (2008) *Basından örneklerle çeviride ideoloji- ideolojik çeviri*. İstanbul. Metis Yay.
- Bulut, Y. (2004). *Oryantalizmin kısa tarihi*. İstanbul. Küre Yayınları.
- Bumin, T. (1988) Hegel’de köle-efendi diyalektiği üzerine notlar. *Defter içinde (30-36)*. 6.
- Metis Y. Bal, M. (2015). Çağdaş dünyada iki kültür kültürsüzlüğü-nü aşmak. ETHOS: Felsefe ve toplumsal bilimlerde diyaloglar (ETHOS: Dialogues in Philosophy and Social Sciences) içinde (49-86). 8(2). ISSN 1309-1328. Erişim adresi (9 Temmuz 2018): <http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Mtn-Snow1.pdf>
- Çetinkaya, B. A. (2009). Batı’daki ‘sürgün’ doğulu / yabancı edward said’in gözüyle oryantalizm - ‘öteki’nin tanımlanması. *Şarkiyat ilmi araştırmalar dergisi*. Issn:1308-9633. 1.

- Çoruk, Ş. A. (2007). Oryantalizm üzerine notlar. *Sosyal Bilimler Dergisi içinde*. 9 (2). Erişim adresi (9 Temmuz 2018):<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867237.pdf>
- Daşçı, S. (2005). *Delacroix'nun* fırçasından Osmanlılar. *Sanat tarihi dergisi içinde* (61-78). 14 (1). Erişim adresi (9 Temmuz 2018): <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/152336>
- Ersoy, H. ve Erkurt, G. E. (2014) Kültür planlayıcısı olarak çevirmen ve çevirinin erek kültür / toplum sosyal değişimlere etkisi ve bu bağlamda geliştirilmesi gereken devlet politikaları. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi içinde*. 7 (33). Erişim adresi (9 Temmuz 2018):http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi33_pdf/1dil_edebiyat/ersoy_huseyin_vd.pdf
- Eruz, S. E. (2008). *Akademik çeviri eğitimi*. çeviri amaçlı metin çözümlemesi. İstanbul. Metis Yayınları.
- Eser, O. (2015). *Çeviribilimde edinç araştırmaları*. Ankara. Anı Yayınları.
- Foucault, M.(1994). İktidarın gözü: seçme yazılar -4 (3).İstanbul. Ayrıntı Yayınları:383. (2012). I. Ergüden (Çev.) Gallimard 1994 basımından çevrilmiştir.
- Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. Hattatoğlu, D ve Özbek, E. (Çev.). Ayrıntı Yayınları.33. İstanbul.
- Germaner, S. ve İnankur, Z. (1989). *Oryantalizm ve Türkiye*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.
- Gündoğdu, M. (2004). Çeviribilimde yöntem sorunu. Öztürk, İ. (Yay. haz.): *International esÜbersetzung symposium -Übersetzung- und Übersetzer probleme (uluslararası çeviri sempozyumu - günümüzde çeviri ve çevirmen sorunları) içinde* (204–212). 11–12. 10.2004. Sakarya Üniversitesi. Sakarya. Erişim adresi (9 Temmuz 2018):<https://core.ac.uk/download/pdf/14524579.pdf>
- Hira, İ. (2011). Wallerstein: Sosyal bilimlerde yeni bir paradigma ihtiyacı. *The journal of the knowledge economy and knowledge management (bilgi ekonomisi ve yönetimi dergisi) içinde* (177-190). 6 (1). Erişim adresi (9 Temmuz 2018):<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/beyder/article/view/5000098738>

- Hentch, T. (1996). *Hayali doğu: batı'nın akdenizli doğu'ya politik bakışı*. Bora, A. (Çev.) İstanbul. Metis Y.
- İnce, H.O. (2011). *Almanya'da farklı olmak: entegrasyon ve hoşgörü kavramına eleştirel bir bakış*. Bilig. 58. 173-202. Erişim adresi (09 Nisan 2018): <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2526-published.pdf>
- Kabbani R. (1998). *Avrupa'nın doğu söylenceleri: tasarla ve yönet*. Kaya, P. ve Doğramacı, G. (Çev.) İstanbul. Yayınevi Yay.
- Kahraman, F. (2016). Zygmunt bauman'da toplum ve toplumsal düzen kavramsallaştırması. *Karabük üniversitesi sosyalbilimler enstitüsü dergisi* içinde (395-404). 6(2). Erişim adresi (9 Nisan 2018): http://joiss.karabuk.edu.tr/Makaleler/1876484289_6.%20Fatih%20KahramanYrd.%20Do%C3%A7.pdf.
- Karataş, C. (2014). Emperyalizm bağlamında oryantalizm kavramına bir bakış. *Turkish studies –international periodical for the languages, literature and history of turkish or turkic*. 9 (5). 1269-1277. Ankara.
- Kojeve, A. (1988). Köle-efendi diyalektiği. Bumin, T. (Çev.). *Defter* içinde (7-29).6. Metis Y.
- Koyuncu, A. (2011). Levi-stratuss yapısalcılığı - levi-strauss's structuralism. *Selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi* içinde (254-261). 26. Erişim adresi (9 Temmuz 2018):<http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/viewFile/167/151>
- Köse, M. ve Küçük, M. (2015). Oryantalizm ve “öteki” algısı / orientalism and perception “the other”. *Sosyal ve kültürel araştırmalar dergisi (The journal of social and cultural studies)* içinde (107-127). 1 (1.) Erişim adresi (9 Temmuz 2018): <http://dergi-park.gov.tr/download/article-file/197543>
- Kuran, N. P. (1993). *Kültürlerarası iletişim aracı olarak çeviri*. İstanbul. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- MacKenzie, J. (1995) *Orientalism: history, theory and the arts*. Manchester University Press.
- Nar, M. Ő. (2014). Yapısalcılık kavramına antropolojik bir yaklaşım: levi-strauss ve yapısalcılık. *Ankara üniversitesi dil ve tarih*

- coğrafya fakültesi antropoloji dergisi* içinde (29-46). Erişim adresi (9 Temmuz 2018):<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/71/1906/20010.pdf>
- Nieves, A. (2014). *Madama butterfly: the mythology or how imperialism and the patriarchy crushed butterfly/swings*. Erişim adresi (5 Nisan 2018) <http://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2678&context=honorsthesis1990-2015>
- Özçalık, S. (2008). Ötekileşme ve işlevleri. Erişim adresi (5 Nisan 2018):<http://doczz.biz.tr/doc/32161/%C3%B6tekile%C5%9Fme-ve-i%C5%9Flevleri>
- Özsüer, E. (2012). Türk-Yunan ilişkilerinde biz ve öteki önyargularının dinamikleri. *Avrasya incelemeleri dergisi* içinde (269-309). Avid. 1 (2).
- Puccini, G., Illica, L. ve Giacosa, G. (1993). *Madama butterfly*. New York. NY. Dover Publications.
- Rumelili, B. (2004). Constructing identity and relating it to difference: understanding the eu's mode of differentiation. *Review of International Studies* içinde (27-47). 30 (1). Erişim adresi (9 Temmuz 2018): https://www.jstor.org/stable/20097897?readnow=1&seq=4#page_scan_tab_contents
- Rodinson, M. (1983). *Batı'yı büyüleyen İslam*. Meriç, C. (Çev.) Pınar Yay. İstanbul.
- Said, E.W. (1998). *Oryantalizm*. Uzel, N. (Çev.). İstanbul. İrfan Yayınları.
- Said, E. W. (2005). *Şarkiyatçılık*. Ülner, B. (Çev.) İstanbul. Metis Yayınları.
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. Routledge. London. Erişim adresi (9 Temmuz 2018): https://sites.evergreen.edu/politicalshakespeares/wpcontent/uploads/sites/33/2014/12/Said_full.pdf
- Schnapper, D. (2005). *Öteki ile ilişki / sosyoloji düşüncesinin özünde*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Salevsky, H. ve Müller, I. (2011) *Translation as systemic interaction: a new perspective and a new methodology*. Frank & Time. Berlin. Erişim adresi (9 Temmuz 2018): <https://books.google.com>.

tr/books?id=cEhyypBrkZgC&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false

Snow, C, P. (2010). İki kültür. Birkan, T. (Çev.) Tübitak popüler bilim kitapları. Ankara.

Stolze, R. (2013). Çeviri Kuramları Giriş. Durukan, E. (Çev.). İstanbul. Değişim Yayınları.

Topkaya, R. (2016). Dilin aynasında kültür: humboldt felsefesinde dil – kültür ilişkisi. *ViraVerita E-Dergi* içinde (59-71). 4. (ISSN: 2149-3081). Erişim adresi (9 Temmuz 2018): <https://viraverita.org/sites/default/files/edergi-yazilari/dilin-aynasinda-kultur-humboldt-felsefesinde-dil-kultur-iliskisi.pdf>

Todorov, T. (1982). *The conquest of america. the question of the other*. Paris, Seuil. University of Oklahoma Press. Erişim adresi (9 Temmuz 2018): https://books.google.com.tr/books?id=LrcX-UKNdBEC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Van Dijk, T. A. (2005). Söylemin yapıları ve iktidarın yapıları. *Medya, iktidar, ideoloji*. Küçük, M. (Yay. haz.) *Bilim ve sanat yayınları* içinde (315-376). Ankara.

Wolfgang, I. (1996). *The translatability of cultures: figurations of the space between*. Stanford University Press.

Yazıcı, M. (2005). Çeviri bilimin temel kavram ve kuramları. İstanbul. Multilingual.

Yücel, F. (2007). Çevirinin tarihi. İstanbul. Çeviribilim Yayınları.

İnternet

<http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0002758.pdf>

<https://www.ut.edu.sa/documents/182223/5072461/Translation+and+Conflict-A+Narrative+Account.pdf/d7b06014-c96e-4f14-bf83-770bfae15c96>

<http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Mtn-Snow1.pdf>

<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867237.pdf>

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/152336>

- http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi33_pdf/1dil_edebiyat/ersoy_huseyin_vd.pdf
- <https://core.ac.uk/download/pdf/14524579.pdf>
- <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/beyder/article/view/5000098738>
- <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2526-published.pdf>
- http://joiss.karabuk.edu.tr/Makaleler/1876484289_6.%20Fatih%20KahramanYrd.%20Do%C3%A7.pdf
- <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/viewFile/167/151>
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/197543>
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/71/1906/20010.pdf>
- <http://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2678&context=honorsthesis1990-2015>
- <http://doczz.biz.tr/doc/32161/%C3%B6tekile%C5%9Fme-ve-i%CC%87%C5%9Flevleri>
- https://www.jstor.org/stable/20097897?read-now=1&seq=4#page_scan_tab_contents
- https://sites.evergreen.edu/politicalshakespeares/wpcontent/uploads/sites/33/2014/12/Said_full.pdf
- <https://books.google.com.tr/books?id=cEhyypBrkZgC&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false>
- <https://viraverita.org/sites/default/files/edergi-yazilari/dilin-aynasinda-kultur-humboldt-felsefesinde-dil-kultur-iliskisi.pdf>
- https://books.google.com.tr/books?id=LrcX-UKNdBEC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Ermeni Sorununun Etkisinde Karadeniz Demiryolları Müzakereleri ve 1900 İtilafnamesi

*Negotiations of the Black Sea Railways in the Impact of the Armenian
Question and the 1900 Agreement*

Samet Tufan*

Öz

XIX. yüzyılda modern anlamda demiryollarının ortaya çıkışı ile birlikte Osmanlı Devleti savaş ve iç karışıklıklar durumunda demiryollarını ulaşım sorununu çözecek çare olarak görmüştür. Bu yönde girişimlerde bulunurken diğer büyük devletlerden farklı olarak Rusya ile inşa edeceği demiryolları konusunda ihtilaf yaşamıştır. Osmanlı Devleti güçlenmek isterken Rusya kendi çıkarları açısından Osmanlı Devleti'nin her yönden güçsüz kalmasını istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazını Almanya'ya vermesi üzerine Rusya, bu demiryollarının kendi nüfuz alanını tehdit ettiğini düşünerek Osmanlı Devleti'nden kendi hududu boyunca uzanan Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinin demiryolu imtiyazını almak için ortaya atılmış, bunun üzerine Osmanlı Devleti her ne kadar Rusya'ya Karadeniz Demiryolları imtiyazını vermek istemediyse de zaten var olan bir sorun olarak sürüncemede kalan 1896 yılında Van dolaylarında çıkan Ermeni ayaklanmasının sonunda Kafkasya'ya kaçan isyancı Ermenilerin memleketlerine dönmelerine karşılık, dönemin Padişahı II. Abdülhamit, Rusya'ya Karadeniz Demiryolları ayrıcalığını vermiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkilerinin bilinmeyen bir yönü olan Karadeniz Demiryolları ile Ermeni meselesi bu süreçte birbirine dahil olmuştur. Sonuç olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında uzlaşmaya varılan bu mutabakat tarihe "1900 İtilafnamesi" olarak geçmiştir.

Bu makalede Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki arşiv belgeleri ve araştırma eserleri kullanılmış, birkaç Fransızca belge ile araştırma eser dışında yabancı kaynağa başvurulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Karadeniz Demiryolları, Ermeni Meselesi.

* YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 4 Nisan 2018

Abstract

With the emergence of modern railways in the 19th century, the Ottoman Empire considered railways as a remedy to solve the problem of transportation in the event of war and internal disturbances. While making interventions related with this issue, Ottoman Empire had conflict with Russia, unlike any other major states, regarding these railways to be built. The Ottoman Empire wanted to empower, while Russia wanted the Ottoman Empire to weaken in all means for the sake of its own interests.

When Ottoman Empire, granted Anatolia-Baghdad Railway concession to Germany, Russia, considering that these railways would threaten its area of domination, rushed to take the railways concession of Black Sea and Eastern Anatolia, which lied along its borders, from Ottoman Empire. Accordingly, although the Ottomans didn't want to give the concession of Black Sea Railways to Russia, Abdulhamid II., the Sultan of the Era, granted the Black Sea Railways privilege to Russia in condition that the insurgent Armenians would not return to the home country, who fled to Caucasia at the end of Armenian uprising in Van around year 1896, which was an ongoing problem.

Therefore, the Black Sea Railways and the Armenian question, which are an unknown aspect of the relations between the Ottoman Empire and Russia, were incorporated to each other in this process. As a result, this agreement, which is referred to as the "1900 Agreement", was a compromise between the Ottoman Empire and Russia.

Archival documents and research works in the Ottoman Archives of the Prime Ministry were used in this paper. Apart from a few French documents and research work, foreign sources were not used.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Black Sea Railways, Armenian Question.

Giriş

Tarih boyunca büyük mücadelelere sahne olan Osmanlı–Rus ilişkilerinin bilinmeyen bir yönü olan 1900 İtilafnamesi ve gelişim süreci, bugüne kadar ortaya konulan araştırmalarda tam olarak aydınlatılamamıştır. Bunun dışında 1900 İtilafnamesi, hiçbir araştırma eser veya makalede ana tema olarak işlenmemiştir. Konuya değinen araştırmacılar, 1900 İtilafnamesi’ni işledikleri konunun içeriği ile ne kadar bağlantılı ise o oranda alt başlık olarak vermişlerdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmalar sonucunda, 1900 İtilafnamesi’nin tarihi belgelere aykırı olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Bu makalede amaç, Türk ve Rus ilişkilerinde önemli bir aşama oluşturan 1900 İtilafnamesi’nin belgelere sadık kalarak anlatılması ve yanlış bilgilerin düzeltilip konunun gerçeklere uygun biçimde tarih bilimine kazandırılmasıdır.

1. Demiryollarının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti ile Rusya’da Demiryolları’nın Durumu

Yeni bir taşıma ve nakliyat aracı olarak ortaya çıkan, modern zamanların en önemli icatlarından biri olan demiryolları ilk defa İngiltere’de Liverpool–Manchester arasında 1830 tarihinde işletilmeye başlanmıştır. Bu dönemde mutlakiyet ve kraliyet ile yönetilen İngiltere dışında bütün Avrupa ülkeleri, sanayinin ülkelerine girmesinden endişe duydukları için teknolojik icatlar ve kanal vazifesi görecek demiryolları gibi yatırımları engellemişlerdir. Sanayiden endişe duyan bir diğer ülke ise Rusya’dır. Bu süreçte Rusya’da sanayiye muhalefet edilmiş ve bu muhalefetten demiryolları da nasibini almıştır. 1842’den önce Rusya’da sadece St. Petersburg’dan Tsarskoe ve Pavlovsk’daki imparatorluk sarayları arasında işleyen 27 kilometrelik Tsarskoe Selo demiryolu bulunmaktadır.¹

Osmanlı Devleti’nde ise böyle bir kaygı söz konusu değildir. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile birlikte Avrupa’nın sermaye

1 Daron Acemoğlu, James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü*, Çev. Faruk Rasim Velioglu, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s. 208-215.

ve bilgisinden faydalanacağını belirtmiş ancak Rusya gibi demiryolu konusuna gereken ilgiyi göstermemiştir. Osmanlı Devleti'ni harekete geçiren asıl gelişme 1853-56 Kırım Savaşı olmuştur. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı sermayedarlar Osmanlı Devleti'nden demiryolu inşa etmek

için imtiyaz istemeye başlamışlardır.² Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğundan ilk demiryolu yatırımları bu devletler tarafından yapılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içinde ilk demiryolları 211 kilometre uzunluğunda İskenderiye-Kahire arasında İngilizler tarafından inşa edilmiş ve 1856 yılında hizmete açılmıştır.³ Aslında, Osmanlı Devleti'ni demiryolu yapımına yönelten en önemli neden büyük devletler tarafından bu dönemde yapılan teşviklerdir.⁴ Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'da da ulaşım açısından demiryollarının eksikliği anlaşılmıştır.

Anadolu'da ilk demiryolu yapımına 1856 yılında İzmir-Aydın arasında başlanmıştır.⁵ Bu demiryolu yatırımını yapan devletler, daha ziyade kendi ticari menfaatlerini göz önünde bulundurdularından Anadolu'nun zengin bölgesi olan batı tarafını tercih etmişlerdir.⁶ Ancak ilk demiryolu yatırımları yapıldığı dönemde Osmanlı Devleti'nin kaygısı farklı yönde olmuştur. Osmanlı Devleti ulaşım bakımından geri kalmış bir durumda olduğundan savaş veya isyan durumlarında yol eksikliği Osmanlı ordusunu güç duruma düşürmüştü ve bu durumdan dolayı devlet otoritesi sarsılmıştır.⁷ Osmanlı Devleti, bu dönemde ticari kaygıdan çok, önce-

2 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 263.

3 Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993, s. 37.

4 Muhteşem Kaynak, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklemlenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-2 (1985), s. 66-67.

5 Esin Kahya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Bellekten*, Sayı: 202 (1988), s. 211.

6 Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarihi*, İstanbul, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1953, s. 10.

7 İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1 (2002), s. 312.

likli olarak devletin merkezi otoritesini sağlamlaştırmayı önemsemiştir. Osmanlı Devleti'nin ulaşım politikası, ülkede demiryolu yatırımını gerçekleştiren kapitalist devletlerin hammadde-pazar ilişkisi mantığı içerisindeki düşüncelerinin tam tersine siyasi, askeri ve stratejik ağırlıklıdır. Üstelik önemli bir atılım gösteren ve yeni bir ulaştırma sistemi olarak ortaya çıkan demiryolları, Osmanlı Devleti tarafından ulaşım sorununu çözecek bir çare olarak da düşünülmüştür.

2.Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Demiryolları Müzakerelerine Eklemlenme Süreci

Osmanlı–Rus ilişkilerinin bilinmeyen bir yönü de demiryolları ilişkilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayan Ermeni meselesinin bu konuya dahil olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanan 1877-78 Osmanlı–Rus Savaşı'nın ardından Ermenilerin siyasi ve sosyal taleplerinin ilk tezahürü Ayastefanos Antlaşması'nda ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın 16. maddesi uyarınca Osmanlı Devleti, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bir dizi reform yapma sözü vermiştir. Bu bölge daha sonra Vilâyât-ı Sitte (Altı Vilayet) olarak tanımlanacak olan Sivas, Bitlis, Elazığ, Van, Erzurum ve Diyarbakır'ı kapsamaktadır. Ermeni konusunun diplomasiye yansıyan bundan sonraki aşamasında, Berlin Kongresi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde geçen; “*Ermenilerin koşullarının iyileştirilmesi ve reformların gerçekleşmesi*” gibi muğlak bir ifadeyle Ermeni meselesi uluslararası platforma taşınmış olur. Bundan sonra bağımsızlık için örgütlenen Ermeniler, 1887 yılında İsviçre’de Hınçak ve 1890’da da Tiflis’te Taşnak Komitelerini kurarlar. Bu komiteler silahlı mücadele ve kitlesel eylemler düzenleyip, Osmanlı Devleti'nin şiddete başvurmasını istemiş ve bu şekilde uluslararası kamuoyunun desteğini alarak bağımsızlık elde etmeye çabasına girmişlerdir.⁸ Hınçak Komitesi ilk ciddi eylemini İstanbul’da 30 Eylül 1895’te Kumkapı Kilisesi’nde yapmış, Osmanlı aleyhtarı konuşmalardan

8 Selim Deringil, “Abdülhamit Döneminde Ermeni Meselesi”, 1915 *Siyaset, Tehcir, Soykırım*, Haz. Fikret Adanır-Oktay Özel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 96.

sonra Babıalı'ye yürümek isteyen göstericileri polis önlemiştir. Hınçak ve Taşnaksutyun Komiteleri'nin yayın organları Hınçak ve Taşnak Gazeteleri 1894 sonbaharından itibaren kışkırtıcı yazılar yazarak "Sasun ve Zeytun"daki Ermeni halkını isyana teşvik etmişler ve yapılan propagandalar neticesinde 1894'te Sasun'da isyan patlak vermiştir.⁹

1895 yılına gelindiğinde, Ermeni çetecileri, Van Bölgesi'ne İran ve Kafkasya'dan çok sayıda silah ve cephane getirmişler ve bu faaliyetler sonucu 1 Haziran 1896'da Van'da büyük bir Ermeni isyanı çıkartılmıştır.¹⁰ İsyân 10 Haziran'da yatışmış, Taşnakların çoğu dağlara kaçmıştır.¹¹ Yaşanan bu ayaklanmadan sonra Osmanlı sınır sancaklarındaki Ermenilerin Rusya topraklarına doğru göçü artmıştır.¹² 1896 yılındaki ayaklanmadan sonra Ermeni nüfusu gözle görülür bir şekilde azalmış ve bu azalmanın en belirgin olduğu bölge ise Van Vilayeti'nin güneyi olmuştur.¹³ Bu olayların sonucunda 1896 Ayaklanması'ndan sonra Rusya'ya göç etmiş Ermenileri vatandaşlıktan çıkarmak için 9 Ekim 1896 tarihinde

9 Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 41-45.

10 Mustafa Gül, "1896 Van Ermeni İsyânı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 8 (1997), s. 141-142. Ermenilerin yoğun olduğu Zeytun ve Van bölgelerinde binlerce Ermeni'yi ayaklandıran komiteciler, büyük ölçüde can ve mal kaybına sebep oldular. Askeri birliklerin müdahale etmesi üzerine büyük devletlerin elçileri araya girerek isyancıların cezalandırılmasına engel oldular. Zeytun olaylarında bu isyancılar 700 Türk'ün ölümüne sebep oldular. Taşnakların ilk gösterisi 1896 Haziran'ı başlarında Van'da oldu. Olaylarda pek çok Müslüman hayatını kaybetti. Çeşitli mevkilere çetelerle saldırarak Türk aşiretlerini tahrik etmiş olan Ermeni çeteciler, devriyeye çıkan askeri birliğe ise ateş açarak bir subay ve bir de askeri yaralamışlardır. Bkz., Saray, *a.g.e.*, s. 46-52, Faiz Demipoğlu, *Van'da Ermeni Mezalimi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985, s. 17.

11 Edward J. Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler*, Çev. İbrahim Türkmen, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 37.

12 Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Çev. Ceren Elitez, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 55-56.

13 Hans – Lukas Kieser, *İskalanmış Barış*, Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 277.

bir irade-i seniye çıkartılmıştır. Bundan sonra Osmanlı toprakları dışında kalan her Ermeni için Tabiiyet Kanunnamesi'nin altıncı maddesi uygulanmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin Tabiiyet Kanunnamesinin altıncı maddesi şöyledir: *"Ecnebi memleketlerinde izin almaksızın tabiiyet değiştiren veya askerlik yapan Osmanlı tebaasına, yaptığı bu işlemlerinden dolayı Osmanlı Devleti isterse tabiiyetten çıkarılır. Bu yolla Osmanlı tabiiyetinden çıkmış kişiler Osmanlı topraklarına geri dönmezler."*¹⁵ Osmanlı Devleti, Tabiiyet Kanunnamesi'nin altıncı maddesini bir irade-i seniye ile işleterek 1896 Ayaklanması'ndan sonra Kafkasya'ya kaçan Ermenilere uygulamıştır. Böylelikle isyan ettikten sonra Kafkasya'ya firar eden Ermenilerin durumu değişmiş fakat bu değişim 1900 İtilafnamesi ile farklı bir boyut kazanmıştır.

1896 Ayaklanması'ndan sonra Kafkasya'ya kaçan isyancı Ermeniler bir süre sonra memleketlerine geri dönmek istemişlerdir. Hatta bu sırada isyancı Ermenilerin bir kısmı Ağrı sınırına gelerek buradan Osmanlı topraklarına giriş yapmak için teşebbüste bulunmuş ancak Osmanlı Devleti girişlerini engellemiştir.¹⁶ Bunun üzerine Ermenilerin sayısı, hüviyetleri, mensup oldukları vilayet ve kazaların isimlerinin belirlenmesi için Rusya Hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁷ Rusya Sefiri Zinovief¹⁸ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Osmanlı Devleti'nden Kafkasya'ya firar etmiş 50.000 Ermeni olduğunu

14 Sinan Dinçer, "Osmanlı'dan Dışarıya Ermeni Göçü ve Tabiiyyet Politikaları", 1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım, Haz. Fikret Adanır-Oktay Özel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 220.

15 İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir?*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2014, s. 69.

16 BOA, Y.PRK.UM, nr: 43-44. ek 2.1: 22 Ağustos 1898.

17 BOA, Y.PRK.UM, nr: 43-44, ek 1.1: 22 Ağustos 1898.

18 Rusya'nın İstanbul Sefiri İvan Alexiyevitch Zinovief'den Padişah II. Abdülhamit şöyle bahseder: *"Çar bize çok kuvvetli hatta tehlikeli denebilecek bir diplomat göndermektedir. Hakikaten de Zinovief, metotlu çalışmasını bilen enerjik bir adamdır. Kıymetini bana, çok daha önceden Tahran'daki ajanlarım bildirmişlerdi. İran'ı Rusya'nın satrapı haline getiren bu adamdır. Zinovief'e karşı çok dikkatli davranmalıyız."* (Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1987, s. 134-135.)

hatta bunların 8.000 ila 10.000'inin bu yıl içinde memleketlerine geri dönmek istediklerini söylemiştir. Tevfik Paşa, Rus Sefirine bu Ermenilerin isimlerini gösteren defteri sorduğunda, Sefir bunu hükümetine karşı güvensizlik sayarak güçlük çıkartmıştır.¹⁹

Bir süre sonra Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof, Turhan Paşa'ya, memleketlerine dönmek isteyen 10.000 namus erbabı Ermeni için tebligat yapıldığını ancak Osmanlı Devleti'nin buna bir cevap vermediğini şifahen hatırlatmıştır. Ayrıca Maksimof, Rusya'nın bu Ermenilerin kayıtlarını tuttuğunu belirtmiş ancak Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Rusların elindeki kayıtlara güvenilemeyeceğini bildirmiştir.²⁰ Uzun ve çeşitli görüşmelerden sonra 16 Mayıs 1899 tarihinde Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof Hariciye Nezaretine gelerek Rusya Hükümeti tarafından gönderilmek istenen Ermenilere ait defteri teslim etmiştir ancak Osmanlı Devleti Kafkasya'dan gelecek isyancı Ermenilerin dönüşlerine engel olmak için Rusya'nın Dersaadet Sefareti nezdinde girişimlerde bulunsa da bir cevap alamamıştır. Sultan II. Abdülhamit bizzat Çar II. Nikola'ya bir telgrafname yazarak kendilerine verilen defterin uygun olmadığını, tekrar düzenlenip gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹ II. Abdülhamit'in Rusya'ya karşı izlediği taktik de burada ortaya çıkmaktadır. Sultan, bu süreçte Rusya'yı uzunca bir süre oyalamıştır. Diplomatik süreç devam ederken Osmanlı Devleti, 22 Kasım 1899 tarihinde Kafkasya'ya kaçan isyancı Ermenilerin geri dönmelerine müsaade edilmemesi hakkında karar almıştır.²² Sultan II. Abdülhamit, Ermenilerin hamiliği rolünü üstlenen Rusya'nın, 1896 Ayaklanması'nın akabinde Kafkasya'ya firar eden isyancı Ermenilerin milli ve dini duygularını destekleyip onları Osmanlı Devleti topraklarına göndererek iç karışıklık yaratmak ve böylelikle müdahale etmek istediğini düşünmüştür. Bu kaygılarından

19 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, C I kısım II, s.149.

20 BOA, Y.PRK.HR, nr: 26-101, ek 1.1: 12 Mart 1899.

21 BOA, Y.PRK.BŞK, nr: 59-64, ek 1.1: 16 Mayıs 1899.

22 BOA, MV, nr: 98-1/94, ek 1.2: 22 Kasım 1899.

dolayı Sultan, isyancı Ermenilerin Osmanlı topraklarına girmesini istememiştir. Bu süreçte elinden geldiğince Ermenilerin geri dönüşlerine engel olmaya çalışmış ve başarılı da olmuştur.

3. Karadeniz Demiryolları Ayrıcalığı Müzakereleri ve 1900 İtilafnamesi

Osmanlı Devleti'nin Anadolu–Bağdat Demiryolu'nun imtiyazını Almanya'ya vermesi, Doğu Anadolu üzerinden Dicle ve Fırat nehirleri yoluyla Basra Körfezi'ne ulaşmak ve oradan da Hint Okyanusu'na inerek bu bölgede etkisini artırmak isteyen Rusya'yı endişeye sevk etmiştir.²³ Çünkü Rusya, klasik politikasının etkisiyle Anadolu'da demiryolu yapılmasının siyasi, askeri ve iktisadi açılardan kendi çıkarlarıyla çeliştiğini düşünmektedir.

Rus devlet adamlarına göre ilk olarak Almanya, Anadolu'da siyasi bir işgal politikası takip edemez ancak iktisadi konularla meşgul olarak demiryolu yapımı ile ithalat ve ihracatı kontrol altına alabilirdi. İktisadi olarak bu şekilde Anadolu'ya nüfuz eden Almanya, Osmanlı Devleti'nin siyasi olarak hakimiyet altına alınmasına hiçbir zaman izin vermeyecektir. Bundan dolayı da Rusya'nın Anadolu'yu işgal politikası tehlikeye düşecek hatta bu planından Rusya feragat etmek durumunda kalacaktır. İkinci olarak ise Osmanlı topraklarında Alman iktisadi teşkilatlanması Türkleri memnun edeceği gibi, milli bir uyanışın doğmasına da neden olacaktır. Ayrıca Rusya'nın herhangi bir askeri hareketi karşısında, Osmanlı Devleti'nin savunulması için güçlü bir orduya ihtiyaç vardır. Buna binaen de Almanya, Osmanlı ordusunu donatacak ve Vilayat-ı Şarkiye'nin demiryolları ile örülmesi Rusya açısından Anadolu'nun doğusunda nüfuz kaybına yol açacaktır. İşte, Almanların bu hedeflerine karşılık verebilmek amacıyla Rusya, Karadeniz Demiryolları²⁴ imtiyazını almak için harekete geçmiştir.

23 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 442.

24 Konumuzun içeriğini teşkil eden Karadeniz Demiryolları tabiri Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarında "Bahr-ı Siyah Şimendiferleri" ve "Karadeniz Şimendiferleri" olarak geçmektedir. Burada kullandığımız Karadeniz Demiryolları ifadesi 1899 yılında ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1900 İtilafnamesi'nin yapılmasından sonra bu itilafa göre Karadeniz

Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde demiryolları siyaseti ile kuracağı etkiden rahatsız olan Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde bir dizi baskı argümanı geliştirmiştir. Bu argümanlar şöyle sıralanabilir: İlk olarak bir süredir gündemde olup sürüncemede kalan 1896 Van isyanından sonra Kafkasya'ya kaçmış Ermenilerin memleketlerine geri dönmeleri, ikinci olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kalan Osmanlı Devleti'nin ödeyemediği savaş tazminatı taksitlerinin düzenli olarak ödenmesi, son argüman olarak ise Boğazların tahkim edilmemesi konusu vardır. Dönemin Padişahı II. Abdülhamit'i en çok kaygılandıran konu ise Ermeni meselesidir. Sultan, Kafkasya'ya kaçmış olan isyancı Ermenilerin Doğu vilayetlerindeki eski yurtlarına geri dönmeleri halinde bunların üzerindeki Rus himayesinin eksik olmayacağını tahmin etmiş ve bu konudaki haklılığı da Karadeniz Demiryolları ayrıcalığı ile ilgili görüşmeler yapılırken ortaya çıkmıştır. Rusya Hükümeti, işte bu baskı ve tehdit unsurlarından biri olan Ermeni konusunun yanında, ödenemeyen savaş tazminatı taksitleri konusunu da Ka-

Demiryolları; Adapazarı'ndan Ereğli'ye ve oradan Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Van çizgisinin kuzeyini kapsamaktadır. Karadeniz Demiryolları'nın güzergahı ilk defa 19 Haziran 1912 tarihli Meclis-i Vükela müzakereleri sırasında tanımlanmıştır. Yani 1912 yılındaki Meclis-i Vükela müzakereleri sırasında ifade edilene kadar Karadeniz Demiryolları'nın güzergahı olmayıp yukarıdaki adı geçen mahallerin kuzeyini içine almaktadır. 1912'de Meclis-i Vükela'da yapılan tanıma göre Karadeniz Demiryolları güzergahı; Samsun-Sivas-Çalta, Çalta-Erzincan-Pekeriç, Çalta-Harput, Pekeriç-Erzurum geniş hatları ile Pekeriç-Trabzon dar hatlarından oluşmaktadır. Pekeriç-Trabzon dar hattı hariç uzunluğu 1158 kilometredir. (BOA, İ.DUİT, nr: 33-25, ek 16.1: 19 Haziran 1912) 1913 yılında Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Demiryolları imtiyazını Fransız grubu Reji Ceneral de Şimendifer Şirketine (Régie Générale des Chemins de fer et Travaux Publics) vermesi üzerine güzergah biraz farklılık göstermektedir. Reji Ceneral Şirketinin inşa edeceği Karadeniz Demiryolları güzergahı şöyledir: 1- Samsun-Sivas-Pekeriç demiryolları. Tokat ve Harput'a yan hatlar. Yeşilirmakla Kızılırmak arasındaki su bölümü çizgisine kadar Sulusaray-Yozgat demiryolu. 2- Havza-Bolu ve ileriye doğru bir yan hat. 3- Pekeriç-Trabzon demiryolu. 4- Harput-Ergani Maden demiryolu. Bitlis ve Van'a doğru uzanan bir yan hat. (BOA, HR.SYS, nr: 2899-6, ek 8.1-9.1: 9 Nisan 1914; BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr: 206-42, ek 16.1-17.1: 21 Nisan 1914; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, C II kısım III, s. 427.)

radeniz Demiryolları ile ilgili görüşmeler yapılırken dile getirmiştir.²⁵

Osmanlı–Rus ilişkilerinde önemli bir aşamayı oluşturan 1900 İtilafnamesi'nin özü, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz bölgesindeki demiryolu ayrıcalığını Rusya'ya vermesidir. Dikkat edilmesi gereken, verilen imtiyaz değil ayrıcalık olmasıdır. Rusya, Karadeniz Demiryolları'nın imtiyazını istemiş ve fakat Osmanlı Devleti ayrıcalık vermiştir. Tabii olarak burada imtiyaz ve ayrıcalık arasındaki farklılığa değinmek gerekir. İmtiyaz, demiryolu yapmak, maden işletmek vb. için bir kişi veya kuruluşa devlet tarafından verilen özel izindir.²⁶ Burada ayrıcalıktan kasıt ise rüçhan hakkıdır. Rüçhan hakkı, yasal olarak tanınan hukuki öncelik hakkıdır.²⁷

1900 İtilafnamesi'nin gelişim süreci ise şöyledir: Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Anadolu–Bağdat Demiryolu imtiyazının müzakereleri devam ederken 24 Aralık 1899 tarihinde yapılan ön anlaşmanın imzalanacağını önceden tahmin eden Rusya, telaşa kapılarak harekete geçmiştir. Rusya'nın kaygıları şöyle sıralanabilir: İlk olarak Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde iktisadi olarak nüfuz kazanmasından Rusya oldukça rahatsızdır. İkinci olarak Anadolu–Bağdat Demiryolu projesi ile Anadolu'yu boydan boya geçecek bir demiryolu Osmanlı Devleti'ni güçlendireceği gibi, aynı zamanda bir savaş durumunda Osmanlı Devleti'nin Rusya sınırına hızlı bir şekilde asker sevk etmesi anlamına da gelmektedir.

Uzun süredir sürüncemede kalan, 1896 Ayaklanması'ndan sonra Rusya'nın Kafkasya bölgesine kaçan fakat sonrasında Osmanlı Devleti'ne geri dönmek isteyen Ermeni muhacirler konusu gündemdedir. Bu konuda bir sonuca varılamamasını fırsat bilen Rusya, bu sorunu gündemde tutarak Osmanlı Devleti'ne karşı kullan-

25 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, C I kısım II, s. 147-148.

26 www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae9aa1186e8a5.49128179, 02.05.2018.

27 www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae9ace5c9bbd3.46754416, 02.05.2018.

maktadır. Rusya'nın Karadeniz Demiryolları imtiyazını istemeye başlamasından sonra bu sorun her iki tarafça da kullanılmıştır. Rusların demiryolu imtiyazı talebine karşılık olarak Sultan II. Abdülhamit, Kafkasya'dan geri dönmek isteyen Ermeniler konusunu demiryolu imtiyazı talebine karşılık kullanmaya başlamıştır. Ancak Rusya'nın esas amacı, Karadeniz Demiryolu imtiyazını alarak bu bölgede demiryolu inşa etmek değil kendisinden başka bir devletin bu bölgeyi nüfuzu altına almasını engellemektir. Rusya'nın bir diğer amacı Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinin önüne geçmektir. Osmanlı Devleti ise Rusya'ya Karadeniz Demiryolu imtiyazını vermek niyetinde değildir ancak bu şartlarda Rusya'yı geri çeviremez. 1896 Ermeni ayaklanmasının sonucunda Kafkasya'ya kaçan Ermenilerin memleketlerine dönme sorunu gündemdeyken bu konuyu kullanabileceğini düşünen II. Abdülhamit, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne geri dönmemeleri karşılığında Rusya'ya Karadeniz Demiryolu ayrıcalığını vermiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkilerinin bilinmeyen bir yönü olan Karadeniz Demiryolları ile uluslararası bir sorun haline gelmiş Ermeni meselesi bu süreçte iç içe geçmiş ve nihayetinde Osmanlı Devleti ile Rusya'nın uzlaşmaya varmaları sonucunda 1900 İtilafnamesi ortaya çıkmıştır.

3.1. Osmanlı Devleti ile Rusya Arasındaki Müzakereler

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 14 Aralık 1899 tarihinde başlayıp 31 Mart 1900 tarihine kadar uzanan müzakereler, üç aşamada ele alınacaktır. Birinci aşama, 14 Aralık 1899 tarihinde Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen ilk notadan Rusya Sefiri Zinovief'in 10 Şubat'taki Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya sunduğu anlaşma taslağına kadarki süreç, ikinci aşama 10 Şubat'tan 26 Şubat'taki Meclis-i Vükela'nın demiryolu ayrıcalığını Rusya'ya verme kararına kadarki süreç, üçüncü aşama ise Meclis-i Vükela kararından 31 Mart 1900 tarihindeki nihai notalar kısmına kadarki süreci kapsamaktadır. Bu müzakereler çok sancılı geçecek ve her iki tarafın birbirini oylama taktiği ile sürecektir. Müzakerelerin son bulup 1900 İtilafnamesi'ndeki uzlaşmaya varılması ise nihai üç notadan ilk ikisi olan 31 Mart tarihinde Osmanlı Devleti'nin

Rusya'ya verdiği nota ile Rusya'nın 3 Nisan tarihinde Osmanlı Devleti'ne verdiği notayla noktalanacaktır. Bu notalara ek olarak 14 Nisan tarihinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne Ermeni konusu ile ilgili bir nota daha verecektir.

3.1.1. Müzakerelerin Birinci Aşaması

1900 İtilafnamesi'nin müzakereleri asıl olarak Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezareti ve Rusya'nın Dersaadet Sefareti ile Rusya Hariciye Nezareti ve Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefareti arasında yürütülmüştür. Öte yandan iki devletin yetkilileri de zaman zaman birbirlerinin nabzını yoklamışlardır. Ancak müzakerelerin başında ve sonunda belirleyici olan şahsiyet Sultan II. Abdülhamit olmuştur. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Karadeniz Demiryolları'na dair müzakerelerin birinci aşamasında Rusya, Osmanlı Devleti'ne dört nota, buna karşılık Osmanlı Devleti Rusya'ya iki nota vermiştir. Ayrıca bu müzakereler sırasında biri Sultan II. Abdülhamit'in bizzat kendisi tarafından olmak üzere, iki tarafın yetkililerince üç defa görüşme yapılmıştır.

Rusya, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazı müzakereleri devam ederken anlaşmasının imzalanacağını anlamış, bu anlaşmadan on gün önce yani 14 Aralık 1899 tarihinde Karadeniz Demiryolu imtiyazını almak için ilk notayı Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefaretine vermiştir.

Bu notaya Osmanlı Devleti de bir notayla karşılık vermiştir. Osmanlı Devleti'nin notası şöyledir: Rus sermayesi, diğer yabancı sermayedarlar gibi, Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşa etmek isterse iki devletin menfaatleri çerçevesinde bundan faydalanabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Karadeniz'i bir "Rus ve Osmanlı" denizi olarak kabul ettiklerinden, Karadeniz boyunca yabancı bir sermayeye şimdilik bir imtiyaz vermeyeceklerini ifade ederek bu bölgede bir demiryolu inşa edilecek olursa Rusya sermayesine imtiyazın verileceği beyan edilmiştir. Fakat bu durum II. Abdülhamit'in oyalama taktiğini de beraberinde getirmiştir. Sultan II. Abdülhamit, "bu imtiyaz talebinin kabul görmediği gibi Karadeniz mıntıkasındaki demiryollarının inşası zamanı Rusya sermayesinin dikkate alın-

cağını Osmanlı Devleti beyan etmedikçe Rusya Hükümeti'ne bu yönde tebligat yapılamayacağını" ifade etmiştir.²⁸

Yukarıdaki cevabi nota ile Sultan II. Abdülhamit, Rusların demiryolu imtiyazı talebini diplomatik bir dille reddederek bu imtiyazı vermemek konusunda bir karar ortaya koymuştur. Ancak Rusya, Osmanlı Devleti'nin kendi hududu boyunca güçlenmesini ve asker sevkiyatı açısından stratejik konumda bulunan bu mıntıkada demiryolları yaparak üstünlük sağlamasını tehlikeli bulmuştur. Bu sırada Almanlar; Rusya ve Fransa'ya, Anadolu-Bağdat Demiryolları Şirketi'nin hisselerinin dörtte birini devretme teklifinde bulunmuş fakat Rusya her ne olursa olsun Anadolu-Bağdat Demiryolları'nın yapımına karşı olduğu düşüncesiyle bu teklifi reddetmiştir. Onlara göre, Osmanlı ulaşım ağının genel olarak kurulması hususunda Rus çıkarları, diğer büyük devletlerin çıkarlarından ayrılmaktadır.²⁹ Rusya'nın asıl sorunu İngiltere ve Fransa gibi demiryollarının Almanlar tarafından yapılması değil, Anadolu'da demiryolları inşasının Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendireceği kaygısıdır.³⁰ Bu kaygının etkisiyle Rusya, Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun kuzey hattının inşa edilmesinden çekinmektedir. Adı geçen kuzey hattı da Karadeniz Demiryollarıdır. Osmanlı Devleti'nin doğusundaki vilayetleri uzun zamandır ilhak etmek niyetinde olan Rusya, Osmanlı birliklerinin kısa sürede Doğu Anadolu'da yığınak yapmasına olanak sağlayacak bir Alman hattı projesine kesinlikle karşı çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın verdiği notadaki teklifi reddetmesi üzerine, yukarıda dile getirilen nedenlerden dolayı Rusya Sefiri Zinovief, bu tehlikeyi uzaklaştırmak amacıyla bundan sonra Osmanlı Devleti üzerinde baskısını yoğunlaştırmıştır.³¹

28 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-54, ek 1.1: 14 Aralık 1899.

29 Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 99.

30 Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 82.

31 Paul İmbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1981, s. 22.

Baskının devam edeceği Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof'un 16 Aralık 1899'da verdiği ikinci notayla daha iyi anlaşılmıştır. İlk notadaki imtiyaz talebinin çerçevesi bu kez daha da genişletilmiş ve Karadeniz havzasında inşa edilecek demiryolunun yalnızca Rus sermayesi tarafından yapılması konusunda ayak diretmeye başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit bu notanın verilmesinden sonra Maksimof'a bizzat şunu söylemiştir: "*Osmanlı Devleti'ne gönderilmek istenilen Ermeniler Rusya'da kalsınlar ve geri gönderilmesinler.*"³² Sultan, aslında Rusya'nın sözcüsüne bir anlamda yol göstermiştir. Siz Karadeniz'e uzanan bir demiryolunun yapılmasını istemiyorsanız, biz de buna karşılık Ermenileri göndermenizi istemiyoruz demeye getirmiştir. Müzakereler sırasında Ermeniler ilk defa burada konuya dahil olmuştur.

Rusya, Karadeniz Demiryolları imtiyazını tekeline alarak kendi hududu boyunca Osmanlı Devleti'nin demiryolu inşa etmemesini teminat altına almaya çalışırken II. Abdülhamit de Kafkasya'da bulunan Ermenilerin geri dönmemelerini teminat altına almak istemiştir. Kısacası iki devletin de karşılıklı çekinceleri vardır.

Osmanlı Devleti Karadeniz'de demiryolu ve liman inşası dolayısıyla hiçbir yabancı kumpanyaya imtiyaz vermeyip şayet Karadeniz'de yabancılara demiryolu imtiyazı verecek olursa Rusya'yı diğerlerine tercih edeceğini vaat ettiyse de Rusya bununla iktifa etmemiştir.³³ Çünkü Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden istediği yazılı bir taahhüttür. Rusya şifahi olarak verilen bu taahhütleri kabul etmemiştir.

Rusya, Sultan II. Abdülhamit'in ifadelerini dikkate almıştır. Kısa süre sonra Rusya Hariciye Nazırı Moravief, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya bir nota vermiştir. 26 Aralık 1899 tarihinde Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya iletilen notada, Kafkasya'daki Ermeni milliyetçilerin dönmemesi için Rusya'nın Karadeniz Demiryolu imtiyazına sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca şu da eklenmiştir: Anadolu'nun birçok böl-

32 BOA, Y.PRK.BŞK, nr: 60-108, ek 1:16 Aralık 1899.

33 BOA, Y.PRK.BŞK, nr: 60-108, ek 2: 16 Aralık 1899.

gesinde geniş demiryolu imtiyazları verildiğinden, Karadeniz Demiryolları'nın imtiyazı da kendilerine ihale edilmelidir. Burada açıkça isim vermeden Almanya işaret edilmektedir. Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'nın; *"Sultan II. Abdülhamit'in birçok defa belirttiği gibi Karadeniz'in yalnız Osmanlı Devleti ve Rusya'ya ait bir deniz olduğunu"* Rusya Hariciye Nazırı Moravief'e belirtmesi üzerine, o da: *"Osmanlı Devleti'nden yazılı bir taahhüt alınmadığından Dersaadet Sefiri Zinovief Sultan II. Abdülhamit'in iradesini talep etmektedir. Kafkasya'daki Ermenilerin kalmaları için bir zaman dilimi belirtmenin talep edilen demiryolu imtiyazından vazgeçilmiş gibi algılanacağından, Rusya'nın hem Ermeni meselesinde hem de diğer siyasi konularda menfaatlerini gözeteceğini"* belirtmiştir.³⁴

Sultan II. Abdülhamit, bu sırada Rus siyasetini Osmanlı Devleti'nin lehine çevirmek için Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'yı sık sık Rusya Hariciye Nazırına göndermiştir. Rusya'daki Ermenilerin geri dönmelerini sakıncalı gören Sultan, ayrıca Yalta'ya gelen Rus Çarına Mabeyn Katibi Ali Cevat Bey'i memur ederek hediyeler göndermeyi de ihmal etmemiştir. Çünkü Sultan, Rusların Osmanlı Devleti'nin gedikli düşmanı olduğunu bildiğinden önceki felaketlerin bir daha yaşanmaması için çabalamaktadır.³⁵

Bu arada Rus Hükümeti daha 1899 ilkbaharında Almanya Hükümeti'nin İstanbul üzerine özel bir amacı olup olmadığını ve Bağdat hattının inşasıyla Rusya aleyhinde gizli bir düşmanlık oluşup oluşmadığını anlamak istemiştir. II. Wilhelm Rusya'nın Berlin Sefirine: *"Almanya'nın Yakındoğu'da siyasi menfaatleri olmadığını, Bağdat yolunun yalnız ticari öneme haiz bir teşebbüs olduğunu, eğer bu yol bir gün siyasi mahiyet kazanırsa yakın ve Ortadoğu'daki İngiliz nüfuzuna karşı mücadele için bu yoldan istifade edileceğini"* ifade etmiştir. Alman İmparatoru bu cevabıyla hem Rusları rahatlatıp yatıştırılmaya çalışmış hem de demiryolunun İngilizlere karşı kullanılabilmesi konusunda şifahen teminat vermiştir.

34 BOA, Y.PRK.EŞA, nr: 34-66, ek 2: 26 Aralık 1899.

35 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*, İstanbul, Yakın Plan Yayınları, 2017, s. 59-79.

Almanlar, Anadolu–Bağdat hattının güzergâhından dolayı Ruslarla çatışmaya girmek istememişlerdir. Esasında II. Abdülhamit demiryollarının çoğalması ile ülkenin askeri açıdan güçlenip herhangi bir ayaklanma ve eşkıyalık durumunda bölgeye hızlıca asker sevkıyla bu ayaklanma ve eşkıyalığın önlenebileceğini, tarım ürünlerinin pazarlara rahatça sevk edilmesiyle imparatorluğun zenginleşeceğini düşünürken³⁶ bir yandan da bir savaş çıkarsa Rusya'nın yapılması düşünülen Karadeniz Demiryolu hattından faydalanmasından çekinmiş, bu sebeple Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde demiryolları yaptırmayı hoş görmemiştir. Ayrıca Ermeni meselesinde Rusya'nın siyasetini Osmanlı Devleti aleyhine çevirmekten de çekinmiş ve Rusya'yı kollamıştır.³⁷ Anadolu–Bağdat Demiryolu gibi büyük bir projeyi Almanlara vererek onlarla yakın ilişkiler kuran Sultan II. Abdülhamit, Almanlar gibi Ruslarla çatışmaya girmek istememiştir. 1880'lerden itibaren Sultan II. Abdülhamit, İngiltere'ye karşı ihtiyatlı davranıp ondan uzaklaşırken, buna karşılık Rusya'ya yaklaşmıştır. II. Abdülhamit'in temel politikası, Doğu Anadolu'da Ermenistan Devleti'nin kuruluşunu önlemek ve Doğu Anadolu Bölgesini İmparatorluk sınırları içinde tutmaktır.³⁸ Buradan bir çıkarım yapmak gerekirse II. Abdülhamit'in birçok dengeyi bir arada başarı ile yönettiği söylenebilir.

Öte yandan, Rusya Hariciye Nazırı Moravief, Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya yazılı bir taahhüt istediklerine dair talebini dile getirmiş ve ilk defa bu yazılı taahhüdün nasıl olması gerektiğine dair yeni bir nota vermiştir. Rusya Hariciye Nazırı'nun verdiği nota: "*Osmanlı Devleti, Rusya ile ticari münasebetlerin genişletilmesi için Karadeniz boyunca olan Ankara, Kayseri, Diyarbakır ve Van mıntıkası haricinde bulunan mahallerde demiryolu inşasını münasip gördüğü zaman bunları 24 Aralık 1899 tarihinde Bağdat*

36 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 133.

37 Süleyman Kani İrtem, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999, s. 83-84.

38 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1983, s. 22-26.

Demiryolu'nun inşası için Anadolu Demiryolu kumpanyasına verilen şartların tamamen aynı olmak üzere Rusya sermayesine ihale edecektir. Zikrolunan muntıkadaki demiryollarının inşası sırasındaki iki devletin müşterek ticari menfaatleri dikkate alınacaktır” şeklindedir.³⁹ Sultan II. Abdülhamit'in sınır bölgesinde demiryolu inşa ettirmek niyetinde olmadığını açıklamasına rağmen Rusya, istediği demiryolu imtiyazını elde etmek için baskı yapmaya devam etmiştir.⁴⁰ Ayrıca Rusya, ilk defa Osmanlı Devleti'ne hangi mahallerin imtiyazını istediğini ortaya koymuştur. Aslında burada Rusya tehdit algısının sınırlarını çizmiştir.

22 Ocak 1900 tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya Sefiri Zinovief'e ikinci notayı vermiştir. Birinci notadan farklı olarak Osmanlı Devleti, ilk defa Karadeniz sahili boyunca bir demiryolu yapılması halinde ve şayet kendi tebaasından bir şirkete ihale etmemesi durumunda Rus sermayedarlarının tercih edileceğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti verdiği bu nota ile Rus sermayedarlarının tercih edileceğini kabul ettiğini beyan etmesine rağmen muğlak ifadeler kullanarak herhangi bir güzergah belirtmemiştir. Ancak Rusya daha önceki verdiği notada tehdit algısının ulaştığı mahalleri belirterek Ankara'dan Van'a kadar bir çizgi çizmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'nin verdiği notayı hemen cevaplandırmış, Dersaadet Sefiri Zinovief notayı veren Osmanlı Devleti yetkilisine cevabında ne Rus İmparatoru'nun ne de Hükümeti'nin Karadeniz Demiryolları'nın inşaat hakkını almak istemediğini, bir nota verilecekse: *“Osmanlı Devleti Karadeniz sahili boyunca bir demiryolu inşasını kendi namı ve hesabına yaptırmak isterse Osmanlı Anonim Şirketi tarafından teşkil edilecek kumpanyanın Rus sermayesinden mürekkep olması”* gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹ Bu ifadelerle aslında Rusya gerçek niyetini ortaya koymuştur. Rus devlet adamları hem Karadeniz Demiryolları'nın inşaat hakkını almak istemediklerini belirtmiş hem de bu bölgeye bir demiryolu yapılırsa kurulacak şirketin

39 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 12: 24 Aralık 1899.

40 Karal, *a.g.e.*, s. 181.

41 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 17.1: 22 Ocak 1899.

Rus sermayedarlarından oluşmasını talep etmişlerdir. Esasında Rus devlet adamlarının bu çelişkili ifadeleri kendilerini ele verdiği gibi, Rusya'nın amacının bu bölgede bir demiryolu inşa etmek değil tam tersine demiryolu yapılmasını engelleyerek Karadeniz Demiryolları'nı kendi tekeline almak olduğu gün gibi açıktır.

3.1.2. Müzakerelerin İkinci Aşaması

Müzakerelerin ikinci aşaması olan 10 Şubat 1900 tarihinde Rusya'nın Dersaadet Sefiri Zinovief, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bir anlaşma taslağı sunmuş, bunun üzerine Rusya'ya Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun hisselerinden pay verilmek istenmiştir. Ancak Rus Çarı devreye girmiş ve buna müsaade etmemiştir. Bir davette karşılaşan Petersburg Sefareti Müsteşarı es-Seyyid Mehmet Bahaeddin Bey ile Rusya Nafia Nazırı Yermolov Ermenilerin geri dönmeleri konusunda görüş alışverişinde bulunmuşlardır. 23 Şubat'ta hem Sultan II. Abdülhamit Sefir Zinovief ile görüşmüş hem de aynı tarihte Osmanlı Devleti, Petersburg Sefareti aracılığı ile Rusya'ya bir nota vermiş ve bunun akabinde Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa, Rus devlet adamlarıyla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Rusya görüşmede Osmanlı Devleti'ni diplomatik ancak bir o kadar da sert bir dille tehdit etmiştir.

Rusya Sefiri Zinovief Karadeniz kıyılarından iç bölgelere uzatılacak demiryolu yapımında Rusya'ya öncelik hakkı tanınmasını istemiştir. Sefir Zinovief bu amaçla 10 Şubat'ta Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bir anlaşma taslağı sunmuştur. Rusların hazırladığı taslağa göre, söz konusu bölgede Türkler kendi başlarına demiryolu yapmaya kalkışmayacaklardır. Almanya'nın Dersaadet Sefiri Marshall'a göre, Zinovief'in taslağı Bağdat Demiryolu güzergahının Dicle yerine Fırat hattına kaydırılması amacını taşımaktadır. Bu nedenle Hariciye Nezareti'ne bir telgraf çekerek Osmanlı Hükümeti'yle demiryolunun güzergâhı konusunda derhal bir anlaşma yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Marshall, telgrafında olayların gelişimine hemen müdahale etmezlerse "*Padişah'ın Rusların baskısına göğüs geremeyerek*" isteklerine boyun eğebileceğini ileri sürmüş, Dicle hattının riske girebileceğini belirtmiştir. Bu sırada Osmanlı-Rus demiryolu görüşmeleri tüm şiddetiyle

devam etmektedir. Zinovief bu görüşmelerden birinde, Babiali Anadolu–Bağdat Demiryolu’ndan vazgeçerse Rusya’nın da Osmanlı Devleti’nden demiryolu imtiyazı talep etmeyeceğini belirterek gerçek niyetini ortaya koymuştur. Rusya’nın amacı Osmanlı İmparatorluğu’nu güçlendirebilecek bir olgu olan demiryolu yapımından bütünüyle vazgeçilmesini sağlamaktır.⁴²

Bağdat Demiryolu imtiyazının Anadolu Demiryolu Kumpanyasına verilmesi üzerine Rusya Sefareti’nden yapılan itirazlara cevap olarak Anadolu Demiryolu Kumpanyası’nın hisselerinin %40’ını kendi şirketlerine ayırdığı, diğer %40’ının Fransız sermayesine verildiği, %20’sine de zaten hissedar aranmakta olduğundan Rusya sermayesi de talep ederse onlara bu %20 hissenin verilebileceği veya Almanya ile Fransa sermayedarlarının hisselerinden %5’er hisse satın almaları Rusya Sefaretine teklif edilmiş ayrıca bundan sonra Anadolu’da demiryolu imtiyazı verilecek olursa Rusya sermayesinin hissedar edileceği ilave edilmiştir. Maksimof’un bundan hoşnut olduğu Osmanlı belgelerinde belirtilmiş⁴³ ise de işin sonunda Rus Çarı, Rus sermayedarlarının Anadolu–Bağdat Demiryoluna katılmamalarına karar vermiştir. Rus Çarına göre, Rus kapitalistleri sermayelerini kendi ülkelerindeki sanayinin gelişmesinde kullanmalıydılar. Rusya Devleti, tüm olanaklarını Rus demiryolları ile rekabete girecek teşebbüslerde değil ülkesi içindeki demiryolu şebekesinin geliştirilmesinde kullanmayı uygun bulmuştur.⁴⁴

Bu sırada Osmanlı Devleti’nin Rusya Sefareti Müsteşarı es-Seyyid Mehmet Bahaeddin Bey ile Rusya Nafia Nazırı bir davette görüş alışverişinde bulunmuştur. Konu Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne dönüşlerine gelince Yermolov, bu Ermenileri istemediklerini açıkça dile getirmiştir. Bunun üzerine es-Seyyid Mehmet Bahaeddin Bey: “Bunları ne siz istiyorsunuz ne de biz istiyoruz. O halde bunlar ne

42 Özyüksel, *a.g.e.*, s. 149-150.

43 BOA, Y.PRK.BŞK, nr: 61-47, ek 3: 21 Şubat 1900.

44 Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı*, Haz. Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003, s. 137.

olacak?” demiş, Yermolov cevaben: “Canım sizde hiç boş bir ada yok mu? Doldurmalı bir adaya” diyerek görüşmeyi sonlandırmıştır.⁴⁵

Rusya'nın Dersaadet Sefiri Zinovief, 23 Şubat 1900 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'in huzuruna çıkarak Karadeniz Demiryolları imtiyazının Rusya'ya verilmesini tekrar talep etmiştir. II. Abdülhamit ise bu işin bitmiş olduğunu, Meclis-i Vükela tarafından verilecek kararın Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından imzalı bir şekilde kendisine verileceğini beyan etmiştir. Ayrıca bu konunun ağır ve önemli bir mesele olmasından dolayı hata yapılmasına tahammülünün olmadığını da eklemiştir. Görüşme buraya kadar normal seyrinde giderken Zinovief'in Karadeniz Demiryolları meselesini yazılı bir nota ile vermek istediğini ve bunu kime vermesi gerektiğini sorması üzerine Sultan II. Abdülhamit son derece hiddetlenerek; *“Bu gibi meselelerin Hariciye Nazırına verileceği neden sorulur, bu sorulur ise Hariciye Nazırı mevcut değil demektir. Böyle meseleler her yerde Hariciye Nazırına verilir. Onlar devletçe müzakere edip icabını yaparlar. Bu kural böyle iken Sefir Zinovief Sultan Abdülhamit'i devletine ve milletine karşı müşkiil bir duruma düşürmek istiyor”* diyerek Rusya Sefiri Zinovief'i bu sorusu için yermiş ve bahsedilen notayı Hariciye Nazırına vereceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Konu Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesine gelince Sultan II. Abdülhamit, Almanlara, sınır komşusu olmamaları ve bu coğrafyada siyasi çıkarlarının bulunmamasından dolayı tarafsız olduklarına kanaat getirilerek imtiyaz verildiğini ayrıca ileride yapılacak olan bir iş için devlet kendi hukukundan vazgeçer mi sorusu üzerine Zinovief; diğer yabancılara imtiyaz verilerek hukuk nasıl terk ediliyor ise biz de öyle istiyoruz karşılığını vererek haddini aşmıştır.⁴⁷

Konu ile ilgili yapılan görüşmeler neticesinde 23 Şubat tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya'ya nota vermiştir. Bu notada Osmanlı

45 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906)*, Yay. Haz. Recep Karacakaya vd., C II: Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Nu: 79, 2006, s. 49-51.

46 BOA, Y.PRK.TŞF, nr: 5-97, ek 1.2: 23 Şubat 1900.

47 BOA, Y.PRK.TŞF, nr: 5-97, ek 1.3: 23 Şubat 1900.

Devleti, Karadeniz Demiryolları ile ilgili yapım hakkının kendisine ait olduğunu⁴⁸ ancak bu demiryollarının yapım işini yabancı bir şirkete teslim etme kararı alırsa şirketin Osmanlı Devleti'ne ait olması kaydıyla Rus sermayedarlara verileceği belirtilmiştir. Ayrıca 24 Aralık 1899 tarihinde Bağdat Demiryolu için belirlenen koşullar bu hat için de geçerli olacaktır. Osmanlı Devleti her türlü itiraza karşı tüm haklarını saklı tuttuğunu burada ifade etmiştir.⁴⁹ Hariciye Nezareti, Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'yı bu notayı Rusya'ya iletme üzere memur etmiş ve kendisine gönderilen telgrafa; *"bu yazıyı St. Petersburg'a iletme ve olduğu şekliyle kabul edilmesini sağlamak için tüm imkanlarınızı seferber etmenizi rica ederiz. Bilgi ve tecrübenize güveniyor, Cumartesi akşamına kadar cevabınızı bekliyoruz"* notu düşülmüştür.⁵⁰

Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa, gönderilen notayı Rusya'ya iletmesinden sonra gönderdiği cevabında, Rusya devlet adamlarının Karadeniz'de belirlenen bölgenin imtiyazının ne yerli ne de yabancılara verilmediğini kayda aldıklarını, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede demiryolu yapmak niyetinde olmadığı gibi bu bağlamda herhangi bir borç istemediğini de anladıklarını ifade etmişler. Ancak Sultan II. Abdülhamit'in yukarıdaki beyanlarını imzalı bir nota ile teyit edip hükümeti eliyle ulaştırması kanaatinde oldukları gibi Sultan'ın vaatlerine sadık kalmayıp diğer büyük güçlere ayrıcalıklı bir durum oluşturulması halinde hiçbir imtiyazı haklı görmeyip ilişkilerin bozulacağını beyan ettiklerini belirtmiştir.⁵¹ Açıkçası Rusya, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Demiryolu imtiyazını gizli bir anlaşma ile Almanlara verip vermediğini anlamaya çalışmaktadır. Çünkü Rusya'nın diğer büyük güçler ifadesini kullanırken kastettiği, Almanya'nın Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun uzantısı olan Karadeniz Demiryolları'nın imtiyazını alıp kendisinin nüfuz bölgesini tehdit etmesi konusudur. Ayrıca demiryolları

48 BOA, HR.SFR_3, nr: 497-50, ek 1.2: 23 Şubat 1900.

49 BOA, HR.SFR_3, nr: 497-50, ek 1.4: 23 Şubat 1900.

50 BOA, HR.SFR_3, nr: 497-50, ek 1.5: 23 Şubat 1900; BOA, Y.PRK.BŞK, nr: 45-92, ek 1: 24 Şubat 1900.

51 BOA, HR.SFR_3, nr: 497-50, ek 2.2: 23 Şubat 1900.

konusunda yine yazılı taahhüt istediğini belirten Rusya, görüşmenin sonunda Osmanlı Devleti'ni açık bir dille alttan alta tehdit etmektedir.

Rusya'nın Karadeniz Demiryolu imtiyazı talebini Meclis-i Vükela'nın uygun görmesinin akabinde, Sultan II. Abdülhamit'in onaylamış olduğu yukarıdaki imzasız nota Hariciye Nazırı Moravief vasıtasıyla Rusya İmparatoru'na ulaşmıştır.⁵² Ancak bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmamış, Osmanlı Devleti ile Rusya bir uzlaşmaya varamamıştır.

3.1.3.Müzakerelerin Üçüncü Aşaması

Müzakerelerin üçüncü aşaması bir kırılma noktasını ifade etmektedir. Bu aşamadan sonra Rusya'nın istediği demiryolu imtiyazının bir ayrıcalık olarak verilmesi Meclis-i Vükela'da karar altına alınmıştır. Ancak bu uzun ve sancılı süreçte Osmanlı Devleti'nin ilgili kurulu Meclis-i Vükela, verilecek notayı bir kez daha müzakere etmiştir. Tabii burada II. Abdülhamit'in oyalama taktiğini de göz önünde tutmak gerekir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir imzasız nota vermiş, bu notaya karşılık Rusya da Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiştir. Burada önemli olan nokta şudur: Rusya verdiği notada, istediği notanın çerçevesinin nasıl olması gerektiğini ve Ermeniler konusunda imzalı bir nota vereceğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti tarafından bu sırada Rusya Sefaretine verilecek nota müsveddesi Meclis-i Vükela'da iki defa müzakere edilmiştir. Ayrıca müzakerelerin bu aşamasında iki tarafın yetkililerince dört kez görüşme gerçekleştirilmiştir.

Sultan II. Abdülhamit'in isteği üzerine Meclis-i Vükela 26 Şubat'ta toplanmıştır.⁵³ Meclis-i Vükela müzakereler esnasında Karadeniz Demiryolları'nın Osmanlı Devleti tarafından inşa edilmesi durumunda serbest hareket edeceğini karar altına almış ve her türlü engele karşı bağımsız hareket etme hakkını saklı tutacağını ifade etmiştir. Aslında bu ifade kurulun aldığı en önemli diplomatik karardır. Çünkü Osmanlı Devleti kendisine burada açık kapı

52 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 20.1: 24 Şubat 1900.

53 Özyüksel, *a.g.e.*, s. 150.

bırakmıştır. Yine adı geçen bu bölgede demiryolu inşasına askeri açıdan ihtiyaç olduğu Askeri Komisyonun raporunda yer almıştır. Ayrıca müzakereler sırasında Rusya devlet adamları Osmanlı Devleti'nin kendi imkanlarıyla demiryolu yapamayacağını bildiklerinden, amaçlarının Karadeniz Demiryolları'nın imtiyazını bir başka yabancı ülke sermayedarlarına verilmesini önleyerek hem Osmanlı Devleti'ni sınırlandırmak hem de nüfuz alanlarını garantiye almak istemeleri olduğu ortaya konulmuştur.⁵⁴ Bu kuruldaki görüşmelerden sonra Rusya'ya Karadeniz Demiryolu ayrıcalığı verilmesi kararlaştırılmışsa da imzalı nota Sultan II. Abdülhamit'in onayı olmadığından Rusya Sefaretine verilmemiştir. II. Abdülhamit'in burada izlediği siyasete bakılacak olursa, kendisi Rusya'yı oyalama taktiği izlemiştir. Elbette ki Osmanlı Devleti, o günün şartları içerisinde Rusya ile bir sorun yaşamak istememiş ancak kendi elini kolunu bağlayan bu demiryolu ayrıcalığını da Rusya'ya bağışlamak taraftarı olmamıştır.

Öte yandan Rusya Sefareti ile Osmanlı Hariciyesi arasında müzakereler devam ederken 16 Mart tarihinde II. Abdülhamit'in iradesiyle Hariciye Nezareti Meclis-i Vükela'ya sevk edilmek üzere bir nota müsveddesi kaleme almıştır. Müsveddenin içeriği şöyledir: *“Osmanlı Devleti ile Rusya arasında dostane ilişkiler çerçevesinde olmak üzere Osmanlı Devleti Karadeniz’de demiryolu inşasını uygun gördüğü zaman ve bu demiryollarını kendisi yapmadığı takdirde Rusya sermayesine adı geçen imtiyazı ihale edecektir. Bu hatların imtiyazı Bağdat Demiryolu’nun inşası için Haydarpaşa’dan başlayan Anadolu Demiryolu Kumpanyasıyla 24 Aralık 1899 tarihinde düzenlenen mukavele şartlarının tamamen aynısı olacaktır. Adapazarı’ndan Ereğli’ye yapılması devam eden şube ile Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Van mıntıkaları yani bu vilayetler dairesi dahilinde inşa olunacak hatlar müstesnadır.”*⁵⁵

19 Mart tarihinde Meclis-i Vükela’da yapılan müzakerede, Hariciye Nezareti tarafından sevk edilen nota okunduktan sonra Rus Sefirinin verdiği notadaki farklılık şöyledir: Rus Sefiri, *“ tarafların*

54 BOA, Y.A.HUS, nr: 404-85, ek 5.1: 26 Şubat 1900.

55 BOA, Y.PRK.HR, nr: 28-54, ek 1.1: 16 Mart 1900.

ticari menfaatleri dikkate alınarak Rus sermayedarlarına imtiyaz verilmesi” ibaresinin bulunması halinde verilecek notayı kabul edeceğini ancak daha önce düzenlenen notada geçen *“yabancı sermayedarlara imtiyaz verilecek olduğunda Rus sermayesine ihale edilecek”* cümlesinin bulunması durumunda bunu kabul etmeyeceğini belirterek kendisinin verdiği notada ısrar ettiği anlaşılmıştır. Alınan kararda, *“Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’in her yerinde demiryolu hatları inşası ile Ereğli’den başlayarak Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Van’a kadar demiryolu yapılması için dilediğine imtiyaz verme hak ve yetkisini koruyacağı”* ifade edilmiş fakat Hariciye Nezareti’nin kaleme aldığı notada bulunan *“Bu hatların imtiyazı Bağdat Demiryolu’nun inşası için Haydarpaşa’dan başlayan Anadolu Demiryolu Kumpanyasıyla 24 Aralık 1899 tarihinde düzenlenen mukavele şartlarının tamamen aynısı olacaktır”* cümlesi çıkartılmıştır.⁵⁶ Aynı gün Sadrazam Halil Rıfat Paşa imzasıyla Meclis-i Vükela’nın aldığı karar Hariciye Nezareti’ne gönderilmiştir. Yazıda yukarıdaki ihtilafli hususlar üzerinde durularak Meclis-i Vükela’nın tasvip ettiği notanın uygun olduğu bildirilmiştir.⁵⁷ Hariciye Nezareti, adı geçen nota müsveddesini Rusya’nın Dersaadet Sefaretine vermiştir.

Bunun üzerine Rusya’dan cevap gecikmemiştir. Rusya Sefiri Petersburg’dan aldığı notayı zaman kaybetmeden Hariciye Nezareti’ne tebliğ etmiştir. Rusya’nın verdiği notada Meclis-i Vükela’nın özellikle çıkardığı cümleye itiraz vardır. Notada: *“Bu demiryolları hatlarının imtiyazı Bağdat Demiryolu’nun inşası için Haydarpaşa’dan başlayarak Anadolu Demiryolu kumpanyasıyla 24 Aralık 1899 tarihinde düzenlenen mukavele şartlarının aynısı olacaktır”* cümlesinin bulunmama durumunda dahi bu mukavele şartlarının aynısı olacaktır” denilmektedir. Ayrıca *“Karadeniz Demiryolu hatlarının inşası zamanında iki devletin müşterek ticari menfaatleri dikkate alınacaktır”* tabiri çıkarılmıştır. İstisna edilen demiryolu hatlarının müzakeresinin ise şimdilik ertelendiği ifade edilmiştir. Rusya Sefiri

56 BOA, MV, nr: 98-2/108, ek 1.1: 19 Mart 1900; BOA, Y.PRK.A, nr: 12-42, ek 1.1: 19 Mart 1900.

57 BOA, İ.DUİT, nr: 33-25, ek 17.1: 19 Mart 1900.

kendilerine verilecek notanın imzalı olarak verilmesini talep etmiş, buna müteakip kendilerinin de Rusya'ya giden Ermenilerin iade edilmeyip Rusya'da kalacaklarını resmi olarak beyan eden imzalı bir nota vereceğini ifade ederek bundan dolayı konunun ertelenmemesini istemiştir.⁵⁸ Bu notada Rusya, ilk kez Ermenilerin memleketlerine dönüşlerinin engelleneceğine dair imzalı bir nota vereceğini de belirtmiştir. Sultan II. Abdülhamit, Rusya'dan istediği notayı alma yolunda ilk tavizi koparmıştır. Burada önemli olan üç husus vardır: Birincisi, Rusya başından beri olduğu gibi Osmanlı Devleti'nden Karadeniz Demiryolları imtiyazının kendisinden başka hiçbir yabancı sermayeye verilmeyeceğine ilişkin yazılı bir nota ile taahhüt isteyerek ısrarına devam etmiştir. İkincisi, Ruslar Almanlara verilen imtiyaz şartlarının aynısını talep etmiştir. Bu taleple Rusya, imtiyaz istediği bölgede nüfuzunu Almanlara kaptırmama yarışına girdiğini kanıtlamıştır. Üçüncüsü ise, müteakibliyet esasına göre, Rusya da Osmanlı Devleti'ne ilk defa Ermeniler için yazılı bir nota ile teminat vereceğini ifade etmiştir.

Hariciye Nezareti'nin Rusya'nın demiryolu imtiyazı elde etme çabaları hakkındaki görüşüne göre, Rusya'nın uzun zamandır eski hedefi olan Diyarbakır, Van ve Erzurum vilayetlerini ilhak etmek için uygun bir zamanı beklemekte olduğu birkaç delil ile ortadadır. Rusya bu gizli amaçlarını Kars'tan Erzurum'a uzayan demiryoluyla ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne yaptığı teklifle bir kez daha ortaya koymuştur. Rusya, Kafkasya'da bulunan Ermenileri amaçlarına alet etmekle birlikte, bunu yaparken ilişkileri bütünü düşünmüş ve çevirmişlerdir.⁵⁹

Yukarıdaki notanın Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verilmesinden iki gün sonra, 26 Mart günü, Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof Hariciye Nezareti'ne gelerek 24 Mart tarihindeki notaya cevap olarak verilecek notanın yarına kadar sefarete ulaştırılmasını talep etmiştir. Maksimof'a verilen cevapta nota metninin içeriğinde birkaç kelimenin çıkarılması için metnin yeniden müzakere gerektireceğinden acele olarak cevap vermenin mümkün olmadığı

58 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 28.1: 24 Mart 1900.

59 BOA, Y.PRK.HR, nr: 28-54, ek 6.2: 16 Mart 1900.

bildirilmiştir. Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof'un değiştirilmesi gereken noktaların hangileri olduğunu sorması üzerine, "şu halde" kelimesinin metnin manasını değiştireceğinden mutlaka yerinde bırakılmasının elzem olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof Sefir Zinovief ile görüş alışverişinde bulunup kısa süre sonra geri döneceğini söylemiştir.⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin müzakerelerde Maksimof ile görüşen yetkilisi "şu halde" kelimesinin yerinde kalmasına ve "Ankara'dan Kayseri'ye ve oradan falan falan" gibi ifadeleri hoş karşılayacağı anlaşılıyor ise de hiçbir teklifte bulunmadığını belirtmiştir.⁶¹ Bir saat sonra Hariciye Nezareti'ne tekrar gelen Maksimof "şu halde" kelimesinin yerinde kalmasında mahsur görmediğini belirterek istedikleri notanın bu şekilde yazılmasını kabul ettiklerini ifade etmiştir. Yalnız "Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Van'a kadar olan hatlar müstesnadır" ibaresinin yerinde kalmasını beyan etmiştir. Ayrıca Rusya Sefareti Baş Tercümanı Maksimof'un notanın ne zaman verileceği konusundaki ısrarları üzerine, Sultan II. Abdülhamit'in uygun gördüğü zamanın bekleneceği bildirilmiştir.⁶² Burada önemli olan nokta, Maksimof'un ifadelerinde de belirttiği gibi, Rusya'nın artık Anadolu-Bağdat Demiryolu hattının yapımına engel olamayacağını anlaması Osmanlı Devleti açısından olumlu bir gelişmedir.

29 Mart tarihinde Hariciye Nezareti'ne gelen Maksimof, bu işin artık sona erdirilmesi gerektiğini ve notanın yarına kadar imzalı olarak verilmesini istemiştir.⁶³ Rusya'nın aceleciliğinin sebebi, bu demiryolu imtiyazını bir an önce alarak bir oldu bittiye getirip Osmanlı Devleti'ni güçsüz bırakmak düşüncesidir. Sultan II. Abdülhamit ise, Rusya'yı oyalama taktiğini izlemeye devam etmektedir. Ancak Rusya'nın yeni teklifleri karşısında bu taktiği daha fazla sürdüremeyecektir.⁶⁴

60 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 29.1: 26 Mart 1900.

61 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 30.

62 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 29.1: 26 Mart 1900.

63 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 32.1: 29 Mart 1900.

64 Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Karadeniz Demiryolları müzakerelerindeki

3.2. Nihai Notalar ve Karadeniz Demiryolu Ayrıcılığının Resmen Rusya'ya Verilmesi

Uzun ve karmaşık müzakereler süresince Sultan II. Abdülhamit'in işi sürüncemede bırakıp oyaladığını anlayan Ruslar, son çare olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Berlin Antlaşması'yla tespit edilmiş savaş tazminatının ertelenmiş kısmı olan 57 milyon frangın ödenmesini istemişlerdir. Rusya Sefiri Zinovief istediği demiryolu imtiyazını elde etmek için savaş tazminatını öne sürünce Sultan II. Abdülhamit tam anlamıyla kulampara sarmasına⁶⁵ gelmiştir. Osmanlı Devleti bu parayı ödeyecek durumda değildir.⁶⁶ Bu tazminat ödenmezse siyasi münasebetlerin tamamen kesileceği hatta bu durumun bir savaş sebebi olabileceği düşünülmüştür.⁶⁷ Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Topçu Komutanı Zeki Paşa, Rusya ile çıkacak bir savaş ya da herhangi bir iç karışıklık durumunda Doğu bölgelerine süratle asker sevk edilmesinin ancak Ankara hattı ile mümkün olacağını savunmuşlardır.⁶⁸ Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti demiryolu yapımında ticari amaçtan çok askeri ve siyasi amaçları göz önünde tutmuştur.⁶⁹ Demiryolu sayesinde daha çok sayıda asker ve zaptiye daha kısa bir zaman zarfında yer değiştirebileceği için bölgede asayiş sağlamak kolaylaşacaktır⁷⁰ İşte bu sebeple, Rusya'ya verilen nota da Ankara'dan Van'a kadar olan çizgi sınır olarak çizilmiş ve ayrı

bu nota teatileri İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile SSCB arasındaki "Notalar Savaşı" ile bir bakıma aynıdır. Rusya'nın Türkiye üzerindeki düşüncelerini göstermesi bakımından inceleme konumuz olan 1900 İtilafnamesi sürecindeki gelişmeler ile 1946 yılındaki "Notalar Savaşı" birbirlerine benzerlik göstermeleri bakımından oldukça manidardır. (*Türk Dış Politikası*, C I, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 502-506)

65 Köşeye sıkışmış, tuzağa düşmüş, hareket kabiliyeti elinden alınmış, kurtulmanın mümkün olmadığı durum.

66 Karal, *a.g.e.*, s. 181.

67 İrtem, *a.g.e.*, s. 84.

68 Özyüksel, *a.g.e.*, s. 133.

69 Engin, *a.g.e.*, s. 38.

70 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2012, s. 113.

tutulmuştur. Zaten Rusya'da müzakereler sırasında tehdit algısının sınırlarını belirterek verdiği notada bu sınırı çizmişti. Esasında burada iki devletin demiryolu inşası konusunda ortak bir noktada buluşarak mutabakat sağladıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu demiryolu ayrıcalığının verilmesinde Kafkasya'ya kaçmış olan Ermenilerin rolü de çok büyüktür. II. Abdülhamit Kafkasya'daki Ermeniler memleketlerine dönerlerse Rusya'nın bunu suiistimal edeceğini bilmektedir.

Rusya Sefiri Zinovief Sultan II. Abdülhamit'ten resmi görüşme talebinde bulunmuştur. Görüşmede malumun ilamı olan demiryolu imtiyazından bahsetmiştir. Buradaki mahzur ve tehlike, hem Kafkasya'daki Ermenilerin memleketlerine dönmeleri hem de Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kalan 57 milyon franklık bir savaş tazminatıdır. Ermeni meselesinde Rusya'nın siyasetini Osmanlı Devleti aleyhine döndürmemek ve Rusya'yı kızdırmamak gerekmektedir.⁷¹ Bu ikircikli durum karşısında Sultan II. Abdülhamit, Rusya'yı uzunca bir süre oyaladıktan sonra karar vermek zorunda kalarak Karadeniz Demiryolları ayrıcalığını onaylamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya imzalı olarak bir nota vermiştir. Rusya'ya verilen notanın metni şöyledir:

“Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasındaki dostane ticari ilişkiler çerçevesinde olmak üzere, Osmanlı Devleti Karadeniz'de demiryolu inşasını uygun gördüğü zaman ve bu demiryollarını kendisi yapmadığı takdirde Rusya sermayesine adı geçen hattın imtiyazını ihale edecektir. Bu hatların imtiyazı Bağdat Demiryolu'nun inşası için Haydarpaşa'dan başlayarak Anadolu Demiryolu Kumpanyasıyla 24 Aralık 1899 tarihinde düzenlenen mukavele şartlarının tamamen aynı olacaktır. Şu halde adı geçen hatların inşası zamanında iki devletin müşterek ticari menfaatleri dikkate alınacaktır. Adapazarı'ndan Ereğli'ye yapılması devam eden şubesiyle Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Van hatları bundan müstesnadır.”

Bu nota Hariciye Nezareti tarafından 31 Mart tarihinde Dersaadet Sefareti⁷² Baş Tercümanı Maksimof aracılığıyla Rusya'ya verilmiş-

71 İrtem, a.g.e., s. 84.

72 BOA, İ.DUİT, nr: 33-25, ek 17. 1: 31 Mart 1900.

tır. Rusya sefreti tarafından bu nota hakkında bazı değişiklikler yapılması teklif edilmişse de Osmanlı Devleti tarafından bunun kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.⁷³

Bu notaya cevap olarak Rusya Sefaretinden 3 Nisan ve 14 Nisan tarihlerinde olmak üzere iki nota Rusya Sefiri Zineviof imzasıyla Hariciye Nezareti'ne verilmiştir.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği 3 Nisan tarihli birinci nota şöyledir: *“Karadeniz havalisinde demiryolu inşası hususunda 31 Mart 1900 tarihinde gönderilen beyannameyi kabul ettim. Bu beyannamenin son maddesinde “inşası zaten devam eden (Adapazarı–Ereğli) şubesi ni ve bir de Ankara, Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır ve Van hatları müstesnadır” deniliyor. Bundan dolayı şurasını beyan ederim ki sonraki müzakerelerde kararlaştırılmış olan hususlara uygun olarak (Adapazarı–Ereğli) şubesi hariç olduğu halde önceki maddede bahis konusu olan hatların orada sayılan belde ve kasabaların yekdiğerine bağlanacağı ve bundan dolayı bu maddenin Ankara–Kayseri, Kayseri–Sivas, Sivas–Harput, Harput–Diyarbakır, ve Diyarbakır–Van hatlarına ait olduğu mükerrerdir.”*

3 Nisan tarihli notanın devamında; *“Karadeniz sahilinde demiryolu inşasına ilişkin Osmanlı Devleti'nin 31 Mart 1900 tarihli beyannamesinin önceki maddesinde beyan edilen ifadeden başka hiçbir anlama mahal olmadığı Osmanlı Devleti tarafından da temin edilmiştir. Rusya Hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında bu konuda cereyan eden müzakereler son bulmuş olduğundan, Rusya kabinesi, Osmanlı Devleti'nin iki devlet arasındaki yapılan itilafın hükümlerine tamamen riayetle iktifa etmeyip 31 Mart 1900 tarihli beyannamesinin taahhütlerinden ayrılmayacağı ümidindedir. Şu halde Rusya Hükümetiyle Osmanlı Devleti arasında karar altına alınan itilaf iki devlet arasında olup 3 Nisan tarihli notada Rusya Devleti tarafından Osmanlı Devleti'ne verilmiştir.”*⁷⁴

Osmanlı Devleti tarafından 31 Mart tarihinde Rusya'ya verilen nota ile Rusya tarafından 3 Nisan tarihinde Osmanlı Devleti'ne verilen notanın sonucunda Karadeniz Demiryolları'nın ayrıcalığı

73 BOA, HR.SFR_3, nr: 722-58, ek 33. 1: 31 Mart 1900.

74 BOA, İ.DUİT, nr: 33-25, ek 17.1: 3 Nisan 1900.

4 Nisan 1900 tarihinden itibaren Rusya'ya verilmiştir. Bu itilafname, her iki devletin karşılıklı verdikleri notalar sonucunda ortaya çıkmış ve tarihe "1900 İtilafnamesi" olarak geçmiştir.

Rusya'nın Dersaadet Sefareti'nin Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne verdiği 14 Nisan tarihli ikinci nota ise şöyledir: "*Anadolu ahalisinden olup 1896 senesi olayı üzerine Rusya'ya gitmiş olan ve daha önce sefaret tarafından Babulî'ye defteri verilmiş Ermenilerin vatanlarına iadeleri hususunda artık ısrar etmemem için İmparator tarafından emir verilmiştir. Rusya İmparatoru'nun Osmanlı Devleti'nin menfaatine olarak ortaya konulan iyi ilişkiler ile iltimastan dolayı buna karşılık Rusya'nın menfaatlerine Karadeniz sahilinde demiryolu inşası hakkındaki itilafa ilişkin menfaatlere riayet edileceği Rusya tarafından umut edilmektedir*"⁷⁵

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın bu müzakerelerin sonunda birbirinden bağımsız olarak karşılıklı verdikleri nihai notalarında Karadeniz Demiryolu ile Ermeni meselesi iç içe geçerek birbirine dahil olmuştur. Rusya, Osmanlı Devleti'nden sürecin başından itibaren imtiyaz istemiş ancak Osmanlı Devleti, Rusya'ya Karadeniz Demiryollarının imtiyazını değil ayrıcalığını vermiştir. Bunun da tabii olarak Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı kazandığı diplomatik bir başarı olduğunu ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti, Karadeniz Demiryolları'nın imtiyaz ihalesini Rusya'ya vereceğini kesin olarak taahhüt etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, bu demiryollarını kendi mali kaynakları ile inşa edemese bile bir istikraz yaparak inşa edebilirdi. Tüm imkansızlıklara rağmen sürecin sonunda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı kazandığı diplomatik başarıda Sultan II. Abdülhamit'in, zekası ve ferasetinin etkili olduğunu belirtmek gerekir.

1900 İtilafnamesi bazı araştırma eserlerde Karadeniz Antlaşması olarak ifade edilmiştir. Bunlara örnek verecek olursak; Edward Mead Earle'nin K. Yargıcı ve Nurer Uğurlu tarafından İngilizce'den Türkçeye çevrilen *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı* ile Hik-

75 BOA, Y.A.HUS, nr: 405-38, ek 3.1: 14 Nisan 1900; BOA, HR.SYS, nr: 2840-35, ek 1.1: 14 Nisan 1900.

met Uluğbay'ın İmparatorluktan Cumhuriyete *Petropolitik* adlı eserlerinde “*Karadeniz Antlaşması*”⁷⁶ olarak adlandırılmıştır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda konu ile ilgili elde ettiğimiz hiçbir belgede “*Karadeniz Antlaşması*” ifadesine rastlanılmamıştır. Ayrıca, yine bazı araştırma eserlerinde de 1900 İtilafnamesi aslına aykırı olarak farklı adlandırmalarla ifade edilmiştir. Yusuf Hikmet Bayur’un *Türk İnkılabı Tarihi*’nde; “...1900 Osmanlı–Rus anlaşması...”⁷⁷ Murat Özyüksel’in *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*’nda; “...demiryolu anlaşması...”⁷⁸ Bilmez Bülent Can’ın *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*’nde; “...1900 Türk-Rus anlaşmasına...”⁷⁹ Rifat Uçarol’un *Siyasi Tarih*’inde; “...anlaşma imzalamak...”⁸⁰ ve son olarak Fahir Armaoğlu’nun *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*’nde; “...1900 Antlaşması...”⁸¹ olarak verilmiştir. Öncelikli olarak 1900 İtilafnamesi bir muahedename değildir. Çünkü ortada bir anlaşma metni olmadığı gibi Osmanlı Devleti’nin resmi gazetesi “*Takvim-i Vekayi*”de, ve Osmanlı Devleti’nin kanunlarının yayımlandığı hem “*Düsturlar*”da hem de “*Kavanin Mecmuası*”nda 1900 İtilafnamesi Osmanlı Devleti’nin imzaladığı muahedename arasında bulunmamaktadır. Muahedenameleerde iki tarafın ortak hareket edeceğini beyan ettiği ortak bir anlaşma metni mevcuttur. 1900 İtilafnamesi’nde ise, iki tarafın birbirinden bağımsız olarak verdikleri imzalı notalarla uzlaşmaya varmaları söz konusudur. Yukarıda alıntı yapılan eserlerin hiçbirinde Osmanlı belgelerindeki tam adı olan 1900 İtilafnamesi ifadesi bulunmamakla birlikte kullandıkları ifadelerin tamamından bir muahedename anlamı çıkmaktadır. Diğer taraftan Nihat Erim’in

76 Earle, *a.g.e.*, s. 136; Hikmet Uluğbay, İmparatorluk’tan Cumhuriyete *Petropolitik*, Ankara, De Ki Yayınları, 2008, s. 57.

77 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, C II kısım I, s. 494.

78 Özyüksel, *a.g.e.*, s. 150.

79 Can, *a.g.e.*, s. 148.

80 Uçarol, *a.g.e.*, s. 442.

81 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 626.

*Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*⁸² ile Reşat Ekrem'in *Osmanlı Muahedeleri Kapitülasyonlar 1300–1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*⁸³ adlı eserlerinde 1900 İtilafnamesi'nden bahsedilmemektedir. Bu iki eserde 1900 İtilafnamesi'nden bahsedilmemesinin sebebi Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesinde ve yürürlüğe giren antlaşma ve kanunlarını yayınlayan organlarda böyle bir muahedenamenin bulunmaması olabilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgeler ile II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı basınında “*Osmanlı–Rus Mukavelenamesi*”, “*Osmanlı–Rus İtilafnamesi*”⁸⁴ ve “*1900 İtilafnamesi*”⁸⁵ olarak geçmekle beraber konu ile ilgili birçok belgede de “*İtilaf*” olarak ifade edilmektedir. Buradaki en büyük eksiklik, 1900 İtilafnamesi'nin resmi olarak yürürlüğe girdiğine dair hiçbir belge bulunmamasıdır. Ancak yine tezat bir şekilde, bu mutabakat, anlaşma anlamına gelen itilafname olarak ifade edilmektedir. Biz de belgeler ışığında, bu mutabakatı aslına uygun bir şekilde “*1900 İtilafnamesi*” olarak kabul ediyoruz.

Sonuç

Osmanlı Devleti, özellikle Avrupa'nın demir ağlarla örüldüğü bir dönemde, bu teknolojiyi kendi topraklarına getirerek ülkesinin birden çok sorununu çözmek istemiştir. Ancak başındaki gaileler nedeniyle bir tarafı imar edip sorunların üstesinden gelirken bir tarafı da ihmal etmek durumunda kalmıştır. Avrupalı devletlerin teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçen Ermeniler, 1896 yılında Van dolaylarında ayaklanmış ve sonunda Avrupalı diplomatlar araya girerek Osmanlı Devleti'nden her zamanki gibi bazı isteklerde bulunmuşlardır. 1896 Ayaklanması'ndan sonra Rusya'ya kaçan isyancı Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne dönüşle-

82 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.

83 Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri Kapitülasyonlar 1300 – 1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934.

84 BOA, ŞD, nr:1230-33, ek 32: 24 Mart 1910; “Osmanlı – Rus İtilafı”, İkdam, 25 Ekim 1913, s. 2.

85 BOA, İ.DUİT, nr:33-25, ek 17.5: 26 Haziran 1912; “Şarki Anadolu Şimendiferleri ve Rusya”, İkdam, 24 Ekim 1913, s. 2.

rini Sultan II. Abdülhamit istememiştir. Çünkü Avrupalı devletlerin ve özellikle bu süreçte Rusya'nın, kundakçı-itfaiyeci rolünü oynayarak Osmanlı Devleti'nden koparmak istediği menfaatlerine isyancı Ermenileri alet edeceklerini çok iyi bilmektedir. Ermeni muhacirler konusu sürüncemedeyken üstüne Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi konusu ortaya çıkmış ve Rusya çıkarlarına ters düşen bu durum karşısında, uzun süredir gündemde olan Kafkasya'ya kaçmış isyancı Ermenileri ve 93 Harbinden kalan savaş tazminatını koz olarak kullanmıştır. Tabii burada şunu da belirtmek gerekir ki, Sultan II. Abdülhamit de Ermeni sorununu Rusya'ya karşı kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya firar eden Ermenileri kabul etmek istememesi ve Rusya'nın kendi sınırına demiryolu inşa edilmesine karşı çıkması bu sancılı süreci oluşturmuş ve sonunda 1900 İtilafnamesi ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Sultan II. Abdülhamit, Ermeni isyanları sorununu kendisinin idarede olmadığı bir döneme ötelemiştir. Ermeniler o dönemde geri dönmüş olsalardı, Anadolu topraklarının birçok isyana ve olaya gebe olacağı açıktır. II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında Kafkasya'daki Ermeniler Osmanlı Devleti'ne geri dönmüş ve I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla 1915 Ermeni olayları patlak vermiştir. Bunun dışında, Sarıkamış'ta verilen binlerce zayıatın da bu bölgeye bir türlü inşa edilemeyen demiryollarının yokluğundan kaynaklandığı ortadadır.

Bibliyografya

1. Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR.SFR_3), nr: 497-50; 722-54;
722-58.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), nr: 2840-35; 2899-6.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.
İŞO), nr: 206- 42.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), nr: 33-25.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), nr: 98-1/94; 98-2/108.

Şura-yı Devlet (ŞD), nr: 1230-33.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), nr: 404-85; 405-38.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A), nr: 12-42.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.
BŞK), nr: 45-92; 59-64; 60-108; 61-47.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
(Y.PRK.EŞA), nr: 34-66.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR),
nr: 26-101; 28-54.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
(Y.PRK.TŞF), nr: 5-97.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM), nr: 43-44.

2. Süreli Yayınlar

*Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi*

Bellekten

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

İkdam

3. Kitaplar

ACEMOĞLU, Daron, ROBINSON, James A., *Ulusların Düşüşü*,
Çev. Faruk Rasim Velioglu, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.

- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- DEMİPOĞLU, Faiz, *Van'da Ermeni Mezalimi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985.
- EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı*, Haz. Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.
- ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993.
- ERİCKSON, Edward J., *Osmanlılar ve Ermeniler*, Çev. İbrahim Türkmen, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.
- İMBERT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1981.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- KİESER, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış*, Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- KRAYBLİS, Nikerled, *Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilayat-ı Şarkkiye Meselesi*, Çev. Habil Adem, İstanbul, Matbua-i Şems, 1332.
- KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1983.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.
- LEWY, Guenter, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Çev. Ceren Elitez, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- ONUR, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarihi*, İstanbul, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1953.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906), Yay. Haz. Recep Karacakaya vd., C II: Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Nu: 79, 2006.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.

Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri Kapitülâsyonlar 1300–1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934.

SARAY, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir?*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2014.

Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1987.

Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*, İstanbul, Yakın Plan Yayınları, 2017.

Türk Dış Politikası, C I, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Der Yayınları, 2006.

ULUĞBAY, Hikmet, *İmparatorluk'tan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara, De Ki Yayınları, 2008.

4. Makale ve Tefrikalar

DERİNGİL, Selim, "Abdülhamit Döneminde Ermeni Meselesi", 1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım, Haz. Fikret Adanır-Oktay Özel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

DİNÇER, Sinan, "Osmanlı'dan Dışarıya Ermeni Göçü ve Tabiiyet Politikaları", 1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım, Haz. Fikret Adanır-Oktay Özel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

GÜL, Mustafa, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 8 (1997).

KAHYA, Esin, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleten*, Sayı: 202 (1988).

KAYNAK, Muhteşem, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklemlenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-2 (1985).

_____, "Osmanlı-Rus İtilafı", *İkdam*, 25 Ekim 1913, s. 2.

_____, "Şarki Anadolu Şimendiferleri ve Rusya", *İkdam*, 24 Ekim 1913, s. 2.

YILDIRIM, İsmail, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1 (2002).

5. İnternet Kaynakları

www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae9aa1186e8a5.49128179, 02.05.2018.

www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae9ace5c9bbd3.46754416, 02.05.2018.

Yönelişler Dergisinde Esmer Kültür: Afrika Kökenli Şair ve Yazarların Eserleri

*Black Culture in Yonelisler Magazine: The Works of Poets and Writers of
African Descent*

Leyla Naldemir*

Öz

1981 - 1990 yılları arasında *Büyük Doğu* ve *Diriliş* dergilerinin çizgisinde faaliyet gösteren *Yönelişler*'in yayın politikası kültür ve sanat bağlamında olmuştur.

İçeriğinde birçok edebi türe yer veren *Yönelişler*, Afrika kıtasına mensup şair ve yazarların eser çevirilerini de yayınlamıştır. Bu çalışmada *Yönelişler* dergisinde yayınlanan Afrika kökenli şair ve yazarların eserlerindeki özellikler incelenmeye çalışılmış, derginin yayın politikasında belli bir bilinç ve zihniyet aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönelişler, Afrikalı Şair ve Yazarlar, Çeviri, Sömürge

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, leylanaldemir@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 19 Mart 2018

Abstract

Between the years 1981 and 1990, *Yonelisler* was active in the style of *Buyuk Doğu* and *Dirilis* magazines, having a publishing policy in the concept of culture and art.

Including various types of literary works, *Yonelisler* also published the translations of the works by poets and writers from Africa. In this study, features of the works by African poets and writers that were published in *Yonelisler* are aimed to be examined and a particular conscience and mentality of the magazine is sought.

Key Words: Yönelişler, African poets and writers, Translation, Colony

Giriş

Dergiler belirli aralıklarla ve çeşitli formlarda okuyucuya ulaşan süreli yayınlardır. Türk dergi tarihindeki çizgi, bilimsel nitelikli dergiler ile başlar, kısa zamanda kültür, sanat, edebiyat, çocuk, mizah, magazin gibi birçok türde ilerler. Bilinen ilk dergi bilimsel vasıf taşıyan *Vaka-i Tıbbiye'*dir. Gerçek anlamda bir süreli yayın olarak görülen ve fizik, kimya, felsefe, ruhbilim, tarih, coğrafya konularına yer veren ilk dergi ise 1892'de yayın hayatına başlayan *Mecmua-i Fünun'*dur. (Gönenc, 2007:63)

Dergilerin yayın türlerini ve politikalarını ülkenin içerisinde bulunduğu sosyal ve siyasal durum etkiler. Tanzimat yılları, dergilerin yayın hayatına başladığı ve çeşitlendiği zaman dilimidir. Bu dönemde dergilerin sayısında büyük artış olmuş ancak bu dergilerin birçoğu yalnızca bir sayı yayımlanmıştır. (Gönenc, 2007:64) Tanzimat'tan sonra dergi sayısında düşüş görülmekle beraber 2. Meşrutiyet sonrası hızlı bir artış başlar. Ayrıca bu dönemde fikri dergiler de çoğalmıştır. Cumhuriyet'in ilk senelerinde dergilerde nitelik açısından azalma olmakla beraber takip eden yıllarda ağırlık noktaları Cumhuriyet'e bağlılık, millilik, hümanizm, toplumcu gerçekçilik olan dergiler yayın hayatına başlamıştır. 1960 ve 1970 yılları dergiciliğin en parlak dönemi denebilir. Birbirinden haylice farklı dergiler yayın hayatına atılırken çeviri ürünlere, eleştirel denemelere yer verilir. 1970 ve 1980 arası, dergilerde siyasal fikirlerin arttığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda edebiyat dergiciliğinde siyasal söylem prim yapmaktadır. (Doğan, 1996:11) "1980'li yıllarda basın, baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle dergicilik alanında da büyük bir hızla magazinleşme süreci yaşanmaya başlanır." (Gönenc, 2007:74)

Ülkenin zor bir süreçten geçtiği 1980 darbesinin ardından 1981 yılında yayın hayatına başlayan *Yönelişler*, 1943-1978 yıllarında daha çok siyasi ağırlığı olan *Büyük Doğu* (Okay, 1994:371), düşünce, edebiyat ve siyaset dergisi olup 1960 senesinde okuyucu ile buluşmaya başlayan *Diriliş* (Eroğlu, 1994:371) ve 1976 ile 84 yılları arasında yayımlanan *Mavera* (Kahraman, 2003:176) dergilerinin çizgisinde yayın faaliyeti gösterir.

Bu çalışmada *Yönelişler* dergisinde yer alan ve ismi *Yağız Ekin* olan müstakil köşe başta olmak üzere, dergide Afrika edebiyatına yönelik eserlerin çeviri ve yayınlanmasındaki nicelik ve nitelik incelenmeye çalışılmıştır.

Yönelişler, Çeviri, Yağız Ekin

Yönelişler dergisinin kurucuları Ebubekir Eroğlu, Ahmet Yücel ve Adnan Tekşen'dir. Aylık sanat ve kültür dergisi olan *Yönelişler* iki dönem olmak üzere toplam elli üç sayı olarak yayınlanmıştır. "Derginin sahibi ve yazı işleri müdürü olarak 1-10. sayılarda Bürde Yayınevi adına Mehmet Çetin, 11-12-48. sayılarda Mehmet Ocaktan, 49-53. sayılarda İz Yayıncılık adına sahibi Ahmet Şişman ve yazı işleri sorumlusu Yılmaz Daşcıoğlu'dur". (Daşcıoğlu, 2013:564)

Yönelişler dergisi, sunu kısmında dönemsel farkındalıklarını ve ortaya koymaya çalışacakları hedefleri dile getirmiştir. Dergi, yayınlarını ideolojik ve siyasal bağlamda değil sanat, kültür ve edebiyat çizgisinde yapmıştır. Ancak bazı durumlarda tarafını belli etmiştir. Bunlardan biri de 82 Anayasa oylamasında 17. sayının hayır anlamına gelen mavi kapağıdır. (Toprak, 2017:322) *Yönelişler* hikâye, roman, hatıra, makale, deneme, eleştiri, röportaj, inceleme, mektup, sohbet gibi birçok edebi türe yer vermiş, şiir ortamının merkez konumunda olmuştur. Seksen kuşağı şairlerinden bazıları şiirlerini ilk defa burada yayımlamıştır. (Daşcıoğlu, 2013:564)

Çeviri eserler de derginin yer verdiği türlerdendir. Çeviri faaliyeti yalnızca Batı dünyası ile sınırlandırılmamış Türk-İslam kültürüne ait çeviri eserlere ve incelememize konu olan Afrika kökenli şair ve yazarların çevirileri de yayımlanmıştır. *Yönelişler'* de yirmi dört Afrika kökenli isim ve yirmi beş çeviri eser bulunmaktadır. Bu eserlerin yirmi ikisi şiir, üçü nesirdir. On üç isme *Yağız Ekin* köşesinde yer verilir ve onların hayatlarından kısa bilgiler de aktarılır.

Şiiri bir dilden başka bir dile aktarmak tartışmalı bir konudur. Kimilerine göre şiir çevirisi mümkün görülmemekte bu sebeple de bir yorumlama meselesi olarak kabul edilmektedir. Fransız şair Philippe Soupault şiir çevirisi için "Şiir gerçi bir söz sanatıdır ama bir öz sanatıdır da. Ben şiirin çevrilebileceğine inanıyorum, hatta

daha da fazlasına, şiir dilinin müzik gibi uluslararası bir dil olduğuna inanıyorum. Dünya ulusları bir birlerini her şeyden önce şiirle anlayacaklardır.” (Gökşenli, 2013:87) der. *Yağız Ekin*’in sunu kısmında da dünya uluslarının birbirlerini tanıma fikrine denk bir şekilde şöyle söylenmektedir “Her dil aynı duyarlılık ve olanağa sahip değil. Ayrı kültürler ve o kültürlerin dehaları kendilerini ortaya koyarken dili de biçimlendirir. Batı kültürünün baskısı altında kalıp sözü edilmeyen birçok dil ve kültür var. Bazen aynı dili kullandıkları halde farklı bir duyarlılığı yansıtanlar var. Bu sayfaları, yüzyılımızın en canlı kültür etkinliğine sahip olan zencilere ayırdık öncelikle, ABD’den başlayarak. Harlem Rönesansı olarak bilinen hareket, zencilerin Olimpiyat’larda kazandıkları başarıları gölgede bırakacak bir zenginlikte” (Yücel, 1981:38)

Afrika edebiyatına dair çeviriler *Yönelişler*’ den önce görülmekle beraber Türk dergiciliğinde en az ilgilenilen konu olduğunu söylemek yanlış bir yargı sayılmaz. *Yönelişler* dergisinden önce Afrikalı yazarlara ait edebiyat ürünlerine 1966 yılında *Yeni Dergi* (1966,S.26) Afrika Özel sayısı çıkararak yer vermiştir. Ayrıca *Diriliş* (1975) ve *Edebiyat Dergisi* (1976-78-80) de esmer kültüre ait çeviri eserler yayınlamıştır. (Günaydın, 2017:1121)

Afrika Edebiyatı’ tabiri kendi içerisinde ve onu üretenler bağlamında çeşitli sorunlar barındıran bir kullanımdır. (Thiong’o, 2017:908) Ancak Ahmet Sait Akçay *Modern Afrika Edebiyatı* isimli incelemesinde şu açıklamayı yapar “Afrika edebiyatı tekil yazınsal deneyimden ziyade çok uluslu, çok kültürlü ve en önemlisi çok dilli bir yekûndan oluşur. Bu bakımdan *Afrika Edebiyatları* ifadesini kullanmak yerinde gibi görünse de, ayrıksılığı ve tavrıyla bir coğrafyayı kapsadığı için tekil ifadenin kullanılmasını daha doğru buluyorum.” (Akçay, 2016:5) Afrika edebiyatı kullanımı ile anlaşılan, köken bakımından bir kıtaya ait olan insanların meydana getirdiği ürünleridir.

İncelemeye konu olan Afrika kökenli şair ve yazarların eserleri onların da eserlerini yazdıkları İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Ancak sözlü döneme ait olup orijinal dilinden İngilizceye çevrilmiş ürünler daha sonra da *Yönelişler* için Türkçeye aktarılmıştır. Türk edebiyatında ara dilden çeviri faaliyeti daha önce de var

olan bir durumdur. (Sevük, 1940:371) Bunun sebebi ise “sadece ilgili dil çiftinde yetişmiş çevirmen bulunamamasıyla açıklanacak bir olgu değildir. Yayınevlerinin çeviri politikaları, kaynak dizgi-deki metne ulaşmıyor olması, çeviri maliyetleri gibi birçok farklı nedenle ara dilden çeviriye başvurulmuş olabilir”(Pekel, 2017:1)

Eser sahiplerinin çoğu Afro-Amerikan denilen, Amerika kıtasında doğan siyahilerdir. Ahmet Yücel’in çevirilerini yaptığı şiirlerin bulunduğu köşe, Afrika kökenli şairlerin eserlerinin yayınlandığı müstakil kısım olan *Yağız Ekin* isimli bölümdür. Dergide bu bölümün dışında da Afrikalı yazar ve şairlere ait eserler vardır. Onların çevirilerini ise Erkin Pekmezci, N. Can, S. Kalaycı ve Adnan Tekşen yapmıştır.

Geniş bir alan tutan bölüme *Yağız Ekin* isminin verilmesinde bilinçli bir tercihin olduğu düşünülebilir ve bu, derginin sunumundaki “rastlantıya yer bırakmama” (Yönelişler, 1981:2) ifadesine de uygun düşmektedir. Yağız kelimesi esmer, ekin kelimesi ise kültür anlamını taşımaktadır. Esmer kültür ise geniş bir coğrafyada yaşayan insanları işaret etmektedir. Ayrıca bu isim Amerika’daki siyahî hareketleri de temsil etmektedir. Burada on üç şaire, yirmi şiire yer verilmiştir. Eserleri çevrilen söz konusu şair ve yazarlar aslen Afrika kökenli olmakla beraber eğitimlerini misyoner okullarında İngilizce ve Fransızca olarak almış, büyük bir bölümü de Amerika’da doğup orada eğitim görmüş kişilerdir. Dolayısıyla kullandıkları dil yaygın olarak İngilizcedir. Bir insanın kendi duygularını, özellikle de şiir dilinde en iyi ifade edebilme yetkinliğinin ana dilde olduğu düşünülürse, kendi dillerini kullanmanın “korkunç bir ihanet” (Thiong’o, 2017:908) yabancı dilleri kullanmanın ise olumlanma ile karşılandığı Afrikalı şair ve yazarların ikilemi ayrı bir inceleme konusudur ancak bu duruma işaret eden noktalara Yağız Ekin’in ilk köşesinde değinilmiştir. (Yönelişler, 1981:40) Aynı dili konuşup yazanların farklı duyarlılığa sahip olacağı ifade edilerek Afro-Amerikan diye nitelendirilen yazarların kendi kültürlerine, duyarlılıklarına sahip oldukları vurgulanmak istenmiş ve 1920 ile 1930 yılları arasında Yeni Zenci Hareketi olarak da bilinen sanatsal faaliyetleri vurgulayan Harlem Rönesansı’na atıfta bulunulmuştur. Zira çevirileri yapılan şairlerin kimi Harlem

Rönesansı'na kimi de Siyah Sanat hareketi (BAM)'ne mensuptur.

Eserler ve Mahiyeti

Dergide eserleri çevrilen şair ve yazarlar sömürge zihniyetine karşı olan önemli isimlerdir. Toplumsal sınıflandırmaya karşı çıkıp Afrika özgürlük hareketini başlatan ve yirminci yüzyılın ilk yarısının en önemli aktivisti olan William Edward Du Bois doktora derecesini alan ilk Afrikalı Amerikan'dır.(Url 1) Du Bois, Yeni Zenci Hareketi olarak bilinen Harlem Rönesansı'nın temelini atan isimdir. Harlem Rönesansı 1920-1930 yılları arasında Harlem'de yaşayan siyahilerin sanatsal faaliyetlerin gelişmesi sonucu oluşmuştur. (Url 2) Her zaman keskin bir ırk bilinci sergileyen Fenton Johnson da Afro-Amerikan sanat ve edebiyat hareketi olan Harlem Rönesansı'nın öncü ismidir. (Url 3)

Siyahilerin edebiyatını tanıtmak için faaliyetlerde bulunan İmam Amiri Baraka, Black Art Movement'in kurucusu ve destekleyicisidir. Malcom X'in öldürülmesinden sonra Harlem'e taşınan Amiri Baraka Black Arts Repertory Theatre okulunu kurar. BART'ın kuruluşu Siyah Sanat Hareketi'nin doğuşu olarak kabul edilir. Bu oluşumda yer alan sanatçılar şiir, roman, görsel sanatlar ve tiyatro ile Afrikalıların hayatlarını ortaya koymaya çalışırlar (Url 4). Siyahlara ait edebi geleneğin geliştirilmesinde önemli bir figür olan yazar, eğitimci şair Don Lee siyah düşünce ve edebiyat Third World Press'in kurucusudur (Url 5).

Afrika sömürgeciliği sonrası Afrika milliyetçiliğinin güçlü sesi olan Christopher Okigbo, Biafra'nın bağımsızlığı için çalışmıştır. Zenci Sanatlar Festivali'nde kendisine verilecek olan Afro-Amerikan şiirindeki birincilik ödülünü, şiirin ırki sebeplerle yazılmayacağı ve şiiri kim ne isterse onu alabileceği bir tür olarak görmesi sebebiyle reddeder. (Url 6) Ödül reddeden başka bir isim de Senegalli şair, yönetmen, senarist ve yazar olan Osman Semben'dir. Afrika sinemasının babası olarak görülen Semben'e İngiltere kraliyet ailesi özel ödül vermek ister. Semben ödülü almak için sahneye çıkar, kendi lisansıya Avrupa'nın sömürgecine dair bir konuşma yapar ve ödülü almadan ayrılır. (Url 7)

Afrikalı şairlerden çevrilen eserlerin ağırlık noktasını sömürge

oluşturur. Beyaz insanın Afrikalıları ava dönüştürmesi kimi zaman onları intihara sürükleyecek kadar umutsuzluğa düşürür kimi zaman da özgürlük mücadelesinin devamı için bayrağı bırakmama ve yola devam etme duygusuyla gayrete sevk eder. Siyahiler, kendi kültürlerini bozan, dillerini asimile eden beyaz insan için çalışmaktan bıkmıştır. Ancak sanayi ile kurulan çark devam etmekte ve onun dişlileri siyahileri ezmektedir. Sömürge baharda açan çiçekleri kan, ölüm ve nefret çelenk çiçeklerine dönüştürmektedir.

1- William Edward Burghardt Du Bois, *Dumanın Şarkısı*, Şiir, S.1, ss.39-41, *Yağız Ekin*

Dumanın Şarkısı isimli şiir Ahmet Yücel'in ifadesiyle kara oluşun olumlu imlendiği ilk şiirdir. Serbest nazımla yazılan şiirin genel imgesi 'ben' dir. Benlik kavramı ile kendi varlığını vurgulayarak ne olduğunu dolayısıyla ne olmadığını söyleyen şair, "Yaşa öyleyse, kararmış kirlenmiş ellerim/ Acısın Can İsa çilekeş topraklara/ Selam karaduman beyine/ Selam karaya" diyerek sömürgeci özgürlüğe, varlığının yok sayılışından var olmaya vurgu yapmaktadır.

2- Paul Laurence Dunbar, *Maske Giyeriz Biz*, Şiir, S.2, s.45, *Yağız Ekin*

Maske Giyeriz Biz şiiri adından da anlaşılacağı üzere insanlığın ikiyüzlülüğünü anlatmaktadır. Şair, kanayan lime lime yüreklerle hâlâ gülebildiklerini ironi yaparak ifade etmiştir. "Şakırız lakin oh çamur iğrenç/ ayaklarımız altında ve mesafe irak/ ama bırak dünya öbür türlü düşlesin/ Maske giyeriz biz!"

3- Fenton Johnson, *Yetti*, Şiir, S.3, s.43, *Yağız Ekin*

Bıkkınlığın anlatıldığı bu şiir adeta bir isyanın şiiridir. Şair kölelikten, kendi varlığını yok sayan beyaz insanın uygarlığı için çalışmaktan yorulmuş ve bıkmıştır. Bezginliğinin ifadesini "At çocukları ırmağa, uygarlık bize çok verdi/ Ölmek iyidir, büyüyüp/ renkli ırktan olduğunu fark etmektense./ Ört yıldızları gökte. Yıldızlar imliyor/ kaderimizi ki belirledi benimkini./ Yetti uygarlık" mısralarıyla kendi yaşadıklarını çocukların yaşamasındansa ölmelerini evla görüyor.

4- Robert Hayden, *Frederic Douglas, Yer, Şiir, S.4, ss.44-45, Yağız Ekin*
Frederic Douglas isimli şiir Afrika asıllı Amerikalı, kölelik karşıtı oluşuyla ünlenen Douglas'ın özgürlük için ödediği bedeli hatırlatmaktadır. (Url 8) 1895'te ölen Douglas'ın yalnızca destan, şiir ve çelenkle değil özgürlük savaşının sürmesiyle, bayrağı alıp yola devam etme mücadelesiyle hatırlanacağına vurgu yapılmaktadır.

Yer şiirinde yeryüzünü süsleyen çiçeklerin çelenk süslemeleri, yarı sesli çocukların 'can çekişmeği' yaşamaları ve dünyada çektikleri sıkıntı vurgulanır.

5- Etheridge Knight, *Taşı delen Bakışlar, İntiharı Düşünen Kara Şairler İçin, Şiir, S.5,s.44-45, Yağız Ekin*

Taşı Delen Bakışlar, siyahilerin "mahkûm göğün altında" merhametsiz yüreklilerin onlara olan düşmanlığını anlatır. İntiharı Düşünen Kara Şairler İçin, kölelik karşıtı olup direnen ancak umutsuzluğa düşen kişileri umuda çağırıyor. Çünkü şairler yazdıkça, konuştuğunda Afrikalı halk konuşmuş olacak. Burada şairlerin Afrika halkı için konumlandırılmaları ve onlara yüklenen misyon görülmektedir, şair yazmaya devam etmeli ve halkının sesini duyurmalıdır.

6-İmamı Amiri Baraka, *Bazı Kimselerin Anlamaması Gereken Bir Şiir, Dün Arıyorken Seni İşte Çıkageldin Bugün, Şiir, S.6, s.31-34, Yağız Ekin*

İlk şiir sömürge-kölelik-umutsuzluk üzerine kurulmuştur. Sistem zencileri özgür yaşamaları için bırakmayacaktır. Sanayi ile kurulan çark devam etmektedir, siyahilerin kurtarıcı beklentileri boşa çıkmıştır. Kurtarıcı yerine gelen sadece "makinelî tüfekçiler" dir.

İkinci şiirde, kökeni kendilerine ait olan blues ve caz müzikleri üzerinden batılılara eleştiri vardır. Şair, bir fırsatım olsaydı ben de Leonardo gibi olabilirdim derken herkesin eşit haklara eşit şartlara sahip olmadığını vurgulamıştır. Şiirde ezberden yaşayış ile bilincin kayboluşu yavaş yavaş çürümeye benzetilmiş. Şiirin genel havası kaybedilmiş umutlardır, Afrikalılar, Batı'nın elinde kimi zaman eğlenmek için çoğu zaman çalıştırmak için yalnızca bir malzeme olarak var olmaktadır.

7- Osman Semben, Şeyh Hamidu Kan, Osman Sose, Tchicaya U Tam'si, Camara Laye, Birago Diop, Abdu Ente Ka *Afriikalı Yazarlar Konuşuyor*, Nesir, S.7,ss.25-33

Tartışma parçası olan bu yazı *Yönelişler* 'den bir önsöz ile başlıyor. Derginin bu konuşmaya yer vermesi 'siyah bilinç' (Nègritude) meselesini ele alması olarak gösterilmiştir. Yazıda tartışılan konular, siyah bilincin siyahilere bir katkısının olup olmayacağı, dil meselesi üzerinden köklerinin yitirilmiş olması, sömürgecilik, politika ve edebiyat ilişkisi, Afrika kıtasında yaşayan insanların birbirlerinden farklılıkları, tek bir dile sahip olamamaları ve kendi dilleri ile yazmanın müspet ve menfi yönleridir.

8- Frank Abiodun Aig-İmaughueda, *Bir Erkeğe Bir Kadın*, Şiir, S.7, s.36, *Yağız Ekin*

Şiir, pidgin İngilizcesinden İngilizceye çevrilmiştir. Şiirde Batı'nın istediği tek eşliliğin kendi yaşantılarına zorluk kazandırdığı ifade edilip iki kültürün farkı ortaya koyulmak istenmiştir.

9- Arthur K. Nortje, *Otopsi*, Şiir, S.7, ss.36-38, *Yağız Ekin*

Şair "ölülerdir benim öğretmenlerim" diye başladığı şiirinde sömürgecinin otopsisini yapmıştır ve siyahilerin topraklarına bir daha dönmek üzere zorla koparılıklarını, katledişlerini anlatmıştır.

10- Christopher Okigbo, *Neyleyin Ağıtı*, Şiir, S.9,ss.28-29, *Yağız Ekin*

Şair günbatımında denizkızından 'mayısgünü çiçekleri' ve 'güller' ummaktadır fakat bilir ki onun getireceği şey bir avuç dolusu çelenk ve gözyaşındır. Umutlar yitirilse de hayat devam etmektedir ve şair her şeye rağmen neyleyin şakımasını istemektedir.

11- Sözlü edebiyat örnekleri, *Yoruba* (Nijerya), Halk türküsü *Küçük Kuş*, Tamil şiirinden *Kızın Söylediği*, Şiir, S.9,ss.29-33, *Yağız Ekin*

Sözlü edebiyat ürünlerinin yer aldığı bölümdeki şiirler 1 ve 3. yüzyıllar arasında teşekkül etmiştir. Avrupalıların sömürsünden önceki döneme ait olan bu şiirler bozulmamış, kendi özüne sahip ve doğal sürecindeki şiir formlarıdır. Konuları doğa, paylaşım ve mutluluktur.

12- Wole Soyinka, Çağdaş Afrika Edebiyatında Dinsel Faktörler, Nesir, S.9,s.34-39

“Çağdaş Afrika Edebiyatında Dinsel Faktörler” çevirisinde beş eser incelemesi yapılmıştır. Bunlardan dikkat çekenleri T.U. Tamsi'nin incinen insan onurunun Hz.İsa üzerinden anlatıldığı şiiri ve Hampete B².’nin Müslüman bilgeliğin anlatıldığı *Tienor Bakar* isimli yaşam öyküsüdür. Eserde yabancı müdahaleler sebebiyle çağdaşlaşamayan Afrika'nın biricik çaresinin kendi kültürüne dönmek olduğu vurgusu yapılmıştır. Dou Bois'in³ Özgürlük Efsanesi adlı yazısı ise köleliğin ardından hür olan zencilerin kendi özlelerini kaybettikten sonra, Batı kültürünün içerisinde asimilasyona uğrayıp asıl köleleşmenin gerçekleştiğine dikkat çekerek, kendi kültürlerine dönmenin gerçek özgürlük olduğunu vurgular.

13- Larry Neal, *Malcom'u İzleyen Yaz, Malcom X-Bir Yaşam Öyküsü*, Şiir, S.10, ss.37-40, *Yağız Ekin*

Malcom'u İzleyen Yaz siyahilerin hararetli ve hareketli savunucusu olan Malcom-X'in ölümünün ardından yazılmıştır. Şiirde onun ölümüyle oluşan umutsuzluk hissettirmeye çalışılmıştır. *Malcom X-Bir Yaşam Öyküsü* ise onun yaşamında çektiği sıkıntıların anlatıldığı satırların yoğunlukta olduğu bir şiirdir. “Amerika en büyük/tutuklayıcı ve kökümüz içerde. Kara ruhlar/göçmen kuşlar gibi muhteşem.” Bu dizeler Malcom ile diğer siyahilerin esaretini ifade etmektedir.

14- Don L.Lee, *Nijerya'nın Birliği Ya Da Küçük Zencinin Küçük Zenciyi Öldürüşü*, Şiir, S.10, ss.40-44, *Yağız Ekin*

Şiirin bütününde sömürgeye olan nefret okunmaktadır. Şaire göre beyaz insan gelmeden önce her şey kendi özüne sahipti ve hayat onlardan önce daha güzeldi.

15- Frank John, *Aşağı*, Şiir, S.11-12, ss.46-47, *Yağız Ekin*

1 Tiyatrocu, romancı, kısa öykü yazarı (1931-1980) (Url 9)

2 Malili diplomat ve yazar (1900-1991) (Url 10)

3 20.yüzyılın en önemli aktivistlerinden şair, filozof, tarih ekonomisti (1868-1963) (Url 1)

Görüntüye dayalı bir şekle sahip olan şiir kırık mısra düzeniyle oluşturulmuştur ve mısralar aşağıya doğru inmektedir. Şiirde kan, ölüm kelimeleri ile sömürgecinin Afrika halkına yaptığı zulümler anlatılmaya çalışılmıştır.

16- Norman H. Pritchard, *O, Şiir*, S.11-12, s.47-48, *Yağız Ekin*

“h” ve “u” seslerinin yan yana gelmesiyle oluşan bu şiir de görüntüye dayalıdır. Şiir Afrika ezgilerini anımsatmaktadır.

17- Osman Awang, *Armağan*, Şiir, S.18,s.41

Çocukların savaştan, ölümden, vahşetten korunması için dua niteliğinde yazılmış olan şiirde çocuklara öldürmeyi öğretmek sorgulanmaktadır.

18- Yusuf İman, *Sev Düşmanı*, Şiir, S.18, s.42

Sömürge zihniyetinin Afrikalılara yaptıklarının anlatıldığı şiir ironi içermektedir. “Esir gemilerine getirsinler, gemiden denize atsınlar/Sev düşmanı/Dilin uzaklaşsın kültürün kaybolup gitsin/Sev düşmanı” şiirde siyahilerin sabahdan akşama kadar ağır şartlarda çalıştırılmaları, birbirlerini katletmeleri, kavga etmeleri, bozuk yiyecekler satmaları, cezaevlerine düşmelerine kadar yaşanan bütün sefalet ve kötü şartların sebebi, düşman olarak tanımlanan beyaz adamdır.

19- Dou Bois, *Özgürlük Efsanesi*, Nesir, S.18,ss.43-44

Dou Bois’in bu yazısı özgürlüğüne kavuşan siyahilerin eleştirisi- dir. Zira onlar artık özgürdürler ancak batı kültürü içerisinde asimile olup kendi kültürlerini kaybetmişlerdir. Yazara göre asıl kölelik budur.

Sonuç

53.sayısıyla yayın hayatını noktlayan *Yönelişler*’de Afrikalı şair ve yazarlara ait çeviri eserler 11-12.sayılara kadar düzenli olarak yayımlanmıştır. Bu sayılardan sonra 18.sayıda son kez yer verilen Afrikalı şair ve yazarların eserlerine toplamda on üç sayıda yer verilmiştir. Bu durum derginin ilk sayıda hedeflediği çeviri yayımlama isteğine göre az bir sayı olarak değerlendirilebilir. Dergideki Afrika edebiyatına dair çeviri eserler, belli bir bilinç ve zihniyet

çerçevesinde seçilmişlerdir. Maddi dünyanın kültürel asimilasyona uğrattığı toplumlardan biri olan Afrikalılar yüzyıllardır sömürülmektedir. Dergi, güçlünün güçsüzü ezmesine ve Batı'nın maddi sömürüsünün yanında kültürel sömürüsüne de karşıdır. Karşı duruşunu, sunu kısmında belirtmekle beraber sömürge karşıtı çevirileri eserler üzerinden de ilan etmektedir. Şiirlerde sömürge karşıtlığı okunmasının yanında nesirlere bakıldığında Afrikalı yazarların kendi toplumlarını eleştirdikleri görülür. Bu yazılarda Afrika kökenli insanların özgürleştikten sonra dillerine ve kültürlerine sahip çıkmamaları bu sebeple köleliği tercih ettikleri anlatılmıştır.

Dergi, okurlarına bir şey göstermek istemiş ve dikkatlerini bir yöne çekmiştir. Batı'nın Afrikalılara yaptığı sömürüyü onların dilinden kendi duyguları ve duyarlılıklarıyla Türk okurlarına taşımıştır. Hayatın bıkkınlığından intihara, Batı uygarlığı için çalışmanın bezdiriciliğinden umuda, siyah bilinçten farklı dinlerin etkilerine, Afrika kökenli insanların kendilerine has kültürün farklılığına kadar gösterilmeye gayret edilmiş, sömürü içindeki esmer kültürün portresi çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca sözlü döneme ait eserlerin çevirilerine yer verilmesiyle, eğer kıta, Batı müdahalesi olmadan kendi doğal sürecini yaşayabilseydi nasıl bir kültür ve edebiyata sahip olacaktı sorusunu akıllara getirmiştir. Dergide batıların müdahalesi öncesi oluşan eserlere daha fazla yer verilseydi sömürüden önce siyahilerin hayata bakışlarını anlamak için mukayese fırsatı doğabileceği düşünülmektedir.

Bireyselliğin ve toplumsal yabancılaşmanın arttığı, farkındalıkların yitirildiği, güçlünün sesinin gür çıktığı dönemlerde farklı kültürlerden insanların duyarlılıklarına ve hassasiyetlerine dokunmanın insanlığın birbirini anlamada kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple belli bir duruşa ve bilince sahip çevirilerin devam etmesi gereklidir denilebilir. Ayrıca zulme uğrayan insanların yaşadıklarını dışarıdan hissetmeye çalışarak aktarmasının yerine içeride, sıkıntıyı yaşayanların duygularıyla paylaşmanın daha samimi bir aktarım olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- AKÇAY, Ahmet Sait (2016, Temmuz-Ağustos). Modern Afrika Edebiyatı, *Kitaplık*, Sayı 186, ss.5-57, İstanbul.
- DAŞÇIOĞLU, Yılmaz (2013). Yönelişler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 43, ss.564-565). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DOĞAN, Erdal (1997). Edebiyatımızda Dergiler (1.baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları
- DURMUŞ, Gökay (2009).Yönelişler Dergisinde Tenkid, *Türkoloji Kültürü*, 2(3), 133-156.
- EROĞLU, Ebubekir (1994). Diriliş, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 9, ss.371-372). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÜNAYDIN, Yusuf Turan (2017 Haziran-Temmuz-Ağustos). Türkçede Kara Afrika Bibliyografyası, *Hece*, Sayı 246/247/248, Cilt 2, ss.1121-1176, Ankara.
- GÖNENÇ YAPAR, Aslı (2007). Türkiye’de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S 29, ss.63-79.
- GÖKŞENLİ YENER, Ebru (2013). Şiir Çevirisinde Çeviri Kayıpları ve Eşdeğerlilik Sorunları, *İ.Ü. Çeviribilim Dergisi*, S.7 ss.87-102.
- HAKSAL, Ali Haydar (1993). Yönelişler Dergisi, *Yedi İklim*, Sayı 39, ss.74-76
- HECE (2017). Afrika, Özel Sayı 34, Sayı 246/247/248, Cilt 1-2 Ankara.
- KAHRAMAN, Âlim (2003). Maveria, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.28, ss.176-177), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KOÇ, Atilla (1982, 21 Kasım), Yönelişler Üstüne, *Milli Gazete*
- OKAY, Orhan (1992). Büyük Doğu *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, ss.513-514, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- SAUER Jutta (1997). Türkiye’de İlk Çeviri Dergisi: Tercüme.(Mustafa Çıkar, Çev.) *Kebikeç* Sayı 5, ss.35-48.
- SEVÜK, İsmail Habib (1940). Avrupa Edebiyatı ve Biz. İstanbul: Remzi Kitapevi.

- THİONG'O, Ngũgĩ wa (2017). Afrika Edebiyatının Dili, (Şebnem Nantu, Çev.) *Hece* Özel Sayı 34, Cilt 2, ss.908-937, Ankara.
- TOPRAK, Sefa (2017). Yönelişler Dergisinin Sistematik İndeksi ve İncelenmesi. (Basılmamış yüksek lisans tezi) Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli.
- TÜRE PEKEL, Ümit (2017). Türkçe Çeviri Dergilerinde Ara Dilden Çeviriler Üzerine Betimleyici Bir İnceleme:1979-2013. (Basılmamış yüksek lisans tezi) Okan Üniversitesi, İstanbul.
- YENİ DERGİ (1996). Afrika Şiiri Özel Sayısı, Sayı 26, İstanbul.
- YENİ DEVİR (1981, 8 Mayıs). Yönelişler Dergisi Yönetmeni İle Bir Konuşma.
- YÜCEL, Ahmet (1981). Yağız Ekin'den, *Yönelişler*, S.1, s.38, İstanbul.
- YÖNELİŞLER (1981 – 1190). Sayı 1-53, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- Url 1, "W.E.B. Du Bois, Civil Rights Activist, Educator, Journalist", (<https://www.biography.com/people/web-du-bois-9279924> ,12 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 2, "Bir Afro-Amerikan Hareketi: Harlem Rönesansı", (<http://academilist.com/bir-afroamerikan-hareketi-harlem-ronnesansi/> , 13 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 3, "Fenton, Johnson" (<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100022590>, 12 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 4, "Amiri Baraka, Poetry Foundation" (<https://www.poetryfoundation.org/poets/amiri-baraka>, 12 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 5, "Madhubuti, Haki R. (Don L. Lee) The Black Past" (<http://www.blackpast.org/aah/madhubuti-haki-r-don-l-lee-1942>, 13 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 6, Cohen Dr. Joel E. "Christopher Okigbo" (<https://americannationaluniversity.wordpress.com/2009/12/22/christopher-okigbo-looking-back-at-his-short-life-and->

- taking-stock-of-his-poetic-legacy / , 13 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 7, Melih, Ahmet (2013). Siyah Öfke: Ousmane Sembène (<https://kirlisatirlar.wordpress.com/2013/09/27/siyah-of-ke-ousmane-sebene-2/> , 12 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 8, “Frederic Douglas, <https://www.biography.com/people/frederick-douglas-9278324>, 13 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 9, “Tchicaya U Tam’si Critical Essays” (<https://www.enotes.com/topics/tchicaya-u-tamsi> , 12 Kasım 2017'de erişildi)
- Url 10, “Detailed Information on Amadou Hampate Ba” (<http://www.worldwisdom.com/public/authors/Amadou-Hampate-Ba.aspx>, 30 Mayıs 2018'de erişildi)

Kürt Atasözlerinde Kadın İmajı (Kuzey Irak Örneği)

The Image of Women in Kurdish Proverbs (Northern Iraq example)

Ranja Abdalla Saeed*

Öz

Kültür, tarih boyunca insanoğlunun yarattığı, ürettiği maddi ve manevi olan gelenek, görenek, değer, inanç, örf, adet, mimari, sanat, hüner, teknoloji vb. tüm değer içerikli unsurları kapsamaktadır. Kültür bu özelliğiyle aktarılan bir şeydir. Bir toplumu anlamak için onun kültürünün incelenmesi gerekir. Dil de kültürün temel ögesi olarak yazılı ve sözlü şekilde kültür aktarımında rol oynamaktadır. Bu çerçevede bir ulusun ortak düşünce, kısa ve özlü sözleri içine alan atasözleri, toplum ve kültürün zihniyetine dair önemli veriler taşımaktadır. Bu çalışmada bir halk olarak Kürtlerin, atasözlerindeki kadın imajının nasıl yer aldığı araştırılmaktadır. Bu amaçla Kuzey Irak'ta yaşayan Kürt halk atasözlerindeki kadın imajı, sözlüklerin taranması ve betimsel analiz yöntemi ile anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla kadınların bulunduğu bütün pozisyon ve sosyal statüler 'kız çocuk, genç kız, kadın, avrat, karıkoca, anne, kız kardeş, dul, yaşlı kadın, kaynana, elti, görümce, gelin' gibi terimlerle ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürt, kadın, imaj, kuzey irak, atasözü, kültür.

* Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 1 Ağustos 2018

Abstract

Culture combines both material and spiritual traditions, customs, values, beliefs, architecture, art, trickery, technology, etc. Produced and created by human beings throughout history. And it covers all value-added elements. In order to understand a society it is necessary to examine its culture, language also conveys culture in written and verbal form as the basic element of the culture. In this framework, every nation has its proverbs, the society and the culture mentality that include common thought, short and concise words. The main problematic of this study is to investigate how women and women's image are presented in Kurdish proverbs. For this purpose, a method of descriptive analysis has been used for understanding the proverbs of Kurdish people living in northern Iraq. In this case, all positions and social statutes of women such as 'daughter, girl, sister, woman, couple, mother, widow, old woman, mother-in-law, sister, sister in-law, husband's sister, bride'; such terminologies were analyzed.

Keywords: Kurdish, women, image, northern Iraq, proverb, culture.

Giriş

Taylor'a göre kültür; ahlak ve alışkanlık gibi manevi öğeleri kapsayan ve birey tarafından kazanılan karmaşık bir bütündür (Haviland ve diğerleri, 2008: 103). Kültür dinamik, değişken bir yapıya sahiptir ve öğrenilerek nesilden nesile aktarılma hususiyetine sahiptir (Tezcan, 2008: 6). Kültürün diğer özelliklerine bakıldığında da, birey toplum içinde yaşadığından dolayı kültürlenme yoluyla kendi kimliğini kazanır ve bu kimlikle toplum ve kültür içerisinde varlığını gerçekleştirir. Başka bir açıdan bakıldığında kültür, toplum içindeki bireyin kültürlenme süreciyle kendi kimliğini kazanmasını ve bu kimlikle toplum içerisinde bir yer edinmesini sağlar. (Tok, 2003: 28). Dolayısıyla örf, adetler ve kültürün diğer öğelerinin hep beraber bir araya gelmesiyle bireyin kişiliği oluşur ve böylece kişinin kimliği de bu zeminde kurulur. Kültür, bir toplumsal formasyon olarak basitten karmaşığa her toplumda benzer özelliklere sahip olmakla birlikte kültürün sahip olduğu değer sistemi değişkenlik göstermektedir.

Kültürün öğrenilme ve aktarılma sürecinde başrolü oynayan yegâne araç dildir. Ziya Gökalp, dilin, kültürün kapısı ve temel ögesi olduğunu ifade eder. Kültürün sembolik yapısı ile dilin işleyişi arasında güçlü bir ilişki vardır (Mengü, 2003; Kaplan, 2006). Aksan'a göre "Dil; düşünce, duyu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir." (Tezcan, 2008: 159).

Edward Sapir (Ünalın, 2012: 2) dili, ürettiği semboller sistemi vasıtasıyla duyu ve zihniyeti aktarmaya yarayan bir araç olarak nitelirmektedir. Saussure'e göre (2013: 71); "Dil, hem konuşma yetisine sahip olmanın doğurduğu toplumsal bir üründür hem de bireylerin bu yetiyi kullanabilmeleri için toplumsal bir teşekkülün benimsediği zorunlu uzlaşımların bütünüdür". Bunlara göre dil tamamen sosyal bir araçtır, bir toplum içerisinde doğar ve dil aracılığıyla kurulan anlam, yine o topluma göre belirlenmektedir. Dil yeteneği insan içinde mevcuttur Dili kullanmak, bireyde doğuştan bulunan bir yetidir, ama bu yetenek ancak toplum içinde açığa çıkabilir. Dolayısıyla başta aile olmak üzere sosyalizasyo-

nu sağlayan bütün toplumsal kurumlar, kültürün aktarılmasını mümkün kılan dilin hayatı işlevini yerine getirmesinde önemli rollere sahiptir.

'Dil' ve 'Kültür' karmaşık bir ilişki içindedir; zira dil; cinsiyet, sınıf, yaş gibi bir çok toplumsal değişken tarafından belirlenmektedir. Bu faktörler bir dilin aynı kültür içinde dahi farklı karakterler taşımasına neden olur. Dolayısıyla bir toplumun kültürünü, kendi dili üzerinden anlamaya çalıştığımızda homojen bir yapıdan ziyade farklılıklar arz eden bir yapıyla karşılaşıyoruz. Bu çerçevede bir toplumun zihniyet dünyasını anlamak istiyorsak, o toplumun kültürüne derinden vâkıf olmamız gerekmektedir. Dil, kültürün asası olduğuna göre dil içerisinde geçen bütün kelime, konuşma ve simgelerin hepsi kültürün farklı bir tezahürüne işaret eder. Yani, kapsamlı bir kültür analizi, dili bütün yönleriyle olmasa da, onu bir çok farklı açıdan ele almamızı gerektirir.

Oakley'e göre "cinsiyet", biyolojik olarak kadın-erkek ayrımını anlatırken; "toplumsal cinsiyet"(gender), kadınlık ile erkeklik arasındaki toplumsal ve kültürel bakımdan yapılan ayrımı ifade etmektedir. O'na göre, toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir ve kadınlar ile erkeklerin "dişil" ve "eril" olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret etmektedir. Bu sınıflandırmalar kültüreldir, yere ve zamana göre değişiklik gösterir (Güney ve Bener, 2011: 167).

Buna göre toplumsal cinsiyet, kültür tarafından belirlenmektedir ve yine kültürün yeniden üretim süreçleri aracılığıyla diğer kuşaklara aktarılır. Dolayısıyla kültür aktarımını sağlayan en temel araçlardan biri olan 'dil'e baktığımızda; dilin bazı yaygın formları dolayısıyla 'toplumsal cinsiyet'in nasıl inşa edildiğini ve yeniden üretildiğini inceleyebiliriz. Bunlardan en önemlisi atasözleridir; çünkü kültürün aktarılmasında ve yaşam tarzının gösterilmesinde en sadık şekilde toplumun gerçek tarih, gelenek, görenek, değer ve tutumlarını göstermektedir (zkan ve Gündoğdu, 2011: 1133). Örneğin, bir toplumda hâkim olan eril dil; kültürün dil üzerinde ne kadar güçlü bir etken olduğunu gösterir. Aynı zamanda dil de yeniden bu kültürü üretmekte, erkek egemenliği ve cinsiyetçi söylemleri yeniden meydana getiren erkek dili, kültür ve toplum üzerinde açık seçik etkisini gösterebilmektedir (Erden, 2011: 604).

Atasözleri, öğüt verme ya da ibret alma amacı taşıyan, ortak düşünceyi ifade eden kısa, özlü ve kalıplaşmış sözler olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle atasözleri sadece öğüt verme işlevini görmez; toplumsal olay ve olgular hakkındaki atasözleri vasıtası ile bir söylem inşasını da mümkün kılar. Atasözleri geçmişte ifade edilen sözler olmasından dolayı o dönemdeki zihniyeti anlamak için de önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla toplumun sistemini oluşturan siyaset, ekonomi, din vb. alanlara dair anlayışları atasözleri yardımıyla incelememiz mümkündür.

Geçmişten gelerek günümüze ve sonraki kuşaklara ulaşan ve daha çok mecazi deyişler içeren atasözleri; toplumun hafızası olma işlevini görmektedir. Yine atasözleri toplumsal değerleri, örf ve alışkanlıkları muhafaza ederek bunların nesilden nesle aktarılmasını sağlamaktadır (Güleç, 2002), (Albayrak, 2009), (Artun, 2015). Atasözlerinin özelliklerinden birisi anonim olmalarıdır, elbette başta bireyler tarafından söylenmiştir; ancak toplumda karşılık bulmasından sonra bu sözler, atasözü olmuştur. Genellikle kısa olan fakat derin anlamlar içeren atasözleri, halkın hayat tecrübesi ve kolektif hafızası olarak uzun süre boyunca etkisini kaybetmeden süregelmektedir. Atasözleri aracılığıyla bir milletin düşünce, yaşayış ve geleneklerine vakıf olmak, onun kültürel kimliği hakkında esaslı bir bilgi birikimine ulaşmak mümkündür.

Araştırma Yöntemi

Atasözleri bir toplumun kültürel mirasıdır ve bir birikim sonucu oluşarak günümüze kadar ulaşmıştır ve toplumun zihniyetini gösterir, bireysel değil, kolektif bir bilincin ürünüdür. Bu kapsamda, kadın imajının Kürt atasözlerinde nasıl sunulduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemine göre elde edilen veriler daha önce belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır, aynı zamanda bulgular sistematik, düzenlenmiş, açık ve yorumlanmış bir biçimde betimlenip takdim edilir. Bununla birlikte neden-sonuç ilişkileri irdelenerek birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek 2013: 256).

Araştırmanın evreni, Kuzey Irak'ın Kürt bölgesinde yaşayan in-

sanların kullandığı Kürtçe (Sorani lehçesi)'ye ait olan atasözleridir. Bu çalışmada incelenecek atasözlerini belirleyebilmek amacıyla, içinde kadınla ilgili ifadelerin geçtiği atasözleri taranmıştır. Bu amaçla (Şarazuri, 2010), (Ali, 1972), (Xal, 2014), (Lek, 2012), (Reşaş, 2010), (Osman, 2010), (Helebceyi, 2014) olmak üzere yedi tane Kürtçe atasözleri sözlüğü taranmıştır. Kadınlara dair bir çok biyolojik ve sosyal durumu ifade eden terimleri (kız çocuk, genç kız, kadın (genel isim olarak), avrat, kız kardeş, karıkoca, anne, dul, yaşlı kadın, kaynana, elti, görünce, gelin) ve göndermeleri içeren atasözleri toplanmıştır.

Bu çalışmada söz konusu Kürt atasözlerinden hareketle Kuzey Irak Kürt toplumundaki kadın imajı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Toplamda 223 adet atasözü ele alınmıştır. Betimsel araştırmalarda sıkça yapıldığı gibi önceden konuyla ilgili en yaygın şekilde bulunan atasözleri belli başlıklar altında sıralanıp incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı kadınlığın Kürt toplumunda ne anlama geldiğini ve kadın imajının bu toplumda nasıl olduğunu anlamaya çalışmaktır. Aynı zamanda Kürt toplumunun zihniyetinin ve kültürünün geçmişte nasıl olduğunu göstermektir.

1. Kız Çocuk Bağlamındaki Atasözleri

1.1. Aile İçerisinde Kız Çocuk Hususiyetleri

Kız çocuk, ailenin unsurlarından biri olarak atasözlerinde sık sık geçmektedir. İncelenen atasözlerine bakıldığında aile içerisinde kızın değeri babasının varlığıyla anlam kazanır. Kız çocuk sahibi olmak aile içerisinde 'gurur verici' bir şey değildir. Ve babaya nisbet edildiği ölçüde değer kazanabilir.

Kimi atasözlerinde kızların terbiye edilmesi için dayaağın bir araç olarak kullanılabileceği dile getirilmiştir. Yine bazı atasözleri ailedeki kız sayısının artmasına olumsuz anlam yüklemektedir. Hatta çok sayıda kız çocuğun bulunduğu evlerin boş gibi olduğuna dair ifadeler kullanılmıştır. Bunun nedeni iki açıdan açıklanabilir: birincisi, aile içerisinde kızın var olması pek azametli ve gurur duyulacak bir şey olarak görülmez, ikincisi ise kadınların bir araya gelmesi hoş karşılanmaz; örneğin bir atasözünde kadınların sayıca çok olduğu yerler için kadınlar hamamı benzetmesi kullanı-

lır. Kimi zaman ise atasözlerinde kız çocuk; kaleye benzetilmiştir; yani burada kız çocuğu ulaşması güç ve korunaklıdır.

1. "Babasız kız çitsiz bostan gibidir; güzelliğinin değeri olmaz."
2. "Kız kaledir, elde etmesi pek güçtür."
3. "Annesiz kız, duvarsız bahçe gibidir."
4. "Kendi kızını, elin oğluna feda etme."
5. "Kız, halkın malıdır, oğlan altın gibidir."
6. "Kızını dövmeyen, dizini döver."
7. "Yalnız kız çocuklarıyla dolu ev; boş evdir."

1.2. Kız Evladının Evlenme Çağı ve Süreciyle İlgili Atasözleri

Atasözlerinde kız çocuğunun genç yaşta evlendirilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. Kürt toplumunda önceki dönemlerde "görücü usulü" nün egemen evlenme biçimi olmasından dolayı kız, istenilen ve alınan konumundadır.

"Kız köprü gibidir, herkes üzerinden geçer."

Bir genç kızın evlilikten önce herhangi bir erkekle bağı bulunmasın, erkeklerin tuzaklarına düşmesin diye erken evlenmesi tavsiye edilmiştir. Bu görüşe göre genç kızlar yetiştiği zaman çapkınlığa başlamaktadır. Bu durum ise toplum tarafından hoş karşılanmaz, çünkü bu toplumdaki neredeyse bütün erkekler bakire bir genç kız ile evlenmek istemektedir. Kimi zaman atasözlerinde anne tarafından kızına yönelik söylenen sözlerde bu durumun tam tersi görülür. Bu sözlerde kızın daha genç ve çocuk olduğu belirtilmek istenir.

8. "Oynamayan ağaç olmaz, çapkınlık yapmayan kız olmaz."
9. "Kızı oynanmaya başlamadan al."

Genç kızın kendi zamanında evlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Zamanında evlenmeyen genç kız için kokmuş, çürümüş ve yıpranmış gibi negatif anlamlarla yüklü birtakım ifadeler kullanılır.

10. "Zamanında evlenmeyen kızın bir kanadı kırıktır."
11. "Kız ve balık çok beklerse kokmaya başlar."

12. "Kız kavun gibidir, kalırsa çürür."

Bazı atasözlerinde, kızın evlenmeden önce hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda hazır olmayan kız, kadın olamaz. Bazı sözlerde ise evlilik hayatının kadın için ne kadar zor olduğunu vurgulanır.

13. "Kızını evde sına sonra dağın başına gönder."

14. "Her kız evlenir, ama her gelin kadın olamaz."

15. "Evlenene kadar mirsin, evlendiğinde vezirsin, hamile olduğunda yaşlısın."

Atasözlerine göre kız, evlilik çağına geldiğinde evlenme kararının babası tarafından onaylanması gerekir. Ele aldığımız bir atasözünde ise; "Annesini ikna et, kız senindir." ifadesinde kızın annesinden alınabileceği söylenir. Bu iki atasözü karşıt durmakla birlikte aile içerisindeki ilişkilerin farklılığını da imâ eder. Aslında aile içerisinde perde arkasında olaylar kadın tarafından yönetilmekte, fakat görünürde aile, erkekler tarafından yönetilmektedir.

16. "Tüy gibi kara olsam da babamın kudreti beni evlendirebilir."

Erkekler için eş seçiminde bakire kız yaşlı olursa bile tavsiye edilmektedir. Çünkü daha önce evlenmeyen bakire kız; temiz, saf, sahtecilik yapmayan biri olarak görülmektedir. Kadınlar için de benzer bir durum söz konusudur; onlar da daha önce hiç evlenmemiş bir erkekle evlenme isteğini atasözlerinde dile getirmiştir.

17. "Yol olsun, uzak olsun, kız olsun yaşlı olsun."

18. "Eğer evlenmek istiyorsan kız al, eğer tahıl satın almak istiyorsan buğday al."

19. "Kız olsun, ayı olsun."

20. "Kızla evlen, başını derde sokma."

21. "Her öğünüm ekmekle çamur olsun, bir şartla kocam oğlan olsun."

1.3. Kız ve Oğul Ayrımcılığıyla İlgili Atasözleri

Kürtçede ve özellikle atasözleri içinde ayrımcılık yapan sözler ve

ifadeler mevcuttur. Kimi zaman biçimsel olarak incelenen atasözlerine bakıldığında kız ve oğul bağlamında kurulan atasözlerinde “önemli” ve “önemsizlik” söz konusudur.

67. “O adamın oğlu ölmesin de kıza bir türlü çare bulur.”

Oğlan, Kürt atasözlerinde kalıcı, cesur ve mülk/zenginlik çağrışımlarına sahiptir. Geniş ailede birlikte yaşayan insanların ve akrabaların sayısı çok, kan bağı yoluyla birbirine bağlanmıştır (baba akrabaları: kardeşler, amcalar, büyükanne ve büyükbaba). Burada ataerkil bir yapı olduğundan dolayı sadece belli bir atadan olan akrabalar hep birlikte belirli bir toprak parçası üzerinde yaşamaya çalışmışlardır. Kürt toplumunun 20.yy.’a kadar geniş ailelerden oluştuğu tespit edilmektedir. Erkek evlendikten sonra bu geniş aile içinde kaldığı, soyun devamını sürdürdüğü, ekonomik açıdan ailenin geçimini sağladığı, aile sıkıntı ve kavgaya düştüğünde hep erkeklerin aileyi koruduğu Kürt atasözlerinde görülebilmektedir.

Buna karşılık kızlar aile içinde kalmadığından dolayı, evlendiğinde eşinin izini takip ettiği için ata tarafından önemsenmemiştir. Ama diğer taraftan ev içindeki işlerin kadınlar ve kızlara düştüğünü görmek mümkündür, aynı zamanda kan bağılılığı amacıyla iki aile arasında ilişki kurmak için kızın çok önemli görüldüğü tespit edilmektedir. Bu konuyla ilgili atasözlerine bakıldığında, oğul babanın mirasını alır, bu miras erkeklerin yanında kaldığından aynı elden sayılır, ama kız bu mirası aldığı anda mülkiyet kaybolmuş olur, dolayısıyla kız babanın mirası için bir talancı olarak görülmüştür. Kimi atasözlerinde insanın ahlâkî konumu, kız ve oğul karşıtlığı üzerinden değerlendirilmektedir.

68. “Kız halkın malı, oğul babanın malıdır.”

69. “Oğlumuz dal olsun, babanın gözünü çıkarsın.”

70. “Erkek mülktür, kıza su gibidir; gelip geçer.”

71. “Söz dinleyen kız, nazlı erkekten yeğdir.”

Yine bazı Kürt atasözlerinde, bir kimse için hayır duası edilirken o kişinin ilk çocuğunun bir erkek evlat olması temennisi ifade edilir.

72. “Ahiretin hayırlı olsun, ilk doğanın oğul olsun.”

73. "Eğer oğulsa Allah dört gözden ayırmasın, eğer kızsaa Allah ne vermişse hayırlısıdır."

1.4. Kız ve Erkek Kardeşin Arasındaki İlişkiyle İlgili Atasözleri

Aile içerisinde bir ebeveyninden gelen çocuklara, kan bağlarıyla birbirine bağlı olan, anne ve babayla yaşayanlara kardeş denilmektedir. İncelenen atasözlerine bakıldığında erkek kardeşin, kız kardeşe göre daha önemli olduğu belirtilmektedir. Bunun sebebi ise; erkeklerin kız kardeşlerini koruması ve para kazanarak ailesine yardım etmesidir. Aynı zamanda kızın, erkek kardeşlere göre daha önemli olduğunu ifade eden atasözleri de mevcuttur. Bunlara göre kız kardeş yemek pişirme, elbise yıkama gibi ev iş ve hizmetleri için çok büyük rol oynar.

74. "Erkek kardeş çobanlık yapar ama onu yine kız kardeş bekler."

75. "Yapraksız ağacın değeri olmaz, erkek kardeşi olmayan kızın güzelliği olmaz."

76. "Erkek kardeşsiz kız, fenersiz ev gibidir."

77. "Başörtüsüz ev, hiç olmasın daha iyidir."

Bazı atasözlerinde ise erkek ve kız kardeşler arasında güçlü bağlar olmasına rağmen ister kız olsun ister erkek; kardeşler için evlenmenin daha farklı bir anlam taşıdığı ifade edilir. Bunun bir tezahürü atasözlerindeki; kız kardeş ile erkek kardeşin, son keredede birbirine yetmeyeceği imâsında görülebilir. Çünkü her biri evlendikten sonra kendi yuvasında eşiyile beraber yaşamını sürdürmektedir.

78. "Kadın, kısrak ve tüfek kimin yanındaysa onundur."

79. "Ne ateş, ne çift; hiç birisi evlenme gibi olmaz."

80. "Ateş hoştur, çiftli hoştur; erkek kardeş iyidir, ama evlenme kadar değil."

2. Kadının Toplumsal Konumuna Dair Atasözleri

Bu alt bölüm, atasözlerinde ve dolayısıyla Kürt toplumunda kadının sosyal ve fizikî yaşantısının nasıl yorumlandığını ele almaya

çalışmaktadır. Kadından dul, yaşlı ve avrat olarak bahsedilen atasözleri, bu bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

2.1. Kadın Kelimesi Geçen Atasözleri

Kürt atasözlerine bakıldığında en çok söylenen atasözleri kadınlara yönelik sözlerdir. Bu doğrultuda çoğu atasözünün erkekler tarafından söylendiğini belirtmek mümkündür. Aynı zamanda kadınların söylediğini düşündüğümüz atasözlerinin de olduğu görülmektedir. Erkeklerin ağzından söylenen bu atasözlerinin bir düşünceden ziyade bir yargı oluşturduğu söylenebilir. Geçmişten bugüne Kürt atasözlerinde kötü ve iyi kadın arasında çizgi çizildiği ve bütün kadınların bir bakışta değerlendirilmediği görülmektedir. Bununla birlikte toplum açısından iyi olanlara yönelik yüceltici ve övücü sözlerin kullanıldığı görülürken, diğer taraftan kötü olanlara karşı aşağılayıcı ve küçültücü sözlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Burada “iyi kadın” algısına bakıldığında, eril toplumsal yapının belirlediği şemaya uygun olarak davranan kadının karakteri göze çarpmaktadır.

Atasözlerinde sürekli olarak iyi kadının istenildiği ve kötü kadından şikâyetle bulunulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, iyi kadın motifi; arzu edilen, hayat ve nimet gibi değerli kavramlarla ifade edilirken kötü kadın motifi; acı, azap, ah, hoş gitmeyen kimse ve nefret edilen şey gibi ifadelerle tarif edilmiştir.

90. “Kadın var, azap var.”

91. “Bazısı kadındır, bazısı acıdır, bazısı ise fitne fesat çıkarandır.”

92. “İyi kadın hayattır, kötü kadın acıdır.”

93. “İyi kadın nimettir, kötü kadın nefrettir.”

94. “Keşke iyi kadına, uf kötü kadına aittir.”

Kürt atasözlerinde kadına yönelik bir takım negatif hükümlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan biri kadının, akılcıca davranmayan ya da aklı başında olmayan bir varlık olarak nitelenmesidir. Kadının aklının kucağında olduğu söylenilmiştir, yani böyle bir deyişle; kadınların rasyonel davranışlardan çok içgüdüsel davranışlar sergilediği dile getirilmek istenmiştir.

95. "Erbezimin akli ve kadının (eşimin) akli aynıdır."

96. "Kadının akli kucağındadır."

97. "Kadınla müşavere et, ama sözünü küpe gibi kulağına takma."

98. "Kadının saçı uzun akli kısadır."

Kadını akılsız olarak tarif eden atasözlerinde kadınların aldatılabilen varlıklar olarak görülmesi dikkat çekmektedir. Bu sözlerde genellikle kadının saf olduğu, yalana çabuk inandığı imâ edilmektedir. Kadın; zor durumlarda dahi kendi güzelliğiyle ilgilenen ve diğerlerinin acılarını önemsemeyen acımasız bir varlık olarak nitelendirilmiştir. Kadınların sır tutamamasının onların çok ve boş konuşmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Böyle tanıtıldığından dolayı kadınların sessizliğine de şüpheyle yaklaşılmıştır. Kadınların şeytana benzetilmesi kadının kurnazlığıyla açıklanmıştır. Sürekli evde kaldığından dolayı kocasının dikkatini çekmek için yüz türlü hile yaptığı düşünölmüştür. Bütün bu sözlerde temel olarak kadın, çözümlenemeyen ve anlaşılamayan bir düğüm olarak görölmektedir. Dolayısıyla bir nevi mutlak kötü olarak anlatılagelen kadına karşı şiddet meşrulaştırılmıştır.

99. "Kadın nedir! Bir ruj ve aynayla aldatabilirsin."

100. "Kadın şüpheci ve saftır."

101. "Atasından yedi kişi ölse de sürme çekmeyi bırakmaz."

102. "Sessiz kadına ve çok havlayan köpeğe inanma."

103. "Sırrını lal bir kadının yanında beyan edersen yine ortaya çıkar."

104. "Çölün suyuna ve evin kadınına güvenme."

105. "Kadının hâkim olduğu yerde şeytan hizmetçisidir."

106. "Kadın düğümdür, kimseye açılmaz."

Kürt atasözlerinde bir şekilde, kadının toplum tarafından uyarılması için ve iyiliği telkin amacıyla yapılmış bazı göndermeler dikkat çekmektedir. Öncelikle kadının güzel ve hoş olması gerektiği sıklıkla belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kadından utanması ve gücenmemesi beklenmiştir, aynı zamanda kadının güler yüzlü ve namuslu olmasının tavsiye edilmesi söz konusudur.

107. "Utanmaz kadın tuzsuz yemek gibidir."
108. "Kadın gücenirse alçaklaşır."
109. "Utangaç kadın değeri bir şehir gibidir, utangaç erkek beş para etmez."
110. "Kadının güzelliği tebessümüdür, erkeğin güzelliği tatlı dilindedir."
111. "Kadının güzelliği göz önündedir, hayâ ve namusu gönül içindedir."

Atasözlerine baktığımızda kadının devamlı olarak yapması gereken yegâne iş ev işleridir. Evin sorumluluğunu üstelenen, temizlik yapan, kocasına ve çocuklarına bakan kadından, atasözlerinde evin direği ve ekonomik açıdan hazinesi olarak bahsedilmektedir.

112. "Ağırbaşlı kadın kâşanede koy."
113. "Aslan ininden çıkarsa ister er ister dişi olsun."
114. "Ev ve ailenin güzelliği kadınlardır."
115. "Kadın evin direğidir."
116. "Evle kadın birlikte anılır."
117. "Para deredir, kadın hazine."

2.2. Avrat Kelimesi Bağlamında Bulunan Atasözleri

Kürt dil ve literatüründe avrat kelimesi kadının eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan bakıldığında bu kelimeye daha dini ve İslami bir anlam yüklendiği görülmektedir. İncelenen atasözlerinde 'avrad'ın güzelliği ahlakla bağdaştırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında ister evin idarecisi ister Allah'ın en değerli armağanı olarak nitelendirilsin avrat; erkeğin görüşlerine göre şekillendirilmektedir.

118. "Avradın güzelliği ahlak ve huyuyla ölçülür."
119. "Avrat, evin idarecisidir."
120. "Kocasına dostluk gösteren avrat, kendine dostluk yapar."
121. "Allah'ın en değerli armağanı erkeğe avrattır."

Kimi zaman avrat şeytanın kendisi veya şeytanın hocası olarak görülmüştür. Kanımızca bunun sebebi; kadının erkeğin cinsel duygularını uyarması ve intikamcı olarak görülmesi dolayısıyla-
dır.

122. "Dün seni seven avrat, bugün sana tapınır, yarın ise sana iha-
net eder."

123. "Dün ayağın önünde ağlayan avrat, yarın seni ayağının
önünde ağlatır."

124. "Şeytan erkeğin hocası, avradın öğrencisidir."

125. "Avradı görünce al yanağına bakma, şeytandır."

Bazı atasözlerinde intikamcı yerine karşımıza çıkan, duygusal ve zayıf bir varlık olarak tanıtilen avrat, bir öpücükle kontrol altına alınabilmektedir. Dolayısıyla böyle duygusal ve zayıf görülen ka-
dının pek fazla zararının olamayacağı ifade edilmektedir. Çünkü bu anlayışa göre kadının, duygusal bir doğası olduğuna inanıldığı için verebileceği zararın da önemsiz olduğu düşünülür.

126. "Avrat yılandır, ama zehirsizdir."

127. "Çok güzel olan avrat, ayağa dikendir."

128. "Avratla duyguluca konuş, akıldan daha iyi."

129. "Avradın en büyük silahı gözyaşlarıdır."

130. "Avradın birinci öpücüğü üzengi, ikincisi saraç, üçüncüsü
yulardır."

2.3. Dul Kadın Hakkındaki Atasözleri

Kürt atasözlerinde dul kadının iki şekilde tarif edildiği görül-
mektedir. Birincisi, eşi herhangi bir sebeple ölmüş olan kadındır. İkincisi ise, eşinden boşanmış olan kadındır. Evlenme çağına ge-
len erkeklere tavsiye niteliğinde söylenmiş olan atasözlerine bak-
tığımızda eş seçiminde bakire kızların tercih edilmesi tavsiyesini
görürüz. Bu anlayış dul kadınların eş olarak tercih edilmemesi-
ni salık vermektedir. Dolayısıyla kadının değerinin, bir bakıma
medenî hâlinin öncelenerek belirlendiğini söyleyebiliriz.

Aynı şekilde bu ataerkil sosyal yapıda boşanan dul kadına olum-

suz bir imge yüklenir. Bunun sebebinin ise oldukça nedensel bir akıl yürütme olduğunu söyleyebiliriz. Zira şayet bir kadın iyi bir eş ise o kadını eşi boşamaz diye düşünülür. Yani boşanmış kadın için toplum tarafından 'otomatik olarak' kötü kadın hükmü verilir. Yine aynı akıl yürütmenin sonucu olarak boşanmış kadının, işveli, kurnaz, hilebaz, sahtekâr, çokbilmiş, plancı ve benzeri olduğu varsayılır. Nihayetinde bu toplumdaki boşanmış kadın hakkındaki, dolayısıyla 'kadın' hakkındaki tüm bu peşin hükümler, onun ne denli erkeğin tasarrufunda olduğunu göstermektedir.

131. "Dullukta yaptıklarını kızlıkta yapmış olaydın; belki dul kalmazdın."

132. "Bir kere evlenmiş yetmemiş, ikinciye kimse olmamış."

133. "Dul kadın işvesiyle tilkiyi kulübeye kıstırır."

134. "Üç kere doğum yapanla evlensen de boşananlarla evlenme."

135. "Kız evlenirken dul halay çeker."

136. "Toplumun üç sınıfı kızdırlamaz, devlet memuru, alıcı ve dul kadın."

137. "Dul kadın yârdan sayılmaz."

Öte yandan dul kalmış kadınlarla ilgili onların çabalamalarının ne kadar değerli olduğunu ifade eden bazı atasözleri de mevcuttur. Özellikle kocası öldükten sonra çocukların eğitim ve yetiştirilmesi kendi sırtına yüklenen dul kadınlar övülmektedir. Çünkü böyle dul kadınların bütün zorluklara rağmen toplum için iyi evlatlar yetiştirmesi, toplumun geneli tarafından takdir edilmesi gereken bir ödev olarak görülmektedir.

138. "Dul kadın mehir istemiyormuş, ama şimdi sekizden biri ister."

139. "Dul kadın çabalar da bir sürü hayırlı çocuk yetiştirir."

140. "Dul kadın ailesini ustaca birarada tutar."

141. "Böyle değil, böyle olmaz, dul kadının oğlu beni dinlemez."

Bazı atasözlerinde ise dul kadının ikinci kere evlenmesi gerektiği söylenirken, evlenmediğinde de onlara yönelik negatif ifadelerin

kullanıldığı tespit edilmiştir. Dul kadının ikinci kere evlenmek istemesi aşırıılık olarak görülmüştür. Aynı zamanda dul erkeklerde durumun tam tersinin mevcut olduğu tespit edilmektedir; nitekim bir atasözünde eşi ölen erkeklere kız verilmesi tavsiye edilmiştir.

142. “Kadını, eşi ölene ver; öküzü öküzü ölene ver.”

2.4. Yaşlı Kadın Olgusu ile İlgili Atasözleri

Kürt atasözlerine bakıldığında toplum tarafından her yaşlı kişinin akıl ve tecrübe sahibi sayılmadığı anlaşılır. “Yaşlılık ve bin ayıp.” atasözünde olduğu gibi insan bu dönemde çoğunlukla sağlık durumundan kaynaklı olarak bunama ve iş yapma olanağı azaldığı için sıkıntılı bir yaşantı sürdürür. Ama “öğüt vermeyen yaşlıdan mir olmaz” atasözünde olduğu gibi yaşlı kişinin önemli işlerde akıl yürüttüğü için önemli olduğu ifade edilmektedir.

İncelediğimiz Kürt atasözlerinde, yaşlı kadın için genel olarak dırdırcı, geveze, engelci, ufak tefek ve önemsiz şeyler için ısrarcı kimse gibi anlamlara gelen nitelermeler kullanılmaktadır. Yaşlı kadının, çoğunlukla boş ve sürekli konuştuğu varsayıldığından sözlerinin pek önemsenmemesini telkin eden atasözlerine rastlanmaktadır.

143. “Yaşlı kadın daha kendi aşkını hatırlayamaz, ama beni ve yârimi çekemez.”

144. “Sürü kaybolmuş, yaşlı kadın hâla kırmızı buzağıyı sorar.”

145. “Ne koyun ağası davayla, ne de yaşlı kadınla ricayla.”

146. “Şeytanın bir senede yaptıklarını yaşlı kadın bir günde yapar.”

147. “Tekrarlama iyi değil, yaşlı kadın kabul değildir.”

Bazı atasözlerinde ise yaşlı kadının kırsal hayattaki dirayetli ve azimli yaşamına ilişkin övücü ifadelere rastlamak mümkündür. Bu tür yaşlı kadınların toplum içerisinde olumlu bir imaja sahip olduğu görülmektedir.

148. “Yaşlı kadın dağa gider de kışlık odun getirir.”

3. Atasözlerinde Kadınlık Tasavvuru

Toplumda kadınlara ilişkin olumlu ve olumsuz görüşler bulunmaktadır. Her erkek kendi evinde bir kadın ister, ancak bu istek yalnızca kişinin keyfiyetine göre şekillenmez. Bir bakıma toplum değerleri ve ölçüleri doğrultusunda, erkeğin isteği toplum tarafından belirlenir.

149. "Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar."

150. "Kadın bal arısı gibidir, ya bal verir ya da iğnesini sokar."

151. "Kadının 40 çeşit işi olur, sadece ekmeğiyle hamuru bilinir."

152. "Kadının yaptığı yuvayı kimse yıkmaz."

Kürt atasözlerine göre kadın, akledemez ve sadece kendi güzelliğini önemser. Dolayısıyla kadın 'akılsız' olarak telâkki edilir.

153. "Aynanın karşına geçmedikçe kadın bir şey düşünmez"

Kadının başarılı bir idareci ya da iyi bir yol gösterici olamayacağı bir çok Kürt atasözünde ifade edilir. Belki de bugün dahi süregelen bu anlayışın tezahürlerini görmekteyiz. Nitekim kadınların yönetici pozisyonlarında hâlen erkeklere oranla daha az olması, bu anlayışla uyuşmaktadır.

154. "Kadını ağa yapmışlar, senede 7 kere keçi kırkmış."

155. "Kadına mülkünü teslim edenin eli boş kalır."

156. "Kadına sürüyü vermişler, kırk oğlaktan bir koç kalmış."

Yine incelenen bazı atasözlerinde kadının hep erkeğe bağımlı olduğu telkin edilmektedir. Yani kadın erkeğe muhtaç bir varlık olarak görülmektedir. Bunun bir uzantısı olarak evlenen kadınlar da doğum yapmadığı sürece aile içerisinde tam bir yer edinememiştir. Çünkü kadın erkeğin soyunu devam ettirme işlevini yerine getirememiş olarak düşünülmektedir. Genel olarak kadının baba, koca ya da erkek kardeş gibi bir erkeğe ait olması gerektiği görüşü hâkimdir diyebiliriz.

157. "Kimsesiz kadın küstah, kimsesiz erkek fakir olur."

158. "Evlat vermeyen kadın yabancıdır."

159. "Atla pusat kimdeyse, kadın onundur."

160. "Başsız kadın devletsiz millet gibidir."

161. "Ha kocasız kadın, ha duvarsız ev!"

162. "Erkeksiz ev, suyu olmayan değirmen gibidir."

Bazı atasözlerinde ise kadının bir şekilde erkeği yönettiği ifade edilir.

163. "Erkek hayvana koşum takar, kadın da erkeğe."

164. "Erkeğin bahtı iyi bir kadından geçer."

165. "Erkek kadının sözüyle yola koyulur."

Bazı atasözlerinde ise kadından güvenilmez ve değersiz olarak bahsedilmektedir. İncelenen atasözlerine göre kadın, çenebaz olduğu için sır tutmayı beceremez. Bundan dolayı kadına inanılmaması gerektiği telkin edilir. Aksi hâlde kadının, kişinin yuvasını yıkacağı söylenir.

166. "Kadına ve kışa aldanan kendi evini yıkar."

167. "Gönlündekini karına söyleme."

168. "Kadın sinirlendiğinde ortada sır kalmaz."

169. "Adam ipe gitse, karısı incik boncuk ister."

Bazı atasözlerinde kadın şeytana benzetilmiştir. İncelediğimiz bazı atasözlerinde kadının işvesi ile şeytanın ayartması özelliklerinden dolayı birbirine benzetilmiştir.

170. "Şeytanı mektebe göndermişler; hocası kadın olmuş."

171. "Kadının işvesi, şeytanın şerri!"

172. "Kadın işvesiyle dağları devirir."

173. "Kadının gözünden iki gözyaşı damlar: birisi gamdan diğeri yalandan."

Bazı atasözlerinde kadının yerinde duramadığı gözünün hep dışarda olduğu söylenir. Oysa erkek için 'dışarı' hiç de uygunsuz bir yer değildir. Aksine erkeğin geçim kaygısı nedeniyle zaten hep

dışarda olması gerektiği vurgulanır, hatta erkek ne kadar çok yere giderse o kadar değerlidir. Bu algının bazı çeşitlerini günümüzde de görebiliriz. Örneğin erkeğin mal mülk kazanmak için evinden ayrılması gayet makul bir davranış olarak algılanır.

174. "Kadın yeni ayakkabı almak için çıkar da bin ayakkabı eskidir."

175. "Adama eşin çok geziyor, hayırdır? Demişler, adam 'yok öyle bir şey; gezseydi bize de gelirdi demiş.'"

4. Kadın Kimliği Hakkında İncelenen Atasözleri

İncelenen Kürt atasözlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Kuzey Irak Kürtlerinde kadının kimliği erkeğine nisbetle anlam kazanabilir. Bir kız çocuğu dünyaya geldiğinde, öncelikle 'babasının kızı' olarak toplumda bir yer edinir. Baba ocağından ayrılıp da evlenen kadın ise, toplumun bir alışkanlığı olarak; kocasının ismi, lakabı ya da mesleği ile ilgili türetilen bir isim ile çağrılır. Genel olarak, kocasının halk arasında yaygın olarak çağrıldığı şekliyle irtibatlandırılarak kadından bahsedilir. Yani nihayetinde halk arasında kadından; baba, koca, erkek kardeş gibi erkek akrabalarla ilişkilendirilerek bahsedilir. Böyle bir alışkanlık bize, kadının tek başına kendini temsil kabiliyetinin bulunmadığını göstermektedir, diyebiliriz. En azından böyle bir nedensel ilişki kurmak eldeki veriler doğrultusunda o kadar da yadırganmayacaktır. Hatta belki de bu durumdan kadınların da memnun olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim birtakım atasözleri böyle bir gerçekliğe işaret etmektedir. Sonuçta bunun kadınlar tarafından da kabul edilen, kültürel bir alışkanlık olduğunu söyleyebiliriz.

176. "Ağa karısı desinler de öküzün boyunduruğunu da takarım."

177. "Her yerime çivilesinle ama yeter ki bana ağa karısı desinler."

178. "Kadın bir gecede Molla karısı oluverir."

İncelediğimiz bazı atasözlerinde kadının tamamen erkeğin tasarrufunda olduğunu görürüz. Erkek, kadın adına kararlar alır ve bunları uygular. Bu bağlamda kadının iradesi erkeğin elindedir, diyebiliriz. Dolayısıyla kadın, yaşamını idame ettirebilmek için büyük ölçüde bir erkeğe muhtaçtır.

179. "Ev kadından sorulur, kadın da erkekten!"

180. "At, pusat, avrat sahibinin eline bakar."

Bazı atasözlerinde kadının erkeğe tam bağımlı olduğu düşüncesi işlenmektedir. Toplum içerisinde kadınlar eşleri tarafından nasıl tanıtılırsa diğer insanların gözünde de o şekilde kabul edilir. Bazı deyişlere göre bu durumdan kadınlar da memnundur, diyebiliriz.

181. "Ağa bir kadına karımdır derse ahali ona ağa karısıdır der, ağa bu kadın kimdir derse ahali bu kadının adı da nedir der."

182. "Adam horozdur kadının üstünde yer alır."

183. "Adam mihmandar gibidir kadın onun takipçisidir."

5. Aile İçindeki Kadın Üyeler Arasındaki İlişkiler Hakkındaki Atasözleri

5.1. Karıkoca İlişkileri Hakkında Atasözleri

Karıkoca ilişkileri hakkında bulunan atasözleri incelendiğinde; özellikle kadının ev içinde önemli bir role sahip olduğu ve kocası ile ailesini birleştiren bir unsur olduğunu görürüz. Bunun yanı sıra iktidar ve otoritenin evin erkeğinde toplandığını söyleyebiliriz.

184. "Karı, kocanın eli ayağıdır."

185. "Adamı adam yapan da adamlıktan çıkartan da kadındır."

186. "Karısının rezil ettiği erkeği tüm dünya birleşse kurtaramaz."

187. "Eşi tarafından methedilen kadını, kimse aşağılayamaz."

188. "Karıkoca kavgası yatağa kadar sürer."

189. "Taş altında yatsa da karının yeri kocasının yanındır."

Kürt geleneğinde, çoğunlukla evlilik, tek erkek ve tek kadın arasında (monogami) gerçekleşmektedir. Bu atasözlerindeki ifadelerde de açıkça görülebilmektedir. Bununla birlikte çok eşliliğin (poligami) yaygın olmasa da toplumda var olduğu tespit edilmektedir. Ama bu tür çok eşli evlilikler genellikle eskiden beri ağa ve zengin olanlarda görülmüş, toplumun çoğu tarafından tasdik edilmemiştir.

190. "İki eşli adam, dizine kadar bataklığa batmıştır."
191. "Allah tektir ve ortağı yoktur, iki karılı erkeğin boş vakti yoktur."
192. "İki karılı erkeğin yüreği kevgir gibi delik deşiktir."
193. "Kuma, keklik de olsa istenmez."

5.2. Anne Bağlamındaki Atasözleri

Kadının toplumdaki karşılığını anlamak için baktığımız Kürt atasözlerinden bir kısmı da anneye ilgilidir. Çocuk doğuran kadın, anne, toplumda oldukça önemli bir değere sahiptir. Çocuk sahibi olmayan aile için ise 'ocağı kör kalmış' ifadesi kullanılır. Bu minvalde kadının en değerli olduğu toplumsal konum, annelik müessesesidir.

Yine incelenen atasözlerine baktığımızda, anne ve babanın en önemli rolü çocuklarının düzgün ve terbiyeli yetiştirilmesi için gerekli ilgiyi göstermesidir. Çocuğuna güzel ahlâk ve öğüt vermekle mükellef anne-babanın hayırlı evlat sahibi olması da toplum için oldukça önemli görülmektedir.

194. "Allah'ın yardımıyla anam beni doğurur, babam da beni yetiştirir."
195. "Babanın sevgisi mezara kadar, annenin sevgisi ebedidir."
196. "Ana-babanın kötülüğü çocuğa sirayet eder."

Çocuk yetiştirmeye ilgili atasözlerinin genelinde anneye hayati bir önem atfedildiğini müşahede etmekteyiz. Değişlerin genelinde çocuktan ve onun eğitiminden bahsedilirken, çocuğun anne ile ilişkisinin önemine değinilir. Burada annenin, yani kadının genel olarak ev işleri ile ilgilenmesi ve babanın ailenin geçimini sağlaması böyle bir iş bölümünü adeta zorunlu kılmaktadır. Çünkü kadın ev işleri ile uğraşırken aynı zamanda evdeki çocuğun ilk eğitimini de sağlamaktadır. Nihayetinde ev hanımı çocukla en çok vakit geçiren ebeveynidir. Büyük ölçüde bu rol dağılımı sebebiyle Kuzey Irak Kürt toplumunda, annenin, çocuğun eğitiminde en önemli unsur olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede Kürt atasözlerinde annenin özverisinin açıkça sonsuz önemde olduğu görülmektedir.

197. "Anne çocuğun yanında asla yaşlanmaz."

198. "Anne, çocuğunun ciğerini bilir."

Çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolünün babadan önemli olduğunu ifade eden atasözleri bir hayli fazladır:

199. "Çocuk annesiz kalınca yetim olur."

200. "Anne ölürse baba da ölür."

201. "Çocuğu merak eden herkes anasını sorar, babadan sual olunmaz."

202. "Annenin tokadı, besindir çocuğa."

203. "Annenin sözünü dinlemeyenin gittiği yol yol değildir."

Annelik konusunda dikkat çeken bir başka mesele üvey anneliktir. Kürt atasözlerinde üvey anneden pek hoş bir şekilde bahsedilmez, hatta üvey annenin çoğunlukla kötü özelliklerinden dem vurulur. Elbette bu toplumun her kesiminin üvey anneleri yadırgadığı anlamına gelmez, ancak genel olarak üvey anneye dair de olumsuz bir imajın olduğu gerçeğini incelenen atasözlerinde görebilmekteyiz.

204. "Üvey anne, din düşmanıdır."

205. "Üvey anne Allah tanımaz."

206. "Bir eve üvey anne gelirse, çocuğun babası da üveyleşir."

5.3. Ailenin Kadın Üyeleri Arasındaki İlişki (Gelin-Kaynana ve Gelin-Görümce)

Aileden bahsedilen Kürt atasözlerinin geneline baktığımızda, aile kavramının çoğunlukla 'geniş aile' kavramına işaret ettiğini görmek mümkündür. Belki de atasözlerinde aile meseleleri bu yüzden daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü geniş ailenin sadece sayısal büyüklüğü bile bir çok ilişkiden ve dolayısıyla meseleden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır. Örneğin, kaynana ile gelin arasındaki gerilimli ilişki sıkça söz edilen şeylerdendir. Bu muhtemelen çekirdek ailelerin yaygınlaşması ve ailelerin küçülmesiyle birlikte daha az mesele hâline gelen bir olgudur. Ancak yine de süregelen yaşam biçimi yine de bu tarz

atasözlerinin bir şekilde hâlâ karşılığının olduğunu gösterebilmektedir. Nitekim günümüzde ailelerin tamamen çekirdek aile hâline geldiğinden bahsetmek de mümkün değildir. Belki geniş aile ilişkilerindeki kronik meselelerin daha farklı biçimlerde karşımıza çıktığından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda kadınların aile içindeki birbirleriyle olan mücadelesini konu edinen bir çok atasözüne rastlamak mümkündür.

207. "Ne zaman ki deve merdiven çıkar, o zaman gelinle kaynananın arasındaki sorun biter."

208. "Gelinde dil yokmuş, kaynanada iman yokmuş."

209. "Ne kaynanam var öldürsün beni, ne buzağım emsin beni."

210. "Ah be kaynana! Hiç mi gelinlik görmedin!"

211. "En iyi kaynana ölü kaynanadır."

212. "Kaynana gelininin yazın doğun yapmasını ister, kızınınsa da kışın."

213. "Kaynana yılan gibi gelinini sessizce takip eder."

214. "Gelin getirdik ki evimizi düzeltsin, ama o bizimle kavga eder."

215. "Oğlan büyüttüm elin kızı aldı, kız büyüttüm elin oğlu aldı."

Yine Kürt atasözlerinde gelin ve görünme ilişkileri ele alınırken de sorunlar ve çatışmalar ön plana çıkar. Bir taraftan da kumalar arasındaki sorunlar aile içindeki kadın çekişmelerine örnek olarak verilebilir. Nihayetinde kadının toplumsal konumunu anlamak için yalnızca erkek ile arasındaki ilişkiye bakmak yeterli değildir. Kadınların kendi arasındaki ilişkiler de toplumsal konumlarını anlamamızda önemli bir yer tutmaktadır.

216. "Gelin için görünmesiyle yaşaması ayakkabıda iğneyle gezmek gibidir."

217. "Kaynanaya esir düşmektense düşmana esir düşmek yeğdir."

218. "Kuma, kumayı güzelleştirir; elti, eltiyi hızlandırır."

Sonuç

Kız çocuklarının atasözlerinde yetiştirilmesi ve korunmasının zor olduğu, özellikle önemli tercihlerinin anne ve babanın tasarrufunda olduğu ve dolayısıyla onların nazarında değerlerinin oldukça pragmatik olduğu söylenebilir. Aile içerisindeki konumu itibarıyla kız çocuğunun birinci derecede önemli görülmediği, erkek evladın kız çocuğuna tercih edildiği çıkarımı yapılabilir. Kız ve anne ilişkileri hakkındaki atasözlerinde güçlü bir ilişkinin söz konusu olduğu da söylenebilir. Kürt toplumunda kız, istenilen ve elde edilen şey konumundadır ve doğurganlık önemli bir ölçüttür. Dolayısıyla kızların genç yaşta evlendirilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır. Bunun nedeni herhangi bir erkeğe ilgi duymasın, erkeğin tuzaklarına düşmesin diye erken evlenmesi gerektiğinin düşünülmesidir. Öte yandan 'zamanında' evlenmeyen kız için kokmuş, çürümüş ve bozulmuş gibi olumsuz anlamlar yüklenmektedir. Bu çerçevede 'soylu' ve 'köklü' bir aileden kız alınması tavsiye edilirken aynı şekilde 'soysuz' olanlardan da uzak durulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Genel olarak deyişlerden anladığımız kadarıyla Kuzey Irak Kürt toplumunda erkek ve kız çocuk arasında bir tür ayrımcılık yapıldığı görülmüştür. Kız çocukları burada duruma göre "önemli" ve "önemsiz" ya da "daha az önemli" olarak nitelendirilmektedir. Ancak erkek çocuk büyük oranda kalıcı bir zenginlik olarak görülmektedir. Babanın soyunu devam ettirme potansiyeli erkek evladın, kız çocuğuna tercih edilmesine bir gerekçe olmuştur. Kızlar evleneceği için geçici evlatlar olarak değerlendirilir ve babanın mirasını talan etmekle itham olunurlar. Yine kızlar için erkek kardeşlerin çok büyük öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda kızlar çocukları da erkek kardeşleri için ev içindeki hizmetleri sağladığı için değerli olabilmektedir.

Sürekli karşılaşılan bu negatif anlam yüklemesinin ataerkil bir toplumsal yapıdan kaynaklandığı göze çarpmaktadır. Kimi zaman kadın küçümsenmiştir, yüceltildiğindeyse kadın; temel olarak erkeğin işine yaradığı için önem kazanmıştır. Kadının görevi, yaşadığı ev ile sınırlıdır, kadının ev dışına gitmesi ve kadınların bir araya gelmesinin hoşça gidilmeyen bir durum olarak görüldü-

ğü tespit edilmektedir. Bununla beraber bazı atasözlerinde manevi ve ahlaki ölçütler bakımından kadın değerli olarak görülmüştür. Bazı atasözlerinde ise kadın düşünmeyen ve kendi güzelliğine bakan, iktidarı ve üstünlüğü uygun görülmeyen zayıf ve duygusal davranan bir varlık olarak nitelendirilmiştir. Öbür taraftan kadınların erkeklere bağımlılığı temel hususlardan biridir. Yine bazı atasözlerinde kadın güvenilmez ve değersiz olarak nitelendirilirken şeytana dahi benzetilmiştir.

Kürt atasözlerinde kötü ve iyi kadın arasındaki ayrımın keskin olduğu söylenebilir. Erkeğin hakimiyeti dışına çıkan her kadın kötü kadın olarak görülmüştür. Kadınların çok ve boş konuşmaları da temel bir kanaattir. Sessiz kadın dahi kuşku duyulacak bir durumun habercisi olarak görülür. İncelenen atasözlerine göre kadınların şeytana benzetilmesi kadının kurnazlığından kaynaklanmaktadır. Bu minvalde kadının başına gelen şiddet olaylarının sorumlusu da yine kadının ta kendisidir, anlayışı hakimdir. Kadının utangaç ve namuslu olması gerekir. Kadın evin direğidir ve ev içindeki işlerle uğraşması gerekir, evin temizlik ve diğer işlerini kadınlar üstlenmelidir.

Kürt toplumunda, her şeyden önce genç ve bakire olan kızlarla evlenilmesi tavsiye edilir ve bu durum dul kadınların hor görülmesini kolaylaştırmıştır. Bakireliğin önemi dışında dul kadınlara ayrıca kötü hasletler de yakıştırılmıştır. Dul kadınlar atasözlerinde ikiye ayrılmaktadır. Eşi ölen dul kadın, buna olumlu anlam yüklenmektedir, çünkü bazen bu kadınlar tekrar evlenmeden çocuklarını büyütüp onlara terbiye vermektedir. Diğeri ise boşanan dul kadınlardır, bu tür dulluğa toplum tarafından oldukça olumsuz anlam yüklenmektedir.

Atasözlerinde yaşlı kadının gençlerin engelicisi, geveze, dırdırcı ve şeytana benzetildiği tespit edilmektedir. Genel olarak olumsuz ifadelerle yüklenildiğinden dolayı toplum içerisinde kabul görmediği dikkat çekmektedir. Kimi zaman özellikle kırsal alanda yaşayan yaşlı kadınlar, ömrünün sonuna kadar çabaladığı için toplum tarafından onlara karşı olumlu bir yaklaşım sergilendiği göze çarpmaktadır.

Karikocanın birlikte aile devamlılığını sağladığı ve birbirini tamamladığı görülmektedir. Anelik diğer sosyal ve biyolojik pozisyonlara göre kadının gördüğü en değerli statüdür, çünkü toplumsal cinsiyet rollerine göre iş bölümünden kaynaklanan ev içindeki işleri ve çocuk bakımının anneye bırakıldığı göze çarpmaktadır. Aneliğin karşılık beklemeyen şefkat ve sevgisinden dolayı fedakârlık isteyen bir şey olarak nitelendirildiği de görülmektedir.

Yine kadın kimliğinin erkekler üzerinden kurulan bir kimlik olduğu tespit edilmektedir. Bu çerçevede bir kadının eşinin statü olarak aldığı her şey, hemen aynı şekilde kadının da statüsü haline gelmiştir. Kimi zaman atasözlerinde kadınların tam olarak erkeğin elinde olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Tüm bunlardan hareketle, Aktaş'ın (2013) ifade ettiği gibi, erkek ve kadın kimliğinin oluşturulmasında toplum tarafından onlara yönelik tanımlamaların kimliğin oluşumunda önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu da ziyadesi ile aile ve toplum müesseseleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda toplumun içerisinde var olan değer, örf, norm ve kültürün kuralları çerçevesinde, toplumsallaşma sürecinde bireye kimlik kazandırılmaktadır.

Kürt kadın kimliği her toplumda olduğu gibi dönemlere göre değişmektedir. Elbette burada Kuzey Iraktaki Kürt kadınlarının toplum tarafından nasıl algılandığı atasözleri üzerinden anlaşılmasına çalışılmaktadır. Kadının kimliğini oluşturan unsurlar kültürel ve sosyal durumlardan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan toplumun tarihinde yer alan feodalizmin kadın üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Kürt toplumunun da şimdiye kadar Ortadoğu'daki toplumlarda var olduğu gibi ataerkil bir toplum olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Çoğunlukla Kürt toplumu muhafazakâr, geleneksel ve ataerkil bir toplumdur. Toplumda var olan rol ve sorumluluklar bakımından, kadınlar ve erkekler arasında, aynı zamanda erkekler arasında ise büyüklüğe ve küçüğe göre görev ve sorumluluk verilmektedir. Aile içindeki ve dışındaki ege-menlik ve iktidar en başta erkeklerin ve babanın elinde bulunur. Muhafazakârlık Kuzey Irak'ta toplum içinde kır ve kentlere göre, hatta kentler arasında bile değişebilmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, N. (2009). Türkiye Türkçesinde Atasözleri (1. b.). İstanbul : Kapı Yayınları.
- Ali, O. (1972). Pendi Kurdi (1. b.). Baxdad: Dezgay Roşnbiri u Blawkrawy Kurdi.
- Artun, E. (2015). Türk Halk Edebiyatına Giriş (10. b.). Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.
- Gramsci, A. (2013). Kültür ve İdeolojik Hegemonya. J. C. Alexander içinde, kültür ve toplum (N. Yavuz, Çev., s. 61-70). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Güleç, H. (2002). Halk Edebiyatı (1. b.). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Haviland, W. & diğerleri. (2008). Kültürel Antropoloji (1. b.). (D. Erguvan, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Helebceyi, H. (2012). Pendi Gelan (2. b.). Suleymani: Xaney Çap w Pexşi Renma.
- Kaplan, M. (2006). Kültür Ve Dil (22. b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kurt, İ. (1991). Türk Atasözlerinde Psikolojik Bir Yaklaşım (1. b.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lek, H. (2012). Gwlbjerek le Pendi Kurdi (4. b.). Suleymani: Keteb-xaney Bextyari.
- Mengü, G. (2003). Dil-Kültür İlişisine Antropolojik Bir Bakış. B. Yediyıldız içinde, Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma (s. 15-27). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Morin, E. (1995). Avrupa'yı Düşünmek (1. b.). (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Osman, K. (2010). Pende Bawakan (3. b.). Suleymani: Xaney Çap w Pexşi Renma.
- Reşaş, H. (2010). Pendi Kurdi (1. b.). Dohuk: Kori Zanyari Kurdistan w Akadimyay Kurdi.
- Saussure, F. (2013). Göstergeler ve Dil. J. C. Alexander, & S. Seidman içinde, Kültür Ve Toplum (N. Yavuz, Çev., 1. b., s. 70-84). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Şarazuri, A. (2010). Pendi Peşinani Kurd (2. b.). Suleymani: Keteb-xaney Şex Razay Talabani.
- Tezcan, M. (2008). Kültürel Antropoloji (1. b.). Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Tok, N. (2003). Kültür, Kimlik ve Siyaset (1. b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ünalın, Ş. (2012). Dil Ve Kültür (5. b.). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Xal, M. (2014). Pendi Peşinan (5. b.). Suleymani: Blawkrawey Çap-xaney Şivan.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (9. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kitap Değerlendirmesi

Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi

Yazar: Stephen Kalberg

Çeviren: Adem Bölükbaşı,

Ankara: Phoenix Yayınları, 207.

Hüsna Ergün*

Günümüzde sosyal bilimler alanında toplumu/toplumsal gelişmeyi evrimsel aşamalar ile açıklamaktan kaçınan ve bu tutumun neticesinde *tarihe hakkını vermeyi* belirleyici olarak tayin eden karşılaştırmalı-tarihsel yaklaşımı savunan sosyal bilimciler bulunsa da tam anlamıyla tarihsel sosyolojinin nasıl yapılacağına ve metot anlamında perspektifin ne olacağına yönelik yaklaşımlar açısından ortak bir tavır mevcut değildir. Stephen Kalberg tarafından kaleme alınan eserde bu duruma dikkat çekilirken Weber'in karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojisi ile günümüzdeki karşılaştırmalı-tarihsel okullar arasındaki farklar, benzerlikler, sınırlar ve açmazlar bağlamında incelemelere yer verilmektedir. Kalberg sosyal bilim literatüründe yaşanan *Weber Rönesansı'na* atıfta bulunarak alan yazınındaki gelişmelerin Weber'in karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojisinin sadece başat yönelimlerini açığa çıkarmaya yardımcı olduğunu söylemekte bu yönüyle de literatürdeki eksikliğin varlığına dikkat çekmektedir. Kalberg karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojinin birçok problem ile karşı karşıya olmasından hareketle

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, husnaergun@sakarya.edu.tr

kitabın amaçlarından birinin usul ve stratejileri sistemleştirmek ve başka bir deyişle yeniden inşa etmek olduğunu, kitabın ikinci amacının ise Weber'in empirik çalışmalarının günümüzün karşılaştırmalı-tarihsel sosyologlarına katkısının resmini netleştirmek olduğunu belirtmektedir. Weber'in empirik çalışmalarında belirtilen usuller ve araştırma stratejilerinden günümüzde nasıl yararlanılabileceğini sorgulayan Kalberg bu sorgulamasını *Dünya Sistemleri Kuramı, Yorumlayıcı Tarihsel Yaklaşım ve Nedensel Analitik Yaklaşım* gibi önde gelen karşılaştırmalı-tarihsel sosyoloji yaklaşımlarının açmaz ve sorunlarını mukayeseli bir biçimde ele alarak gerçekleştirmektedir. Bu diyalektik ele alma biçiminden yola çıkan Kalberg, Weber'in diğer yaklaşımlardan temel farkının onun evrensel boyutu ihmal etmemesi ve çoklu nedensellik ilkesini benimsemesi olarak görmektedir.

Kitabın temel görevini tanımlamak için ayrı bir paragraf ayıran yazar bu görevi karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojinin açmaz ve sorunlarına karşı Weber'in sunmuş olduğu çözümleri *hangi araçlarla yaptığını* ortaya çıkarmak olarak tanımlamaktadır. Weber'in analitik gücünün hakkıyla anlaşılabilmesi için sadece onun ana konularının ve ele alınış biçimlerinin incelenmesinin yeterli olmadığını belirterek bu konular bağlamında Weber'in "*temel stratejiler ve araştırma usulleri sistematikleştirilirse ve yeniden inşa edilirse, benzersiz, titiz ve metodolojik açıdan gelişmiş ve evrensel geçerliliği olan bir karşılaştırmalı-tarihsel sosyoloji ortaya*"(s.51) çıkacağını ifade etmektedir.

Kitap giriş ve sonuç değerlendirmelerinin bulunduğu kısımların haricinde 2 ana bölümden oluşmaktadır. *Temel Strateji ve Usuller* başlığına sahip olan birinci bölüm ise *Fail-Yapı Bağlantısı: "Motivlerin Çoğulluğu ve Weber'in Yapısalcılığı"* ve *Weber'de Çoklu Nedensellik* başlıklı iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümün birinci kısmının alt başlıklarına geçmeden önce birinci kısma dair genel bir değerlendirme yapıldığında makro bağlamın ötesine çıkan Weber'in "*tarihsel bilince sahip bir sosyoloji için bireysel eylem ile sosyal yapılar arasındaki bağlantının açıkça ortaya konulması gerektiği*" anlayışına yazar tarafından dikkat çekilirken ve bu bağlantının açıkça ortaya konmasını sağlayan *usuller, stratejiler ve kaoramlara*

dair formasyonların (s.56) açığa çıkarılmasına çalışılmaktadır. Bu bağlantıların net bir şekilde anlaşılması için ise Kalberg birinci bölümün birinci kısmında 3 alt başlığa yer vermektedir. Weber'in bireylerin öznel ve sosyal anlam dünyasına verdiği önemden hareketle sosyal eylemin temel bileşenlerini irdelediği *Temel Bileşenler: Metodolojik Bireycilik, Verstehen, Dört Eylem Tipi ve Motivlerin Çoğulluğu* ilk alt başlığı oluşturmaktadır. *Fail ve Yapı: Eylemin Kalıplaşma Biçimleri* başlığında ise Weber sosyolojisinin düzenli eylemi nasıl ele aldığı, nereye konumlandığı ve ideal tiplerin ne anlama geldiği gibi konulara yer verilmektedir. Kalberg, Weber sosyolojisi içerisinde eylemin kalıplaşma biçimlerinin yapısal düzeyde değerlendiriliyor gibi görüldüğünü belirterek öznel anlamın nasıl oluştuğuna dair net bir açılımın olmamasına ve öznel anlamın eylemi nasıl etkilediğinin gizli kalmasına dikkat çekmektedir. Ancak yazar Weber'de "*kalıplaşmış eylemin ideal tiplerle bir şemasının ortaya konmasını*" (s.70) onun karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojisinin farkını sağlayan unsur olarak görmektedir. Bunun neticesinde ise bireysel eylemin sosyal yapılarla ilişkilendirilmesinin yolunun açıldığını belirtmektedir. Ancak bunun tesisinin yollarını irdeleyen yazar "*Düzenler ve Meşru Düzenler*" ve "*Bağlamsal Sosyoloji: Eylemin Sosyolojik Konumları*" başlıkları ile Weber'de eylem kalıplarının ne anlama geldiğini belirlemeye çalışmaktadır. *Fail-Yapı Bağlantısı* üçüncü alt başlığında ise Weber sosyolojisindeki *fail'i* oluşturan unsurlar; "*metodolojik bireyciliği, Verstehen anlayışı, dört eylem tipi, çoğul motivlere yapılan vurgu*"(s.100) tanımlanmaktadır ve eylemin kalıplaşma biçimleri üzerinden değerlendirmelere yer verilmektedir. Kitapta karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojinin birinci bölümünün ikinci kısmını *Weber'de Çoklu Nedensellik* başlığı oluşturmaktadır. Alt başlıkları ise; -Çoklu Nedenselliğe Kurallı Bağlılık, -Sosyal Taşıyıcılar,-Eylemin Değişken Yoğunluğu: "*Rasyonel Seçim Teorisine Muhalefet*",-Tarihi Olaylar, Teknoloji ve Coğrafya,-Güç, Çatışma ve Rekabet olarak belirlenmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında *Weber'de Çoklu Nedensellik* başlıklı ikinci kısımda yazar Weber'in nedensel analizinde bütünüyle var olan kalıplaşmış eylem yönelimlerinin kabulünün gerekliliği vurgusunun önemini ve farkını okuyucuya diğer tarihsel yaklaşımları da ele alarak mukayeseli bir biçimde anlatmaktadır.

Weber'in sosyolojisinin olaylara ve gelişmelere yönelik nedensel analiz sunma çabası sergilediğini ve bu tutumun onun temel amacı olduğunu vurgulayan Kalberg, "onun çalışmalarının nedenselliğinin değerlendirilmesinin, hem usul ve stratejilerinin hem de teorik çerçeve önerdiğine dair incelemelerin yapılabilmesinin zemininin" eserin birinci kısımda oluşturulduğunu belirtmektedir (s.153). Çalışmanın 2. bölümünde ise hazırlanan bu altlıktan hareketle Weber sosyolojisinin diğer yaklaşımlar ile mukayeseli bir biçimde ele alınarak karşılığının ne olduğu, nereye konumlandığı örnekler dâhilinde Weber'in metodolojik tavrı içerisinde incelenmiştir. Kitabın 2. bölümünde Nedensel Sosyoloji, Strateji ve Usuller ana başlığına yer veren yazar bu genel başlığın ardından ilave olarak Analiz Düzeyi: İdeal Tip, Hipotez Oluşturan İdeal Tipler: Weber'in Ekonomi ve Toplum'u ve Nedensel Analiz Yönteminin Yeniden İnşası: Nedensel Metodoloji ve Teorik Çerçeve olmak üzere ikinci bölümü üç kısma ayırmaktadır.

Analiz Düzeyi: İdeal Tipler başlığında Weber'in temel analiz düzeyini oluşturan ideal tipler ele alınırken analiz düzeyinin nasıl oluştuğu, özellikleri, empirik olayları tanımlamayabilme kabiliyeti yazar tarafından incelenmektedir. *Dünya Sistemleri Kuramı, Yorumlayıcı Tarihsel Yaklaşım ve Nedensel Analitik Okul* yaklaşımından Weber'i farklılaştıran tarafın ise onun İdeal Tipleri 'nden kaynaklandığını ve bunun neticesinde Weber'in analiz düzeyini ayırt edici kıldığını ifade ederken Kalberg aynı zamanda nedensel sosyolojinin tamamıyla ideal tipler eksenli gerçekleştiğini ispatlamaya çalışmaktadır. *Hipotez Oluşturan İdeal Tipler: Weber'in Ekonomi ve Toplum'u* başlığında ideal tiplerin hipotez oluşturan modeller'e katkısı irdelenmektedir. Weber'in Ekonomi ve Toplum incelemesi ışığında Kalberg hipotez oluşturan modeller sayesinde örnek olayların ve kavramsallaştırmaların yapıldığını, bu okuma neticesinde ise karşılaştırmalı-tarihsel araştırmaya katkının gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Weber'in *Ekonomi ve Toplum* 'unda ana model tipleri nelerdir diye sorgulayan Kalberg, ideal tiplerin dört temel biçimde model olarak kullanıldığını; bunların ilkinin ideal tipin durağan olmaktan ziyade dinamik bir dizi düzenli eylem yöneliminden kaynaklı olduğunu bu yolla ise eylem yö-

nelimleri arasındaki ilişkilere atıfta bulunulduğunu belirtmektedir. İkincisi ise Weber'in *Ekonomi ve Toplum'undaki* bağlamsal modellerden hareketle sosyal bağlamların kalıplaşmış eylem üzerindeki etkisine dair hipotezleri ifade etmektedir. Üçüncü olarak ise ideal tiplerin kalıplaşmış eylemin mantıksal etkileşimin ifade edebileceğine işaret etmektedir. Sonuncusu ise içsel eylem yönelimlerini etkileyerek yol açabileceği gelişmeler için ideal tiplerden faydalanmaktadır (s.180-181). Bu modellerin katkısını sorgulayan yazar, bunların Weber'in diğer tarihsel okullardan net çizgilerle ayrılmasını sağlayan unsur olduğunu belirtirken alt başlıklara yer vererek diyalektik akış içerisinde derinlemesine çözümlenmelerde bulunmaktadır.

Nedensel Analiz Yönteminin Yeniden İnşası: Nedensel Metodoloji ve Teorik Çerçeve ikinci bölümün son başlığında yazar Weber'in empirik metinlerinden hareketle nedensel analiz yöntemini yeniden inşa etmektedir. Örnek olaylar üzerinden bu inşasını gerçekleştirmeye çalışan yazar Hindistan'daki Kast Sistemini ele alarak Weber'in nedensel usul ve stratejilerinin genel-geçer olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunun neticesinde ise Kalberg, *Dünya Sistemleri Kuramı, Nedensel Analitik Okul ve Yorumlayıcı Tarihsel Yaklaşımın* sunmuş olduğu tarihsel sosyolojinin ne kadar sınırlı olduğunu gözler önüne sererken aynı zamanda alan yazınında Weber'in katkısının yadsınamaz bir geçek olduğunu kitabın bu son bölümünde okuyucusuna ispatlamaktadır.

Sonuç olarak Kalberg'in çalışmasında tarihsel sosyolojinin daha iyi nasıl yapılacağına yönelik Weber'in tarihsel sosyolojisi ve metodolojisi derinlemesine incelenmiş ve çağdaş yaklaşımların sorunlarına ve açmazlarına yönelik Weber sosyolojisinin neler sunduğu örnek olaylar içerisinde ele alınılarak sistematik bir metodolojinin resmi netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle sosyal bilim alanında Kalberg'in eseri literatüre katkı sağlayan bir özellik taşımaktadır. Türkiye akademisi özelinde bu eserin önemi değerlendirildiğinde ise Weber okumalarının ve alan yazınının Weber'i "*kültür sosyoloğu*" olarak tanımladığını ve Türkiye akademisinde genel olarak bu şekilde kabul gördüğünü istisnalar haricinde söylemek mümkündür. Kitabın Türkçeye çevrilmesinin nedeni

incelendiğinde, editörlerinin ifadesiyle “Weberci bir sosyolojik paradigmanın asli parametrelerinin incelemeler dizisinin Türkiye sosyal bilimler alanında çorak bırakılmış/tahrif edilmiş Weber suretini sağlıklı bir görünüme kavuşturulması” (s.6) olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle de Kalberg’in eseri Türkiye akademisi açısından da Weber görünümünü berraklaştırma görevine katkı sağlayan eserler arasında yer almaktadır. Son tahlilde bu kitabın keyifle okunmasına yardımcı olan, çeviri tarzı ile kitabın okuyucusunu yormayan ve yalın bir üslup kullanan kitabın çevirmenine eserin bir okuyucusu olarak teşekkürlerimi sunarım.